

Vennesla Historielag

Årsskrift 2004

Forsidebilde:

Fra olsokfeiringen ved Bommen 2004

Vennesla Historielag

Årsskrift 2004

Utgitt av
Vennesla Historielag
November 2004

Innhold:

Styret har ordet:	4
Litt om arbeidet på Sørlandsbanen i 30-årene <i>Av Olaf Ingebretsen</i>	7
Sagnet om skatten på Kvarsteinmyra <i>Av Øyvind Rasmussen</i>	28
Graslia i “de harde tredve-åra” <i>Av Olav Eivindson</i>	31
Hunsfos’ PM1- Hvor gammel er den egentlig? <i>Av Alf Melling</i>	43
Vannverket <i>Av Alf Melling</i>	58
He dykken ksjkken heime `os dykken? <i>Historielagets dialektspalte Av Olav Jortveit</i>	69
Måseimoen <i>Språkprøve Av Olav Jortveit</i>	89
Vennesla Historielags årsberetning for år 2004	91
Vedtekter	93
Hunsfos Historielags årsberetning for år 2004	94

Forord

Årets utgave av Vennesla Historielags årsskrift handler i stor grad om industri og samferdsel. Selv om Vennesla selvfølgelig også er en skog- og landbrukskommune i likhet med andre bygder på Agder, er likevel Vennesla i en særstilling ved at her vokste det fram usedvanlig mye industri og stor industri etter norsk målestokk.

Olaf Ingebretsen har skrevet en lengre artikkel om anleggsarbeidet på Sørlandsbanen, og spesielt med den nye jernbanebrua over Otra ved Kvarstein, samt anleggsarbeiderne og deres familieliv (eller kanskje mangel på sådan). Artikkelen er spekket med historier og anekdoter, og burde være underholdende lesning.

Enda en liten historie om Kvarsteinmyra er med i denne utgaven, skrevet av Øyvind Rasmussen.

Olav K. Eivindson har en artikkel fra Graslia i 30-årene. Her bodde mange av dem som arbeidet på Hunsfos, og forfatteren beskriver forholdene og dagligliv her i de «de harde tredveåra».

Alf Melling har forsket på de vidtgående planer for et vannverk i øvre Vennesla i 20-30 - årene, et arbeid som riktig nok ikke ga noe resultat da, men som det ble lagt mye arbeid i.

Alf Melling har også en artikkel om Hunsfos PM1. Den har en lang historie og burde interessere alle som har eller har hatt sitt virke på Hunsfos Fabrikker opp gjennom årene.

Som vanlig har vi også med dialektpalten til Olav Jortveit.

Hunsfos Historielag er nå en del av Vennesla Historielag, men fortsatt med sin egen separate virksomhet. Vi syns derfor det er bra å yte litt til gjengjeld og publisere denne artikkelen om PM1 for et større publikum enn det som Hunsfos Historielag ville kunne gjøre alene.

Nå håper vi bare at noen vil ta et initiativ og danne en avdeling «Vigeland Brugs Historielag». Her burde det være mye å hente. Det må være noen fra Vikeland og Lunden som har bilder og stoff herfra?

Oktober 2004

For red. komiteen

Andreas Hansen

Vennesla Historielags styre 2004:

Fra venstre: Øystein Lie, Gerd Hodnemyr, Georg Hagstrøm, Hjørdis Hodenmyr, Bjørn Robstad, Bjørg Wiik Hansen, Kjell Guttorm Hansen, Ingrid Gundersen, Andreas Hansen

Styret har ordet:

Styret i Vennesla Historielag har vært ansvarlig for å gi ut dette årsskriftet. Vi har ingen redaksjonsnemnd i år, men Andreas Hansen har påtatt seg hovedansvaret for utgivelsen. Styret takker for det.

Vennesla Historielag arbeider for å vekke, øke og spre interesse og kunnskap om bygdas historie og for at alt av historiske verdier blir tatt vare på.

Det er da naturlig å satse på barna våre.

Derfor ble vi med i Kulturuka i fjor. Vi inviterte skolene til å besøke Bygdemuseet, vår fantastiske kulturskatt. Der fortalte vi om huset og leve-måten i tidligere tider.

Det var demonstrasjon av gamle handverksarbeider, så som karing, spinning, strikking, veving og knivsmiing.

Dette ble til glede og inspirasjon både for barna og oss i historielaget. Vi viser noen bilder fra Kulturuken 2003 i dette årsskriftet.

Hunsfos Historielag ble formelt et underutvalg av vårt lag på siste årsmøte.

Vi er ydmyke og takknemlige for det store arbeid de allerede har rukket å ta vare på.

Vennesla Historielag ønsker å støtte opp om deres arbeid. Vi vil oppmuntre til at all industrihistorie blir bevart for ettertiden.

Vi har sendt brev til Ordføreren i Vennesla om denne saken.

Dialektspalten av Olav Jortveit "He dykken ksjkken heime hos dykken?" er også med.

Vi gleder oss.

Styret takker alle bidragsytere til dette årsskriftet.

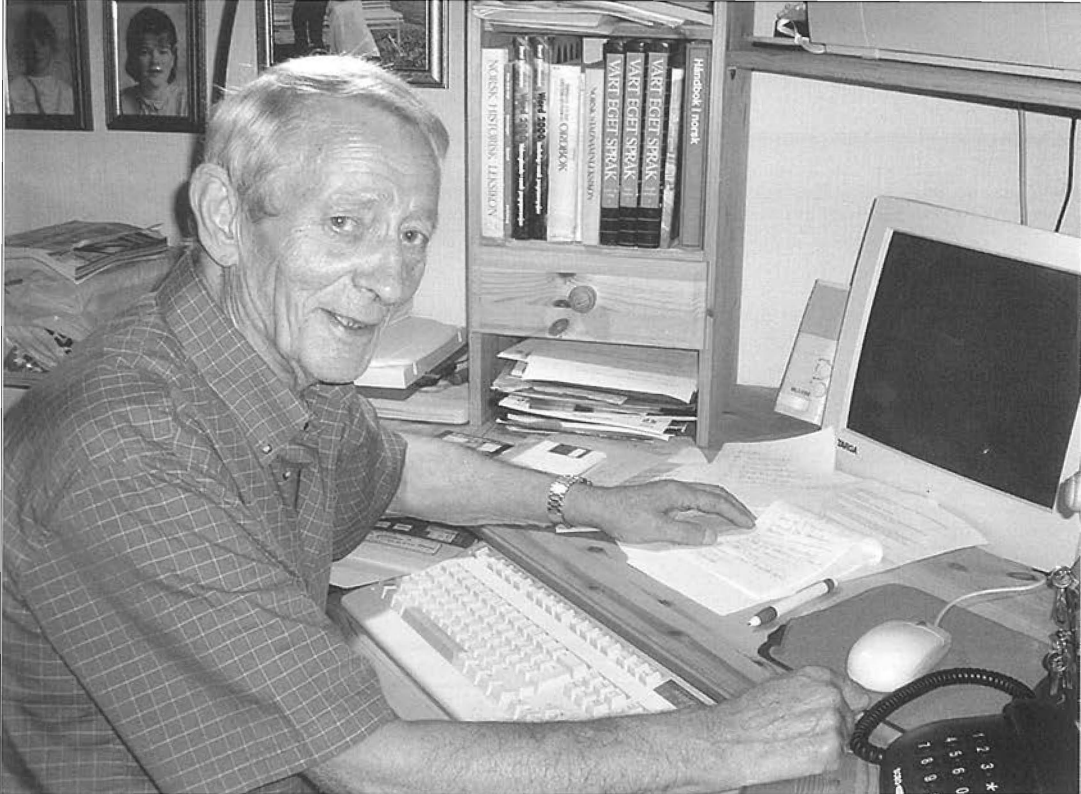
Vennesla, oktober 2004.

For Styret

Jørdis Hodnemyr

Tradisjonelt olsokbål på Bomodden

Olaf Ingebretsen

Pensjonert lokomotivfører, født i 1929. Har vært aktivt med i fagforeningsarbeid i Norsk Lokomotivmandsforbund. Forbundsstyremedlem fra 1972 til 1976 og foreningsformann 1978 til 1992. Pensjonert fra 1993. Leder i Vennesla Historielag fra 1988 til 2002. Har bl.a. skrevet Norsk Lokomotivmandsforbunds jubileumsskrift "Først i sporet gjennom 100 år", lokalforeningens jubileumsskrift "For fremgang og sikkerhet." Jernbanepersonalets interessekontors festskrift "Mellom Lunde og Sira" samt Vennesla Brannvesens jubileumsskrift "Til kamp mot ild og våde i 50 år."

Litt om arbeidet på Sørlandsbanen i 30-årene

Av Olaf Ingebretsen

På slutten av 1800-tallet og i første del av det forrige århundre var Vennesla preget av omfattende anleggsprosjekter. Det begynte med etableringen av Otterelvens papirfabrikk. Siden kom anlegget av Setesdalsbanen og aluminiumsfabrikken ved Vigeland Brug. I årene før den 2. verdenskrig var det fremføringen av Sørlandsbanen og ombyggingen av Setesdalsbanen til normalt spor mellom Grovane og Kristiansand, som kom til å sette sitt preg på bygda.

Det er det siste som jeg skal dvele litt ved; kanskje mest fordi det er 150 år siden Hovedbanen, den første jernbanen i Norge, ble åpnet. Så i all beskjedenhet er dette mitt lille bidrag for å markere jubileet.

Planen om et jernbanenett som skulle knytte landsdelene sammen, ble lansert i den store jernbaneplanen som ble lagt frem i 1880-årene. Allerede på det tidspunkt så de dristigste for seg en jernbane som skulle knytte Kristiansand til hovedstaden. Tanken var at en mulig øst/vest-linje skulle knyttes sammen med Setesdalsbanen ved Grovane. Derfor var dette tatt med i beregningen da Setesdalsbanen ble stukket ut. Kurvene mellom Kristiansand og Grovane var atskillig slakere enn på Setesdalsbanens øvrige banenett. Da Stortinget besluttet å bygge Sørlandsbanen ble den indre linjen valgt. Sammenkoblingen ved Grovane var dermed et faktum. Det viste seg imidlertid ganske snart at Setesdalsbanens trase ikke holdt mål for en normalsporet bane. En ny trase måtte stikkes ut. Som følge av dette ble hovedveien gjennom Torridal og Vennesla lagt om flere steder. Mellom Mosby og Aukland ble det bygd en helt ny vei. Opprinnelig gikk Setesdalsbanen nærmere elva. Veien krysset jernbanen i plan sør for Mosby stasjon og fortsatte videre langs elva for så å krysse jernbanen i plan på Aukland. I dag er den tidligere vei- og jernbanetraseen lagt ut til sykkel og gangvei.

I Vennesla ble veien fra Storevoll til Grovane lagt om i sin helhet. Vei og jernbane byttet trase. Tidligere gikk hovedferdselen på veien som i dag bl.a. fører til Grovane Byggsenter for så å krysse Setesdalsbanen i plan like nord for byggsenteret. Frem til ganske nylig var det en overgang for fotgjengere her. Andre større arbeider, som bør nevnes, er omleggingen ved Tvangsdalen og ved Åsveien.

I tillegg ble det slått to nye tunneler i Vennesla, Hunsfos- og Aastunellen. Videre ble det bygd tre større broer, viaduktene ved Ruenes og over veien i

Skinnelegging ved Storevoll. Den nye traseen er ferdig, men Setesdalsbanen er fremdeles inntakt. Sporet kan sees til høyre i bildet. Før veien kunne legges om, måtte den nye traseen taes i bruk. Som det fremgår blir det lagt ned tre skinner med sporvidde for normal- og smalsporet materiell.

Sjerkedalen samt Kvarstein bro.

Stikningen ble foretatt i 1929. Anleggsarbeidet begynte året etter og pågikk helt frem til åpningen av Sørlandsbanen i 1938. Det krevde innsats av mange mennesker, og anleggsarbeiderne som kom må sannsynligvis ha satt sitt preg på livet i bygda. Dette vet vi lite om i dag.

Kvarstein bro

Et av de største enkeltprosjekter på strekningen mellom Grovane-Kristiansand er utvilsomt Kvarstein bro. Broa er en fagverkbro med overliggende brobane. Den har 4 spenn på henholdsvis 44,92 m, 31,95 m, 44,92 m og 31,95m. Broa ligger i en svak 1000 m kurve.

Jernoverbygningen ble levert av Alfred Andersen mekaniske verksted & støperi i Larvik. Delene ble fraktet med båt til Kristiansand og videre med jernbane frem til brostedet. Sammenklinkningen ble foretatt av verkstedets montører, heter det i anleggets annaler. Broa fremstår som et vakkert byggverk, men det er likevel de fine brokarene som fascinerer. De er bygd opp av "tuktet sten" som det heter. Granitten, den såkalte Telemarkgranitten, ble hentet fra steinbruddet på Eikeland.

I utgangspunktet var det meningen at den gamle broa og traseen fra Setesdals-

Det var venndøler som tok ut steinen i steinbruddet på Eikeland. Her er arbeidslaget samlet. Fra venstre foran sitter Karl Bårdsen, Sverre Eikeland, Gunvald Viksnes og Knut Lian. Bak fra venstre: Toralf Salvesen, en ukjent og Trygve Bårdsen. Bildet er utlånt av Engly Bårdsen.

banen skulle brukes, men kravene til en normalsporet bane var slik at dette måtte forkastes. En ny og mer hensiktsmessig trasse måtte legges på begge sider av elva, til sammen 2 km. Mot sør tangerte ny og gammel trase hverandre og det bidro i høy grad til å komplisere prosjektet. Trafikken på Setesdalsbanen skulle gå som normalt under byggingen. Selv om den nye broa ble lagt så nærme den gamle som mulig, måtte den bygges med et avvik på 35cm i forhold til endelig trase.

Grunnarbeid og peling

Grunnarbeidet med landkarene og brokarene 1 – 2 og 3 begynte våren 1930. For brokarene 2 og 3 måtte arbeidet utføres ved normal, eller helst eks-

Rambukken er på plass og pelingen er i full gang. Bildet viser at loddet er på vei opp. Når det var nådd toppen ble det frigjort med en utløsermekanisme. Loddet traff pelen med full tyngde, men trykket i bunnmassen presset pelen opp igjen. Den måtte låses etter hvert slag.

tra lav vannstand. Den gang var reguleringen av Otravassdraget vesentlig annerledes enn i dag. For å unngå ubehageligheter ble anleggsledelsen daglig underrettet om vannføringen. Rapportene kom fra Vigeland Brug og Hunsfos Fabrikker. Med bakgrunn i rapporten kunne fremdriften avpasses etter vannføringen. I tillegg til vannføringen var bunnforholdene for brokar nr. 3 svært problematiske. For å få fast grunn under fundamentet måtte det peles. Man måtte ned 15 m før man nådde fast grunn. Pelene hadde en tendens til å bli presset opp igjen. De måtte derfor låses etter hvert slag. Det var naturligvis tidkrevende, men før vårfloppen satte inn i 1933 var fundamentene ferdige og muringen av brokarene kunne begynne.

*Brokarene under bygging.
Fremdeles mangler det noen omfar før de har nådd full høyde.*

Med stein fra Eikeland steinbrudd

Som nevnt – granitten ble tatt ut på Eikeland. Råblokkene ble fraktet til brostedet og tatt under behandling av anleggets profesjonelle steinhoggere.

Einar Nodeland fra Kvarstein, hadde fått sesongarbeid på Sørlandsbanen. Han arbeidet på fyllingen ved østre brokar. Han fikk anledning til å se på ”proffene” når de var i sving.

Det så lekende lett ut, fortalte han i en samtale vi hadde for noen år siden. Først la de opp en mal som passet til tverrsnittet på brokaret. Hver stein ble hogd til slik at den passet til malen. Når ”omfaret”, det vil si ytterkanten, var ferdig ble steinene merket, fraktet ut og lagt ned i mørtel på det karet som var under bygging.

Ingeniørene var veldig nøye på sanden, fortalte han. Den ble stadig kontrollert. De var like nøye med vannet. Når vannføringen i elva var liten ble vannet hentet fra Sagbekken. Det var for mye syre i vannet fra elva.. Dette kunne føre til at betongen i fugene ville forvitte etter en tid.

Her er montørene i ferd med å klinke sammen brobanen.

Etter at brokarene var ferdige begynte montørene sitt arbeid. Dette ble gjennomført vinteren 1934/35 og ble slutført i begynnelsen av oktober. Justeringen av brobanen kunne bare foretaes etter at det søndre brospennet på den gamle broa ble fjernet. Natten mellom 17. og 18. oktober 1935 ble trafikken på Setesdalsbanen innstilt, og den omstendelige prosessen ble gjennomført. Det søndre brokaret ble sprengt og spennet falt ned i elveleiet. Alt gikk som planlagt, og normal trafikk ble gjenopptatt lørdag morgen den 19. oktober. Den første tiden ble det kjørt med sterkt redusert hastighet, maksimalt 15 km/t, fremgår det av tilgjengelige rapporter. Det ble lagt inn tre skinner, og frem til Sørlandsbanen ble åpnet den 26. juni 1938, ble broa trafikkert av Setesdalsbanens materiell.

Litt om tunnelarbeidet

Mellom Kristiansand og Grovane var det fire tunneler. To av disse lå i Vennesla – Hunsfos- og Åstunnelen. Innslaget for begge tunnelene startet opp i november 1930. Alt arbeidet ble utført uten maskinkraft. Et arbeidslag besto av fem mann inklusiv en arbeidsleder – tunnelbasen. Det var basen

Fra avdeling 14. Venndøler i arbeid på vannstasjonen på Grovane. Foran fra venstre: På hesten Olav Dale, Magnus Nilsen, Andreas Andersen, Ole Severin Jakobsen, Søren Olsen og Sverre Hagen på hesteryggen.

Bak fra venstre: Andreas Vennesland, Syvert Egelandssaa, Jens Svaland, Magnus J. Bakken, Kurt Vehus, Oddleif Vetrhus, Sverre Martinsen og Olav Jørgensen.

som foretok masseberegning og gjorde akkordavtaler med ledelsen. En god tunnelbas var høyt respektert og verdsatt både av ledelsen og arbeidskameratene. Han var ikke noen hvem som helst.

For å illustrere det tar jeg med følgende historie fortalt av lokalhistoriker Hans Herefos. Episoden fant sted under tunnelarbeidet vest for Herefos stasjon.

Gudbrandsdølen Ole Nyberg var tunnelbas. Ruvende stor og sterk, stø og myndig når det var nødvendig, både i hverdag og fest. Respektert, selvsikker og dyktig som bas. Det var en kjent sak blant folk i miljøet at det eksisterte et spenningsforhold mellom ham og avdelingsingeniør Fasting. En morgen stilte tunnelbasen på Fastings kontor. Han ville ha ham med til tunnelen. Fjellet var rasfarlig og Nyberg ville ha bedre sikring og pålegg i prisen. De måtte ta seg frem til arbeidsstedet med båt. Ingeniøren satte seg bak i båten.

- Jeg kan ikke ro, sa han.

- Ikke jeg heller, svarte Nyberg og satte seg helt framme.

Der satt de to og tok mål av hverandre. Selvsagt kunne begge ro, men det var helt utenkelig på den tiden at ingeniøren skulle ro en av arbeiderne. Nyberg benyttet anledningen til å markere at han heller ikke var fergemann, men tunnelbas og en likeverdig forhandlingspartner. Fasting fant løsningen. En guttunge som sto og fiska på stranda fikk beskjed om å hente en tredjemann som skulle ta seg av transporten. Dermed kunne begge sitte i samme båt med rak rygg og æren i behold.

Ingeniøren var i en posisjon der han om nødvendig kunne utøve sin makt i den foreliggende situasjon, men klokkelig gjorde han ikke bruk av den.

Dette forteller noe om basens status. Ingeniøren og basen var gjensidig avhengig av hverandre. På stoffen skulle ingeniørens beregninger omsettes i praktiske løsninger. Det var basen som skulle holde retningen og profilen. Riktignok hadde han stikningsmerkene å holde seg til, men basens faglige innsikt var like viktig. Slepper og sprekker måtte vurderes før borehullene ble anvist.

Basen sto også til ansvar overfor laget. Feilvurderinger kunne føre til at det ble tatt ut for mye masse. Dessuten gjaldt det å dosere sprengstoffet riktig. Laget måtte kjøpe sprengstoffet. Både overforbruk og feilvurderinger gikk ut over fortjenesten og det kunne føre til knurring i rekkene når oppgjøret ble utbetalt. Dersom basen var dyktig ble han ofte omtalt i positive vendinger når fortjenesten ble diskutert mann og mann i mellom.

Ligger, stander, engelskmann og dynamitt i hatten

Etter at løsmassene og overhengende fjell var fjernet, kunne arbeidet med selve tunnelinnslaget begynne. Det ble først slått inn en stoll under det som skulle bli fremtidens tunneltak. Stollen utgjorde omtrent halve profilen. Av praktiske grunner lå den alltid noen meter foran resten av profilen. "Galleriet" ble det kalt og ble en brukbar plattform under arbeidet. Borehullene på galleriet ble "spent" oppover. Det kaltes tørrboring fordi borestøvet arbeidet seg ut av seg selv. Ved "liggere" vannrette hull og "standere" stående hull måtte det brukes vann for å få ut borestøvet. For å unngå slamsprut fra borehullet ble det flettet en krans av granbar som ble tredd over boret. Den hadde det noe vulgære navnet "kuse".

Hullene på galleriet skulle være 2,5 meter eller dypere. Bunnan eller fundamentet ble slått ut med "liggere" og de kunne være svært dype. Når det skulle slås inn en ligger var det to mann i sving. Den ene vendte boret og den andre slo. Det ble anvendt en langskaffet tohands feisel.

Å slå "engelskmann" krevde en spesiell teknikk. Den ble anvendt når det

var behov for å slå hull på skrå eller loddrett opp i tunneltaket. Arbeidet ble utført av en mann med en kortskaftet feisel. Den var forsynt med en lærstropp som utøveren hadde rundt handleddet. Feiselen ble holdt ned langs kroppen og svingt til anslag mot boret. Hele kroppen var med i slaget og det gav anslaget en ekstra kraft. Det var et krevende arbeid; ikke alle mestret teknikk-en, men noen ble rene virtuoser. De opparbeidet seg en spesiell status blant de andre anleggsarbeiderne.

Boringen begynte med det første boret "ansatsen". Siden fulgte de andre borene i passende lengder. Skjærets bredde var avpasset etter borets lengde. Ansatsen hadde bredest skjær, neste hadde noe mindre osv. Her var smeden en viktig brikke. Borene måtte passe på bredden ellers kilte de seg. Dessuten var herdingen viktig. Var skjæret for bløtt la eggen seg. Var det for hardt røk boret av og i verste fall ble stubben sittende fast i hullet. Det var ensbetyd-ende med ekstra arbeid. Skjedde det for ofte fikk smeden avskjed. Det var lite byråkrati å ta hensyn til – smeden var ansatt og betalt av laget.

Boringen skulle helst være ferdig i god tid før arbeidsdagen var slutt. Resten av dagen ble brukt til å brenne ut spreng-gruber og foreta selve sprengningen. Brenningen besto i at det ble foretatt en rekke mindre spreng-ninger i bunnen av hullene. I lange hull var det nødvendig for å få plass for en tilstrekkelig ladning i bunnen. Det begynte med små mengder og økte på til basen var fornøyd. Det var et farlig arbeid som har resultert i mange ulykker opp gjennom årene. Brenningen kunne føre til at spreng-gruba ble oppvarmet og spengstoffet kunne detonere under arbeidet. Ble temperaturen for høy måtte den kjøles ned. Til dette ble det brukt egne apparater. De bestod av en slange som var knyttet til en pumpe med vanntank. Slangen ble ført inn i hull-et og spreng-gruba kjølt ned med vann. Temperaturen på returvannet ga bas-en en indikasjon på hvordan det sto til inne i gruba. Dagen ble avsluttet ved at borehullene ble ladet opp og sprengt.

Å omgås sprengstoff var farlig. Før sikkerhetssprengstoffet ble tatt i bruk var dynamitten farlig når temperaturen falt under frysepunktet. For å unngå at sprengstoffet ble klaken, ble det anvendt spesielle apparater som sørget for at sprengstoffet holdt forsvarlig arbeidstemperatur. Prosessen medførte ekstra arbeid. Derfor ble det kanskje slarvet litt. Det fortelles at basen gjorde ferdig en del mindre ladninger med lunte og fenghetter som skulle brukes til "sprett-ing" og "bjønning". For å holde ladningen over frysepunktet puttet han dem i bukselommene. Det har trolig ført til flere ulykker opp gjennom årene.

En annen historie som ble fortalt, dreier seg om "dynamittsjuken". Det er en kjent sak at nitroglyserinen, hovedbestanddelen i dynamitten, førte til en dundrende hodepine de første timene på dagen. For å unngå dette la basen litt

På trammen til brakke 2 "Dalebrakka"

Foran fra venstre: Ulseth, Martin Nomeland, Syvert Dale og Rygg.

I midten: Selli Hagen, Åsmund Mykland og en ukjent.

Ungjentene i bakgrunnen er: Randi Moi, Randi og Ingeborg Ulseth.

Bildet er utlånt av Randi Lunden.

dynamitt under svettereima i hatten. Hatten hang på både i hverdag og helg. Dermed unngikk han den obligatoriske hodepinen. Han garderte seg før arbeidsdagen begynte.

Neste dag begynte med å fjerne løsmassene. De ble fraktet ut ved hjelp av vagger som gikk på skinner. Det hente at laget leide inn hest og mann for å trekke vagen. "Slik var det i Hunsfostunnelen" minnes Gunnar Andersen (78). "Det var venndølen Martin Homme som sto for kjøringen. Han hadde to hester i arbeid på den tiden. Den ene var i Hunsfostunnelen.

Etter skoletid møtte vi opp for å holde i tømmene når hesten dro inn i tunnelen, eller den var på vei ut. Det var ikke så vanskelig. Hesten var veldisiplinert, den fulgte skinnegangen uten å lage noen problemer. Det jeg husker best var at hesten alltid satte hovene ned mellom svillene. Han bommet aldri og det uten å kunne se der han satte foten ned", fortalte han meg med en ettertenksom mine.

Arbeidet begynte fra begge sider og gjennomslaget kom omtrent midt inne i fjellet. Det var stor stas. Dessuten var det stor spenning knyttet til gjennomslaget. Det var på en måte fasit for beregningene som var foretatt underveis. For store avvik gikk på æra løs både for ingeniørene og tunnelbas-

en I pakt med gammel skikk ble det skjenket et glass konjakk til hver mann – det var jubel og fest på ”stuffen”.

Lønn, akkord og fortjeneste

Arbeidet er for den overveiende del utført som akkordarbeid, fremgår det av jernbanens annaler. Akkordene ble forhandlet frem mellom partene. Det vil si mellom anleggsledelsen og det enkelte arbeidslag. Forhandlingene ble ført i samsvar med gjeldende avtaler med Norsk Arbeidsmannsforbund, fremgår det av de samme kilder.

Etter det økonomiske omslaget like etter den første verdenskrig og gjennom hele 20-årene ble lønningene redusert flere ganger. Dette gjaldt alle lønns-takere i Norge. Det ser ikke ut til å være tilfelle i samme grad for anleggsar-beiderne. Gjennom de vanskelige 20-årene og fram til begynnelsen av 30-årene var lønna forholdsvis stabil. I akkordarbeid kunne timelønna komme opp i kr 1,40. For spesialarbeidere kr 1.50. Som spesialarbeidere ble regnet murere, snekkere, tunnelarbeidere, steinhoggere osv.

Først i februar 1932 kom det første lønnsnedslaget. Da ble timelønna redusert til kr 0,90 og til kr 1,00 for spesialarbeidere. Siden gikk det bedre og timelønna ble hevet flere ganger slik at i 1938 var den henholdsvis kr 1,09 og kr 1,20.

Arbeiderne hevet forskudd på lønna med kr 0,80 per time. Akkorden ble gjort opp foran store høytider eller ved innledning av ferier. Storoppgjør ble det kalt.

Dette med akkord, forskudd og oppgjør var tradisjon ved anleggene helt opp i vår egen tid. Det ble praktisert så seint som i 1948 da det store raset gikk i Kvinesheittunnelen. Da skaden var utbedret og oppgjøret utbetalt var det flere som følte seg ganske velsituert. Den gang ble lønna utbetalt i sedler og klingende mynt. En av dem som etter å ha kontrollert innholdet i lønnings-posen og sto med seddelbunken i handa, ytret seg slik:

- Der fikk fattigdommen seg en ordentlig smekk. Nå skal kona og jeg ha en bedre middag, og så spanderer jeg en flaske god konjakk til kaffen.

Innkvartering og brakkeliv

Anlegget førte til stort innrykk av arbeidere. De fleste som arbeidet på strekningen Kristiansand – Grovane leide husrom i bygda. Familiefolk som hadde eget hus, flyttet tettere sammen for å frigjøre rom som kunne leies bort. Dette var en mulighet til å tjene en ekstra skilling i en vanskelig tid.

Anlegget var oppdelt i avdelinger. Mellom Nelaug og Grovane var det 4

slike avdelinger med hvert sitt avdelingskontor. Avdeling 14 omfattet strekningen fra Grovane og ca. 19 km øst mot Oggevatn. Administrasjonen hadde kontorplass på Grovane. Denne delen av banen gikk gjennom jomfruelig villmark og det var få eller ingen mulighet for å leie seg husvære. Jernbanen måtte sørge for bopel for sine arbeidstakere. Det ble satt opp i alt seks brakker på avdelingen. De var nummerert og plassert på følgende steder.

Brakke 0 ved Gjegninga, nr. 1 ved Landekil, nr. 2 på Dale, nr. 3 og 4 i Sjerkedalen nr. 5 ved Omdal Sag.

Brakka på Gjegninga står fremdeles. Den ble i noen år brukt som feriested for bankfunksjonærer, men er i dag i privat eie.. De øvrige ble solgt til nedrivning. Den ene av brakkene i Sjerkedalen ble kjøpt av Berdian Frøysnes og flyttet til Holtet i Ludeflaten. Den brant ned i 1944. Dalebrakka ble til nytt bebohus på Dale.

Hver brakke hadde normalt et belegg på 16 mann. I tillegg var det plass til kokke og eventuelt kokkejente. Kokka og jenta delte rom i første etasje. Her var det også spiserom, vaskerom og kjøkken. I annen etasje var det fire rom med plass til fire mann i hvert rom.

I dag vet vi lite om livet i brakkene, og etter dagens krav til komfort ville neppe forholdene blitt akseptert. Men sett i forhold til det som var vanlig i eldre tider var husværet ganske luksuriøst. Hver mann hadde i det minste sin egen seng. Det var ikke alltid tilfelle om man går tilbake et par tiår.

Jernbanen holdt utstyret. Det besto av en jernseng med treullmadrass og tre ulltepper til hver. Våte klær ble tørket rundt ovnen. Det var ikke innlagt vann.

Hver brakke hadde sin brakkesjef. Han var bindeleddet mellom beboerne og administrasjonen. Brakkesjefen holdt orden og ryddet opp i eventuelle uoverensstemmelser.

Beboerne utgjorde et kokkelag. Av og til var det et ektepar som fikk jobbene i brakka. Mannen arbeidet på anlegget og ble brakkesjef og kona ble kokke. Men ofte var det enker etter forulykkede arbeidere som ble tilbudt arbeid som kokke. Om det var arbeidskameratene som kom med tilbudet, eller det var anleggsledelsen som ville gi de etterlatte en håndsrekning, skal være usagt, men slik var det.

Det var beboerne som betalte kokka, og i 20-årene måtte hver mann betale henne kr 0,50 per dag. Når det var fullt belegg ble daglønnen kr 8.00. Der- som hun hyrte inn kokkehjelp måtte hun betale hjelpen av egen inntekt. Arbeidsdagen var lang, den begynte som regel kl. 05.00. Da skulle frokosten stå på bordet. Siden skulle rommene vaskes og ryddes. Alt vannet måtte bæres både inn og ut. Middagen måtte være ferdig når folkene kom tilbake etter

endst økt. Siden var det rydding og oppvask. Arbeidsdagen sluttet først ved 22-tiden. I høytidene og i ferien var det storrengjøring i brakka, også det hørte med til kokkas oppgaver. For kost og losji betalte hver mann fra 2,50 til 3,00 kroner dagen.

Anleggsarbeid, sysselsetting og lokal krise

Anlegget kom i en tid da det var stort behov for arbeidsplasser i Vennesla. Ved inngangen av 1930 var det registrert 200 arbeidsledige. Trolig var tallet langt høyere. Dagsavisene brakte med jevne mellomrom meldinger om innskrenkninger ved de to bedriftene i bygda. I april var det to ukers produksjonsstopp ved Hunsfos Fabrikker.

Kort tid etter ble 42 mann på Vigeland Brug permittert. Det ble ikke noe bedre seinere på året. I august ble 56 mann sagt opp og 32 mann måtte over på redusert tid, det vil si to tredjedeler av full tid. Kort tid etter ble innskrenkningen utvidet. Nå måtte 168 mann over på redusert tid og 32 mann på halv tid. Situasjonen måtte være svært prekær for ikke å si desperat. Normalt ble oppsigelsen gitt med 14 dagers varsel. Bedriften forsøkte å inkludere sommerferien i oppsigelsestiden. Det gikk ikke. Ved forhandlinger måtte bedriften gjøre helomvending.

Høsten 1930 ble ekstra vanskelig, og ordføreren innkalte herredstyret til krisemøte i november måned. Det ble besluttet å sette i verk en del strakstiltak. I første omgang ble det satt i gang nødsarbeide på Fosseklev, ved Hallandsbroa og Nabbesvingen. Videre ble arbeidet med planene om nytt herredshus intensivert. Dessuten ville kommunen forsere planleggingen av et kommunalt vannverk.

Nei, det var ikke enkelt. Krisen som kom etter den første verdenskrig vedvarte til langt ut i 1930-årene. Begrepet "de harde trettiåra" som etter hvert utviklet seg til et munnehell og i ettertid er kommentert med et skuldertrekk, var akkurat slik det med enkle ord er forsøkt å beskrive.

Enkelte måtte gå den tunge gang for å be om hjelp fra forsorgen. Å bli satt til å forvalte fattigkassen ble ansett for å være en "uriaspost". Et hjertesukk fra ordføreren i et herredsstyremøte i mars 1930 forteller kanskje mer enn noe annet om hvor ille det var:

"Folk vegrer seg for å påta seg verv i Fattigstyret, de betaler gladelig 50 kroner i bot for å slippe".

I den foreliggende situasjonen ble anlegget sett på som en mulighet til å få sysselsatt noe av den ledige arbeidskraften i bygda. Men tross iherdige henvendelser fra kommunen, ble likevel inntaket av venndøler ikke som forvent-

et. Grunnene til det er sikkert flere, men i sluttrapporten for Sørlandsbanen fremgår blant annet følgende:

”Da anleggsarbeidet har pågått i en økonomisk nedgangstid, har anleggsdriften ikke vært drevet rasjonelt, i det de årlige bevilgninger har vært så små at anleggets utførelse har tatt omtrent dobbelt så lang tid som under normale forhold. Dette har i ikke uvesentlig grad fordyret anlegget, i særdeleshet hva administrasjonen angår. Den årlige arbeidsstyrke har vært lav og har for den overveiende del bestått av profesjonelle anleggsarbeidere”.

Hvem var ”de profesjonelle anleggsarbeidere”? Om dette forteller samme rapport følgende:

”Ved avslutningen av anleggsarbeidet på Numedalsbanen og på strekningen Kongsberg – Kragerø ble det nødvendig på grunn av den daværende store arbeidsløshet i størst mulig utstrekning å søke de ledigblevne anleggsarbeidere overflyttet til andre anlegg. Dette ble gjort, i det der på strekningen vestenfor Neslandsvatn ble overflyttet arbeidere etter tjenestetid og forsørgelsesbyrde – disse ble benevnt ”faste arbeidere” i motsetning til sesongarbeidere, som bare ble inntatt i sommerhalvåret. Disse sesongarbeidere ble inntatt dels fra de bygdene hvor igjennom anleggsdriften gikk, dels fikk faste jernbaneanbeidernes voksne sønner på denne måten noe beskjeftigelse. Denne ordning vakte ikke liten misnøye i de bygder som ble berørt av jernbaneanlegget, hvor man regnet med, at når jernbaneanlegget kom i sving, skulle der bli beskjeftigelse for bygdens ledige arbeidere, således som det i sin alminnelighet hadde vært tilfelle ved tidligere anlegg. Med de knappe bevilgninger var det ikke mulig å øke arbeidstyrken, hvorfor strekningen Neslandsvatn – Grovane for den aller vesentligste del er bygget av profesjonelle anleggsarbeidere”.

Innenfor de økonomiske rammer, som bevilgningene satte, valgte jernbanen å prioritere sine egne arbeidere. Hvor stor misnøye dette skapte er ikke godt å si, men at det i noen grad var til stede, slik som det fremgår av rapporten, kan det neppe være noen tvil om.

Kanskje spesielt i Vennesla som hadde en anstrengt situasjon. I noen grad må kommunen likevel ha lyktes i sine anstrengelser for å få sysselsatt ledige bygdefolk. Sommeren 1930 var det sysselsatt 733 mann på anlegget øst for Kristiansand. Det var neppe bare ”profesjonister”.

Profesjonist eller rallar?

Min gode venn og arbeidskollega, Rolf Nord, skulle beskrive en vaskeekte rallar for meg i en samtale for noen år siden. Rolf var annen generasjons anleggsarbeider. Far hans var gudbrandsdøl og begynte ganske tidlig som

smed. Da Rolf vokste til fikk han også arbeid på anlegget, og de flyttet dermed vestover og endte opp i Øyslebø. Da anlegget ble avviklet, startet Nord senior opp en bygdesmie. Sønnen Rolf begynte i jernbaneverkstedet på Krossen. Han ble senere forflyttet til Setesdalsbanens verksted på Grovane, og her jobbet vi sammen i noen år.

- Jo da, for å leve opp til myten om den vaskeekte "rallar", eller "renhårig bus", måtte vedkommende ha store pluggstøvler, fortalte han, - helst litt for store. Mollskinnsbukser, busserull, storvest og vidbremmet hatt hørte også med. Dessuten måtte han krydre talen med ett og annet svensk kraftuttrykk. I tillegg måtte han bruke snus. Når det skulle legges inn en "pris" var det viktig at ritualet ble overholdt. Han måtte gi lokket på snusesken tre lette slag av pekefingeren før han åpnet lokket. Snusen skulle formes mellom pekefinger og tommel og legges inn under overleppa.

Riktignok fortalte han dette med et glimt i øyet. Trolig var det en spøk.

Likevel – det er spunnet mange myter omkring rallaren. Han var opprinnelig svensk – en vandrende gesell, ungkar fri og frank. Når oppgjøret ble utbetalt var det tid for å slå seg løs. Da pengene tok slutt, bar det tilbake til anlegget. Det var ikke sikkert han fikk jobb på samme sted, men hva gjorde vel det, gesellen vandret sorgløst videre til neste anlegg.

Trolig var det en del svensker som jobbet ved Setesdalsbanen. De var ikke mors beste barn skal man tro omtalene i Kristiansand Stiftstidende, men den tiden var slutt ved innledningen på 1900-tallet.

De som kom med Sørlandsbanen var trauste folk som levde i ordnede familieforhold. Dialekten røpet at de opprinnelig kom fra de forskjellige steder i landet. Men innimellom var det en og annen som brukte ord og uttrykk som røpet at vedkommende kunne være svensk av fødsel. Det var imidlertid ikke sikkert. Det gjaldt å leve opp til mytene om den vaskeekte rallar.

Det kan se ut som det var ekstra mange fra Gudbrandsdalen. Det kom selvsagt av at jernbanebyggingen startet tidlig i østlandsområdene. Mulighetene for å få seg arbeid var derfor bedre enn mange andre steder.

Da anlegget ble avviklet i 50-årene var det mange som slo seg ned i bygdene der de da befant seg. Det ser ut som om dette dreide seg spesielt om anleggsarbeidere som hadde tatt med seg familien sin på den lange ferden mot vest. Mange hadde arbeidet hele sitt yrkesaktive liv på anlegget og de hadde ikke noe sted å reise tilbake til. De hadde brent alle broer bak seg. I dal-førene vest for Kristiansand finner man slektsnavn som Langseth, Ulseth, Åteigen, Teigen og mange flere. Navn som bryter med navnetradisjonen i lokalmiljøet, og som har sin opprinnelse ganske andre steder enn i Kvinesdal,

Hægebostad eller Marnardal. De er annen og tredje generasjons etterkommere av de som bygde Sørlandsbanen. Det er skrevet lite om dette, men en liten notis i Dagbladet Sørlandet gir en kortversjon av den delen av historien.

”Da arbeidet på Sørlandsbanen var slutt, slo mange av arbeiderne seg ned på Sørlandet for godt. De likte seg her nede. Det gjorde også Håkon Stensrud. Han valgte Birkenes der han fikk seg gård på Grundetjern. Håkon Stensrud var født i Ringeby i Gudbrandsdalen den 24. oktober 1886. Da han var 15 år gammel reiste han over til Amerika. Den gang tok reisen en måned. Han skulle oppsøke en onkel som hadde tatt land der. Etter fem år var han tilbake for et kort besøk i gamlelandet. Her møtte han Ragna som han senere giftet seg med. Det ble derfor ingen ny amerikareise.

Han fikk seg arbeid på Sørlandsbanen i 1919. Den første tiden på Meheia. Siden flyttet familien til Kragerø. I 1930 kom han til Sjerkedalen. Han og familien fikk seg husvære på gården Grundetjern i Birkenes. I 1932 kjøpte han gården. Om dette forteller han til avisen:

”Jorden var vassjuk så avlingen var liten. Første året hadde vi ei ku og en kalv, men vi måtte kjøpe en del høy. Etter hvert ble bølingen større og den var helt oppe i seks dyr.

Det ble noen strevsomme år med hardt arbeid på Sørlandsbanen. Jeg hadde en arbeidsvei på 4-5 og opptil 7 km på sykkel. Ofte hoppet jeg rett i grøfta når jeg kom hjem. Barna kom ut med maten til meg så jeg sparte tid. Det var å holde på til det ble mørkt om kvelden, så arbeidsdagen ble lang”.

Stensrud avsluttet sin yrkesaktive tid ved anlegget i Kvinnesheitunnelen. “Jeg trivdes med arbeidet og var aldri utsatt for noen uhell av betydning”.

I dag er de borte. Er man heldig treffer man på en og annen etterkommer som kan fortelle noe om hvordan de opplevde livet omkring anlegget på Sørlandsbanen. Men også i denne generasjonen begynner det å tynnes i rekkene.

På flyttefot langs Sørlandsbanen

Randi Lunden, født i 1922, er datter til Håkon Stensrud. Hun er en av dem som vokste opp med anlegget. I dag er hun bosatt på Grundetjern i Birkenes. Grundetjern ligger i grensetraktene mellom Iveland og Vennesla øverst i Sjerkedalen. Hun og ektemannen Olav Lunden, bygde seg hus i nærheten av gården som faren kjøpte. Både foreldrene og ektemannen døde for flere år siden. Sønner til Randi har overtatt farsgården, og et av barnebarna har bygd hus i nærheten. Dessuten bygde søsteren Klara og mannen, Thomas Kaasene, hus på Grundetjern i 1950-årene. I dag har datteren til Klara og Thomas overtatt huset. Randi er derfor omgitt av familie og nære slektninger. De har alle

Utenfor Tyvannsbrakka i Sanidal. Her ble Randi født og tilbrakte de første årene av sitt liv. Hun ville absolutt være med på bildet og sitter på armen til en av beboerne. Personene er ukjente. Moren var kokke og det ser ut som hun har hatt storvask.. Bildet er utlånt av Randi Lundén.

en ting felles – de kan føre sine røtter tilbake til Ringebu i Gudbrandsdalen.

Randi forteller: Da min far ble overført fra Meheia til Kragerøbanen flyttet familien til Kilen i Kragerø, men det var før min tid. Allerede før jeg ble født flyttet de til en av jernbanens brakker i Sannidal. Far ble brakkesjef og mor var kokke i brakka. Her ble jeg født og levde mine første år. Jeg må kanskje regne meg som innfødt Sannidøl.

Da Kragerøbanen var ferdig flyttet far til anlegget i Sjerkedalen, og vi måtte finne oss annet husvære. Vi flyttet til et sted som hettes Bufjell i Sannidal. Far og en arbeidskamerat leide seg hybel i Husane i Sjerkedalen. Han ble langpendler. Det var langt å reise, og hjem kom han bare i de store høytidene og i ferien. Vi savnet ham hele tiden, men savnet var størst like etter at han hadde reist. Vi telte dagene til han skulle komme tilbake. For å være sikker på at vi ikke hadde regnet feil, måtte vi daglig spørre mor om hvor mange dager det var igjen. Det måtte være en påkjenning.

Omsider opprant den store dagen og vi tok oppstilling ved veien for å ta i mot ham – ofte i flere timer før han kom. Vi ville være de første som møtte ham. Det ble lange timer, men gjensynsgleden var desto større når han ende-

Familien Stensrud på søndagsutfukt til Engesland. Klara helt til venstre, så følger Håkon og kona Ragna. Foran står Rolf, Halvard og Randi. Bildet er utlånt av Randi Lunden.

lig viste seg Vi tok han i hver sin hånd og leide han hjem nesten i triumf. Jo da, det var stas. Det var så mye å ta igjen etter det lange fraværet.

I den forbindelse husker jeg en liten episode som vi i ettertid har hatt mye moro med. Reisen fra Sjerkedalen til Sannidal var lang og komplisert. For å gjøre hjemreisen enkel og direkte hadde far sammen med tre eller fire arbeidskamerater spleiset på en drosjebil. Bygdeveiene på den tiden var ikke særlig behagelige. Fjærene på bilene var heller ikke etter dagens standard. Tilbrakte man noen timer i bil merket man både veiene og fjæringen lenge etter at turen var over.

Dette var sannsynligvis grunnen til at far tok en overhaling da han steg ut av bilen. Søsteren min ble skremt og la på sprang hjemover. Hun trodde han var beruset, men det var han ikke. Jeg ble værende og tok far i handa, så ga vi oss på hjemvei akkurat slik vi alltid hadde gjort.

Høsten 1926 mens vi bodde i Sannidal skulle Klara, søsteren min, begynne på skolen. Det var veldig trist syntes jeg. Så lenge jeg kunne minnes hadde vi vært sammen. Nå var hun borte hele dagen og tiden ble lang og utrivelig. Jeg lengtet forferdelig etter henne. Jeg ville også begynne på skolen, men jeg var alt for ung. Det endte likevel med at jeg fikk begynne. Det var

Familien Stensrud på søndagsutfukt til Engesland. Klara helt til venstre, så følger Håkon og kona Ragna. Foran står Rolf, Halvard og Randi. Bildet er utlånt av Randi Lunden.

i 1928 da jeg fylte 6 år. Vi trasket til skolen hver dag og jeg trivdes med det. Offisielt var jeg ikke begynt på skolen, men jeg fulgte undervisningen. Året etter flyttet vi til Grundetjern, og om høsten begynte jeg på Klepp skole. Jeg var godt rusta for jeg hadde lært meg både å lese, skrive og regne. Skoleveien var lang. Dersom vi skulle følge bilveien måtte vi først ned til Husane for så å ta veien opp til Dale og videre til grendeskolen på Klepp. Trolig var det nærmere 4 km. Vi gikk som regel en snarvei over heia. Det var den anleggsarbeiderne brukte når de skulle på jobb. Stien førte til Dale og veien ble derfor atskillig kortere. Den daglige bruken gjorde at stien var tydelig – særlig om vinteren. Men det var litt nifst, spesielt om morgenen når det var mørkt. Når det regnet eller når det var mildvær om vinteren surklet det og dryppet fra bartrærne. Av og til braka det inne i mørket. Det var bare en storfugl som letta. Det var så mange fremmede lyder i skogen, men det var en spennende skolevei.

Vi ble boende på Grundetjern til jeg ble konfirmert. Jeg ble konfirmert i Vennesla kirke. Det var på den tiden Einar Edwin var prest i Vennesla. (1922–1937) Han var mye omtalt for sin liberale holdning. Det var faktisk noen som var i tvil om at presten var kristelig. Men jeg ble konfirmert og det har gått bra siden.

Jeg hadde fått ny hvit kjole for anledningen og hjemme ble selve dagen markert veldig enkelt sammen med noen venner av familien. Kjolen var hvit og litt upraktisk. Mor farget den, og den var i flittig bruk i lange tider. Gjenbruk heter det i dag. Den gangen var det en dyd av nødvendighet.

Da Sørlandsbanen ble åpnet til Kristiansand måtte vi på flyttetot igjen. Min far begynte i Kvinesheia. Vi var glade for at han fikk arbeid akkurat der. Fjellet var mye sikrere der enn i Hægebostadtunnelen. Der var rasfaren mye større. Det fikk vi ganske snart erfare. En av arbeiderne som vi kjente ble overført til Hægebostadtunnelen. Han fikk bare to dager i tunnelen før han ble tatt av et ras. Det gjorde et voldsomt inntrykk på oss. Ja, ikke bare på oss, men det satte sitt preg på hele miljøet. Alle trådte til for å trøste og hjelpe etter beste evne, men uansett –vi følte oss ganske hjelpeløse. Det var tragisk for den familien som ble rammet, men tanken på at det også kunne ramme oss gjorde at vi følte oss utrygge i lange tider.

Vi var heldige og fikk husrom på Lillemonen i Østerdalen i Kvinesdal. Familien kunne være samlet, og vi bodde ganske komfortabelt, med kjøkken, stue og to soverom.

Men det var ganske annerledes enn å bo på Grundetjern. Miljøet omkring anlegget kom mer inn på livet. Det positive var at det var mye ungdommer her. Det var døtre og sønner til anleggsarbeidere. Etter hvert som sønnene vokste til ble det et overskudd på arbeidsfolk. Det var ikke lenger så sikkert at de fikk arbeid på jernbaneanlegget. Jeg husker arbeidet gikk på tre skift. For at sønnene skulle tjene noen kroner ble de tilbudt nattskiftet mellom lørdag og søndag. Det var en håndsrekning fra fedrene som ble akseptert av ledelsen.

Etter konfirmasjonen fikk jeg arbeid i butikken til frøken Gelmuiden. Det var en kombinert kiosk og kaffe som lå inne på Gimlemoen.

Lønna var kr 25,00 per måned samt kost og losji. Det var lange dager, jeg begynte kl. 7,00 og sluttet ved 22-tiden.

Min karriere som butikkdame ble kort. I 1938 begynte jeg på Fylkesskolen på Liknes i Kvinesdal. Det var en internatskole, ellers hadde det neppe blitt noe skolegang. Forbindelsen den gang hadde gjort det helt umulig. Skolen gikk over to år, men siste året fikk en brå og dramatisk slutt. Da krigen brøt ut den 9. april 1940 ble undervisningen innstilt, og den ble aldri tatt opp igjen. Det ble også slutten på min skolegang.

Krigsutbruddet forandret på mange ting – også for oss. Slik situasjonen utviklet seg fant vi det tryggest å flytte tilbake til Grundetjern. Det vil si, det var mor, min yngste bror Rolf og jeg som flyttet tilbake. Far og min eldste bror Halvard ble igjen. Halvard hadde fått arbeid som "flisegutt" på anlegget.

Det ble innledningen på et nytt avsnitt i mitt liv. I 1941 giftet jeg meg

med Olav. Den første tiden bodde vi hjemme på gården. Vi ønsket å få vårt eget hus, men det kunne ikke realiseres i krigsårene. Alt var rasjonert og belagt med restriksjoner. Da krigen var slutt begynte planene å ta form, men heller ikke da var det enkelt. Min far sprengte ut tomte. Olav måtte hogge tømmeret selv for å få byggetillatelse. Jeg husker at materialene som vi skulle bruke til gulvbord måtte kjøres ned til Grovane sagbruk for å bli høvlet. Det var ikke enkelt, men vi ble med i hele prosessen.

Etter at Olav døde i 1978 er det flere som har anbefalt meg å flytte til mer sentrale strøk. Det har aldri falt meg inn. Her har jeg hatt de fleste årene i mitt liv. Det er her jeg kan si jeg ble bofast og her jeg har mine røtter.

Kulturuka 2004: Skolebarn lytter interessert til fortelleren i bygdemuseet

”Sagnet om skatten på Kvarsteinsmyra”

Sagnet om Kvarsteinsmyra og den store sølvskatten som angivelig skal være gravd ned der forbinder jeg med barndommen og oppveksten på Vardeheia tidlig på seksti-tallet. Det var ei tid uten video og data, - der vi barna måtte lage våre egne tankebilder og der den gode, muntlige historia var den ypperste form for underholdning. Riktignok hadde noen av oss allerede muligheten til å få se noe TV, men bildekvalitet og programutvalg var så kleint at fantasien på ingen måte ble overstimulert, - vi måtte jo stort sett gjette oss til hva vi så på TV i starten!

Ei hver god historie har sin spesielle stemning, og den stemingen jeg forbinder med denne historia er mørk og litt råkald, sein høstkveld og den gode følelsen av å være ute og oppe litt seinere enn det som egentlig var regelen. De voksne er i godt humør etter å ha fått unna masse hagearbeid, - og har tent opp et kvistbål i nede i hagen. Vi ungene har fått lov til å plukke vinterepler rett fra treet og steiker dem på pinne over bålet. Så kommer den beste følelsen, - den trolske stemninga som kryper nedover ryggraden etter hvert som historiene begynner å brette seg ut i høstmørket i det flakkende lyset fra kvistbålet.

Historia ble fortalt meg av min farfar, Rudolf, - og seinere har jeg fått den bekreftet fra flere ulike hold, - så historia, eller sagnet er riktig nok. Om historia er sann eller ikke, det vet jeg ikke, - og det er for så vidt også av underordnet betydning. Det som betyr noe er at historia ble en voldsom stimulans for våre barnesinn, og satte fantasien i høygir i lang tid framover.

Kvarsteinsmyra er et godt Venneslanavn, men jeg tror de færreste vet hvor myra ligger og hvorfor den fikk sitt navn. Historia om navnet er nesten like god som historia om skatten, og den går veldig langt tilbake til ei tid da det kun skal ha vært to store hovedgårder eller hovedbruk i Vennesla, ett på Kvarstein og ett på Åmdal.

Sagnet sier at det var behov for å fastsette ei grense mellom de to gårdene. For å gjøre ei lang historie kort, ble gårdeierne enige om å starte ved solopp-

gang fra hver sin gård og gå hverandre i møte. Der hvor de møttes skulle så grensa gå. Som sagt så gjort, og stedet der de møttes fikk navnet Kvarsteinsmyra.

Kvarsteinsmyra har aldri vært noen stor og viktig myr, og for å ha fått et så viktig navn må den nok ha hatt en viss betydning. Myra må, etter det jeg kan forstå, ha strukket seg fra nåværende oppkjørsel til Vardehei syd, (der jeg kan huske at "Brønnane", - noen store betongbrønner med firkanta betonglokk på, lå rett overfor det lille huset til Jakob Osmundsen); og nordover mot der gården til Gunnar Gundersen ligger. Den synlige delen av myra ligger i dag på eiendommen til Gunnar Gundersen, resten ligger under selve hovedveitraséen.

I nordøstkanten av denne Kvarsteinsmyra er det så at "mestertyven" Ole Høiland kommer hastende med byttet sitt i grålysningen en høstmorgen. Jeg ser ham alltid for meg som en Robin Hood liknende figur; riktignok barhodet, med mørkt, halvlangt hår, - på beina har han lærstøvler med buksene stukket nedi støvleskaftene. På overkroppen har han ei mørk jakke der det ene ermet er revet av, og under den ei hvit, posete skjorte med ei blodig flenge på armen.

Pusten går tungt og dampende i den disige høstmorgenen. Sekken har han slengt over skuldra, den virker tung, og det klirrer av og til metallisk oppi den. Antakeligvis har han noen etter seg, noe som skulle tilsi at det tyvegods-et han sleper på er tatt fra noen i nærheten, - kanskje sølv fra kirka, - eller sølvtøy fra prestegården?

Kanskje hører han hundeglam, hestehover eller stemmer i nærheten, - i alle fall bestemmer han seg der og da for å grave ned byttet sitt. Han finner raskt et egnet hull i bakken mellom noen store steiner, - kanskje et gammelt hi, - stapper vekk sekken med alt sølvet og dekker det hele godt til med steiner, kvister, mose og gress.

Så tar han et siste blick over stedet, merker seg at han ser toppen av kirkespiret og toppen av Kuleberget fra stedet byttet er gravd ned, og forsvinner ut av historia.

Vi vet at Ole Høiland ble tatt og straffet for sine mange tyveraid, og antakelig har han i et forhør gitt opplysninger om en eller annen skatts beliggenhet, uten at dette har medført at øvrigheta seinere fant skatten igjen. Opplysningene er så kommet folk for øret, og stort mer skal det ikke til før ei god historie begynner å vandre og ikke minst å vokse.

Da historia blei fortalt til oss smårollinger i høstmørket på Vardeheia, la min farfar også til ei lenke til vår tid. Han fortalte at han for mange, mange år siden kom i snakk med sin nabo på Kvarsteinsmyra om dette sagnet. Naboen skal da ha fortalt om at han ei gang sto og skulle spette vekk noen steiner for å få lagt opp en ny mur i den nordøstre enden av myra. Plutselig forsvant spettet ned mellom steinene, nesten i hele sin lengde, og da han dro det opp igjen syntes han at han hørte noe metall som klirret nede mellom steinene. Han la ikke mer i dette der og da, først ei god stund etter at muren var kommet opp, kom han på sagnet om skatten, men da var han ikke lenger kar om å finne igjen stedet hvor spettet forsvant.

Å si at denne historia ble en inspirasjon til fysisk aktivitet for oss smårollinger er en underdrivelse av dimensjoner. Etter mye tiggging fikk vi låne spad-er og hakke, og i løpet av noen få høstdager endevendte vi det hjørnet av min farfars eiendom som var nærmest det nordøstre enden av Kvarsteinsmyra. Skatten fant vi ikke der, men denne intense graveaktiviteten er grunnen til at jeg vet at rett før du kommer ned til fjellet på Vardeheia så treffer du på fin og siltig sand, nesten uansett hvor du graver!

Når det gjelder sagnet om skatten på Kvarsteinsmyra, så er både Kvarsteinsmyra, kirketårnet og Kuleberget virkelige nok den dag i dag, - Ole Høiland har eksistert som person, og kan godt ha gjestet Vennesla på sin ferd, men om historia ellers er sann, - hvem vet?

Øyvind Rasmussen

*Olav K. Eivindson, født i Vennesla 29/3-1926 • Gått på Vennesla barneskole fra 1933 til 1940 • Læretid som elektriker • Utdannet elektro ingeniør i Oslo 1948 – 1951
Jobbet somingeniør og elektroinstallatør i ca. 50 år • Deltatt i politisk arbeide i Vennesla kommune, • kommunestyre – formannskap - bygningsråd • Medlem i Vest-Agder Fylkesting. • Styremedlem – og styreformann i Vest-Agder Elektrisitetsverk*

Graslia i ”de harde tredveåra”

Hver del av Vennesla har sin historie for oss som vokste opp her i åra før krigen. Jeg vil fortelle litt ”løst og fast” da vår familie flyttet til Graslia i begynnelse av ”tredveåra” og fram til krigen begynte i april 1940.

Graslia – en bygd under Bjønnåsen.

På østsiden av hovedveien – mellom veien og jernbanen – bestod bebyggelsen av vanlige boliger, to forretninger, en kafe, og Frikirken.

På vestsiden av veien – fra det daværende Herredshuset og helt opp til der

Foto av Graslia – tatt fra Bjønnåsen i 1939.

På vestsiden av veien ser en nederst til venstre Herredshuset, vider oppover noen av «Hunsfosbrakkene». På østsiden av veien vises Frikirken nede til venstre, og «Prestøyna kafe» ved siden av Frikirken. Ellers noen av boligene på Graslia. Hunsøya og Mosedmoen i bakgrunnen.

hvor nåv. Venneslatunet ligger, var det boliger for folk som var ansatt på Hunsfoss Fabrikker.

Vi bodde i en bolig omtrent midt i Graslia. Boligen er siden revet. Nord for oss lå butikken til Borghild Hagemann, og syd for oss bodde familien Almedal. Nedenfor Almedal lå kafeen til Johanne Mjønli, i dagligtale kalt "Prestøyna kafe", og nedenfor der lå Vennesla Samvirkelag, i dagligtale kalt Kopra. På vestsiden av hovedveien lå de små "Hunsfosbrakkene" – boligene til ansatte på Hunsfoss Fabrikker. Det var boliger for to familier, men i blant bodde det tre familier i samme hus.

Når en familie med barn hadde en leilighet som bestod av kjøkken og stue – uten soverom, eller kjøkken og to små rom, kan en forstå at det kunne være trangt.

I øvre del av Graslia mot elva lå de to "Storebrakkene" som inneholdt

mange leiligheter for arbeidere som arbeidet på Hunsfoss.

Det vrimlet av barn på Graslia, og det tok ikke lang tid å bli kjent med de som skulle bli mine lekekamerater.

Befolkningen på Graslia

De som bodde på Graslia var stort sett vanlige familier med barn og unge i forskjellige aldersklasser. De fleste av barna i skolepliktig alder gikk på Hunsfoss skole som var "bruksskole" beregnet for barn til ansatte på Hunsfoss. For unge som var ferdig med folkeskolen var det vanlig at de "gikk heime" til de nærmet seg voksen alder.

De harde "tredveårere"

Perioden mellom 1930 og 1940 ble ofte kalt for "de harde tredveårere"

Det var vanskelig å få seg arbeide på den tiden, så mange var godt voksen før de fikk egen inntekt. Noen av de unge i Graslia fikk seg viserguttjobb i Kristiansand og reiste fram og tilbake med toget.

Betalingen lå på ca. kr. 30,- i måneden – hvis jeg ikke husker feil.

Noen av de unge, - og også voksne - fikk seg jobber kalt "nødsarbeide", betalt med tre kroner pr. dag. Andre reiste ut til sjøs når de fikk seg hyre.

Som "førstereis" lå også betalingen på rundt om 30,- kroner i måneden, pluss kosten.

Da byggingen av Sørlandsbanen startet opp var det noen av de unge fra Graslia som fikk seg jobb på anlegget. Det ble ansett å være godt og kan best sammenliknes med en jobb i "olja" i dag.

"Innvandrere" på Graslia.

Befolkningen på Graslia må vel kunne kalles for "innvandrere" hvis en bruker dette ordet litt fritt. Før Hunsfoss Fabrikker ble bygget bodde det nesten ikke folk på Graslia, men da fabrikkene startet opp ble det behov for boliger som lå i rimelig avstand til arbeidsplassen. I første omgang på Hunsøya, men etter hvert i områdene omkring.

I "tredveårene" bodde det ganske mange på Graslia som hadde sitt arbeide på Hunsfoss, - men også en del som hadde andre arbeidsplasser.

Det var mange forskjellige dialekter å høre på Graslia.

Noen av de eldste fabrikkfolkene hadde kommet fra Oslo; Bentesbrug papir-

fabrikk ved Akerselva, noen fra Sverige, fra traktene ved Gøteborg og noen fra Næstvedt i Danmark. Hver av disse snakket sitt språk og dialekt uten at noen reagerte på det. I tillegg var det også folk fra Finland som bodde på Graslia.

Daglig liv – levemåten.

Når jeg tenker tilbake til perioden fra begynnelsen av tredveårene opp til krigen skjønner jeg nå at det må ha vært knallhardt for de vanlige familiene på Graslia, - og de andre i Vennesla for den del.

Inntektene var meget små, familiene var i mange tilfeller store og boligforholdene vanskelige. De sanitære forholdene var meget enkle når en sammenlikner med forholdene i dag.

Alle boligene hadde utedo, gjerne med flere hull. I blant var det et eget lite sete for barna. På veggene var det vanlig med bilder fra ukeblader, - så en hadde noe å se på når en satt på do. Noe sånt som et bad fantes ikke i boligene for vanlige folk. Det var å bruke "balja" om vinteren for oss barn, - og å bade på Stemmane om sommeren. For familiene som hadde arbeide på Hunsfoss var nok forholdene til bading bedre, da de kunne benytte dusjene i fabrikk. Jeg husker at hele flokkene med barn var på "badetur" ned til fabrikkens sammen med sine mødre.

Innlagt vann – "spingvann" var heller ikke vanlig i boligene, - uten de som var knyttet til Hunsfoss sitt pumpeanlegg ved Storebrakkene.

Det var vanlig at hver bolig hadde en "pøs" med drikkevann i kjøkkenet – med en aluminiumsøse. Alle drakk av samme øse – uten at noen reagerte på det.

Helseforhold.

Som barn tenkte vi ikke meget på helseforholdene, men i ettertid har jeg ofte tenkt på at vi som levde opp måtte ha en god porsjon flaks, eller vært av en sterkere sort. Vanlige barnesykdommer som kuma, røde hunder, meslinger, kikhoste og lignende var noe som var vanlig, og som ble tatt som en selvfølge. Lungebetennelse var det også en del av, og det jeg husker om den sykdommen var den farlige "krise" som de voksne snakket om. Den som greide seg over "krise" overlevde, for de andre gikk det ikke så godt.

Tuberkulose var også en meget utbredt sykdom. Det var helst ganske unge

som ble angrepet av denne alvorlige sykdommen. I noen tilfeller var det familier som ble hardt rammet; og mistet flere av sine nærmeste.

Det jeg husker spesielt var poliomyelitten som herjet før krigen.

Mot denne sykdommen var det ingen medisin som kunne hjelpe, mange døde eller ble invalidisert. I boliger hvor det ble noen syke av polio ble folk satt i karantene. Dvs. de fikk ikke gå på arbeide eller skole i en periode.

Skader, sår eller liknende som vi barn fikk ble greit behandlet av "Søster Alma". Søster Alma var vel det som nærmest kan kalles en menneskelig "engel". Hun hadde forbindingsstue i Herredshuset hvor hun behandlet pasienter av alle slag. Hun lappet og forbandt sår, trøstet og gav råd og veiledning når det var nødvendig.

Det daglige brød – mat og matvaner.

Den daglige kosten bestod av grovt heimebakt brød, kalt stomp, med margarin, syltetøy, og i blant ost eller sirup. Det var nok mest vanlig at folk bakte heime, men noen familier brukte "kjøpebrød". De voksne drakk kaffe og barna fikk melk til maten. Melkeforsyningen opp til midten av tredveåra var et kapittel for seg.

Det var bøndene i Vennesla som leverte melk til de forskjellige familiene rundt i bygda. Hver bonde som leverte melk hadde sine kunder, og kjørte ut melken med hest og kjerre om sommeren og på slede om vinteren.

Heime hos oss fikk vi melka fra Eikeland. Melka var "nysilt,"dvs. den ble levert rett fra gården i spann. Om sommeren ble det laget "flødebytte," dvs. melken ble satt tilurning og servert med et herlig lag fløte på toppen. En rett jeg huske på med stor glede. Pålegg på maten var i stor grad syltetøy av hagebær eller skogsbær. Og som nevnt i blant delikatesser som ost eller sirup. I blant fikk vi sukker på "beden".

Middagsmaten var også nokså standard – i den lavere prisklasse.

Fisk (som vi ikke likte så godt som barn) var en gjenganger. Enten kjøpt hos Løyning eller fisket selv, – når det passet. Fiskekaker, fiskeboller, middagsspølse og supper hørte også til den vanlige menyen. Kjøttmiddager ble helst brukt som søndagsmiddag.

Butikkene hadde ikke noe sånt som kjøle eller frysedisker på den tiden, så meget av middagsmaten var nok heimesaltet eller behandlet på andre vis.

I ettertid må jeg bare si at husmødrene måtte være noen kunstnere som kunne

få endene til å møtes med de muligheter og den økonomien de hadde i disse årene.

Jeg må nevne at all matlaging foregikk på vedkomfyrer i denne tiden, noe som var arbeidskrevende, og ikke minst varmt i sommertiden.

Det er bare å bøye seg i støvet for den innsatsen som husmødrene gjorde for sine familier.

Klær, sko - og tøy for øvrig.

De fleste familiene hadde en begrenset garderobe, både for voksne og barn. Det var vanlig at klær i familien gikk i arv, dvs. at klærne ble brukt etter hverandre etter som barna vokste. Det var også vanlig at klær ble sydd heime, for eksempel brukte klær ble sydd om. De som hadde arbeide på Hunfoss hadde en fordel ved at de i blant fikk tak i "Hunsfosfilt". Det var filt som hadde vært brukt på papirmaskinene. Det var flere kvaliteter av Hunsfosfilt. Noe som var mykere og kanskje ikke så meget brukt i produksjonen, ble benyttet til klær for barn og voksne. Mange av guttene på Graslia har erfaring for dette – bl. a. som "liv" for å holde strømpene på plass.

Hunsfosfilt ble også brukt som sengetepper hos mange familier på Graslia. At noen av teppene var tunge som bly reagerte vi ikke på.

Våre senger var ellers utstyrt med halmmadrass, så vi var ikke bortskjemt med det vi hadde over oss – eller under i senga.

Klær – kjøpt på avbetaling.

I tredveårene var det smått stelt med klær i forretningene i Vennesla – så flere av manufakturforhandlerene i Kristiansand solgte klær i Vennesla.

I stor grad foregikk det fra agenter / representanter som reiste rundt på bygdene og tok opp bestilling på klær. Betalingen foregikk i stor grad på avbetaling, ved at forretningene hadde sine folk som reiste rundt å innkasserte penger hos kundene.

Sko – fottøy.

Som barn hadde vi vel vanlige lave sko som vi brukte til skolebruk og lignende. Om vinteren brukte vi beksømsko eller fettlærsko som vi kalte de. Hver vår fikk vi gummisko av våre foreldre, "tøysko" som var innledning til sommeren. De var til vanlig hvite, av en slags tøystoff og med gummisåler.

Når de ble svarte ble de frisket opp med sinkhvit. Det var nokså vanlig at reparasjon av lærsko ble gjort heime, og mang en Vennesla familie hadde eget skomakerutstyr i huset.

Fritidsbeskjeftigelse.

De voksne hadde vel ikke så store problemer med å fylle ut den fritiden de måtte ha. Mannfolkene som arbeidet på Hunsfoss jobbet på skift og måtte ha sine hvileperioder. I fritid som ellers var for øvrig var det ganske vanlig at noen hugget sin egen vinterved, noen drev med fiske og jakt, og- eller slo av en prat med naboer og bekjente. Den "store steinen" med storebrakkene var et meget brukt samlingspunkt for mannfolkene på Graslia.

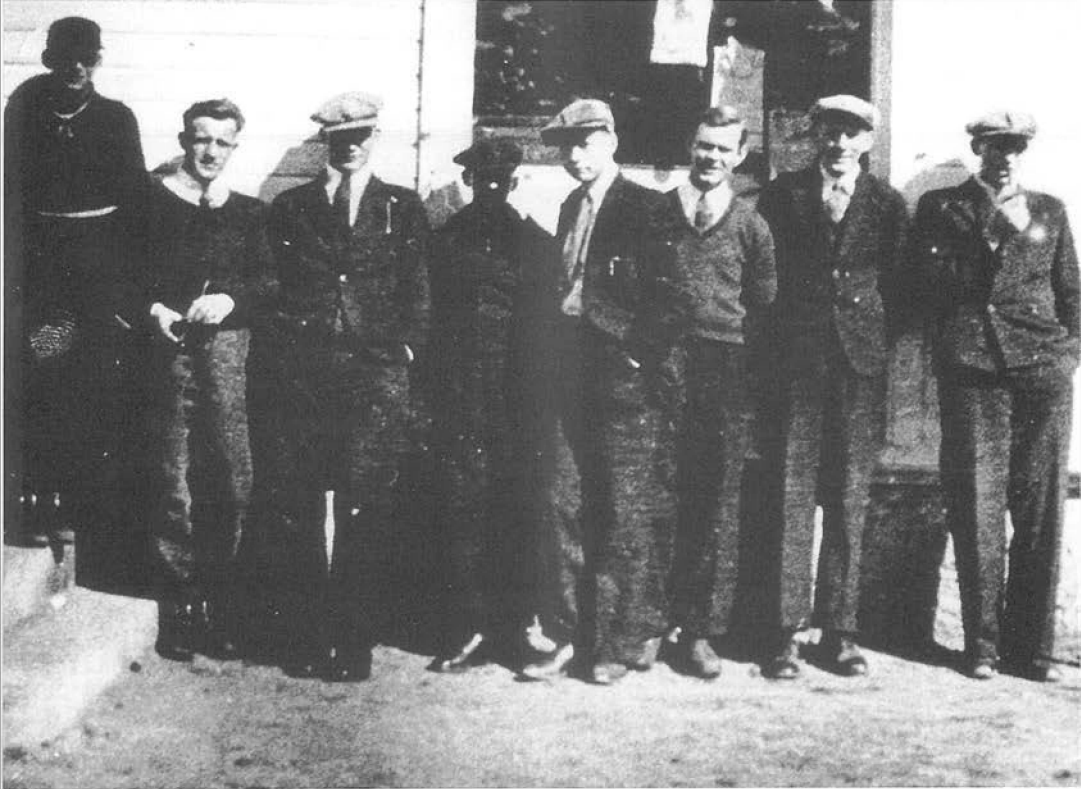
For oss barna i forskjellig aldre var det aldri noen problem å finne beskjeftigelser, når vi hadde fri for skole – og lekser.

På Graslia var det først og fremst "Rabane" som var vårt mest aktuelle lekeområde. Jeg skal forklare dette litt nærmere. Rabane var elvekanten fra hengebrua over til Hunsfoss, - ned til utløpet fra Kilane. Det meste av elveskråningen var tett bevokst med dvergfur, det var tett som en jungel; med stier innimellom. Her kunne vi bygge hytter, godt skjult for omverden. Vi kunne fiske i elva, bruke våre springbørser på jakt eller finne på andre gjøremål.

På Graslijordet, eller på Hommesletta kunne vi spenne fotball om sommeren. Dvs. vi hadde ikke råd til vanlig fotball med gummiblære, - men vi hadde en lærkule/ fotballskinn – fylt med papir. Den gjorde nytte som fotball, men det var en hard ball å få i hodet. Ellers ble Bjønnåsen et viktig område for oss da vi ble større. Der kunne vi leke indianere og cowboyer, skyte med pil og bue, - eller springbørse. (Jeg ble en raser etter hvert med springbørse). Oppe i Bjønnåsen var det et område skog med høye slanke trær som vi kalte "Kineserkvarteret". Her kunne vi leke at vi var Tarzan. Da gikk vi kledd i bare korte bukser, - slengte oss i trærne – og utstøtte "Tarzanhy!".

En av guttene fra Graslia var litt ekstra dristig en gang da han var Tarzan, i det han mistet taket fra toppen av et høyt tre, gled ned etter stammen så flisa føk – før han landet på fast mark. Han var "flådd" fra bena til hodet – og så ikke noe pen ut. Da han kom til forbingdingsstuen til søster Alma hadde han litt problemer med å forklare hva som var årsaken til skadene.

Om vinteren hadde vi på Graslia et Eldorado med skimuligheter.

*Et bilde fra Graslia, tatt utenfor Samvirkelaget / »Kopra» - en søndag i 1938
Fra Venstre: Erling Gunnufsen, Wilhelm Beurling, Sverre Olsen, Erling Olsen,
Dag Narvesen, Einar Homme, Harald Homme og Einar Olsen*

Det var enda ikke kommet boliger på Graslijordet, så vi hadde flere skibakker å renne i. Den største bakken hette "Skådane" og lå innerst på Graslijordet. Skiløyper gikk på kryss og tvers. De vanlige skiene vi brukte var laget av furu eller andre norske tresorter. I blant fikk vi laget tønnestaver, dvs. at vi fikk satt bindinger på vanlige staver fra tønner. Kjøpt skismøring hadde vi ikke råd til, så det gikk på heimlaga smøring. Stearinlys, helst farvet juletrelys glattet med strykejern var en av våre favoritter.

I blant laget vi "spesialsmøring" som bestod av stearin og tjære.

Muligheter for å bruke skeiser var store. Først frøs isen på Kilen tidlig på vinteren. Senere kunne vi skeise på elva. Skeisene vi brukte var krøllskeiser. Disse skeisene var beregnet på å festes med lærreimer, men det var ikke alltid vi hadde råd til å kjøpe reimer, - så da brukte vi vanlig grov hyssing for å feste skeisene.

Om vinteren hendte det at det var blank is på hovedveien. Da kunne vi skeise på veien, eller vi kunne "henge etter" rutebilen. Noe som vi ikke hadde lov til; og som kunne være farlig, - men moro. Kjelker og skeisekelker var meget i bruk når forholdene var gunstig. Vi rant i kleivene i Erkleivveien (også kalt Nyveien) og Ålefjærveien når det var greie forhold. På den tiden var det smått med brøyting, og bilkjøring, så forholdene passet til akesport.

Veier gjennom Graslia.

Hovedveien gjennom Graslia var en smal grusvei, som kunne støve noe aldeles forferdelig når det var tørt vær om sommeren. Om vinteren ble hovedveien brøytet av rutebilene, - Venneslaruten og Sødalsruta. Stort sett hadde vi snø hver vinter, etter det jeg kan huske.

Vinteren 1936-37 kom det så meget snø at hovedveien snødde igjen. Alle biltrafikk stoppet opp i en periode. Jeg husker godt den dagen veien ble brøytet opp igjen. Det kom to rutebiler som tilhørte Venneslaruta sammenkoblet med en tømmerstokk. Disse to bilene greide i fellesskap og åpne veien igjen.

Vennesla kommune hadde egen lastebil som brøytet opp kommunale veier. Det var Jørgen Robstad som var veivokter og sørget for denne brøytingen. Det gikk greit - inntil han skulle åpne veien til Eikeland som var snødd igjen. Brøytebilen kom et godt stykke opp i Eikelandsdalen, så var det full stopp. Den kommunale lastebilen ble stående fast i Eikelandsdalen fram til våren før den kom løs. Noen av sideveiene til Vennesla ble brøytet med hjelp av hester.

Forretningsvirksomhet på Graslia.

På Graslia var det to kolonialforretninger. Det var Samvirkelaget nederst på Graslia, i dagligtale kalt "Kopra" og Borghild Hagmann ved avkjørselen til Erkleivveien. Begge forretningen solgte dagligvarer; matvarer med tillegg av andre nødvendighetsartikler. I tillegg hadde vi "Prestøyna" kafe. Det var Johanne Mjønli som drev den kafeen. Johanne solgte alle slags godterier, sjokolade, kaker, pluss tobakk, sigaretter, snus og andre saker til de voksne.

Som barn fikk vi ikke noe som hette lommepenger. Men i blant kunne det vanke en femøring, som rakk til en enkel sjokolade. Når det gjaldt tyggegummi, så var det ikke vanlig for oss å kjøpe dette produktet. Vi fant selv vår tyggegummi i skogen kalt "kvåe" som vi plukket på grantrærne og kokte i fiskebollebokser.

Salg av kjøtt og fisk.

Kjøttvarer ble stort sett solgt av slaktere – direkte fra varebil.

På Graslia var det slakter Skisland som var hovedleverandør av kjøttvarene. Jeg huske han med stor glede, p.g.a. av han rett som det var ga oss ungene en pølsesnabb når vi stod rundt bilen.

Fisk og fiskeprodukter ble også solgt fra bil, eller kjerrer som fiskehandlerene kjørte rundt med. På Graslia var det fiskehandler Løyning som var hovedleverandøren.

Det er ikke sikkert at helsemyndighetene i dag ville ha sett like positivt på denne måten å selge matvarer på, tatt i betraktning at på sommerstid kunne støvføyka stå som en sky langs veien.

Iskrem salg.

På den tiden, i tredveårene var det som tidligere nevnt ikke noen forretningsdrivende som hadde kjøøl eller frys i forretningene, og heller ikke salg av frosne varer, men hver sommer dukket det opp ”frilansere” som solgte iskrem fra heimelagte vogner. Disse vognene var utstyrt med gummihjul, og lokk. I vognene hadde de plassert iskremmaskiner med heimelaget iskrem. Iskremvognen var fylt med vanlig elveis som var tatt opp fra elva på vinterstid.

En vanlig iskrem i kjeks kostet 10 øre, og smakte bare noe herlig, men for oss barn på Graslia var det nokså langt mellom hver gang vi hadde 10 øre til å kjøpe iskrem.

Frikirken.

Jeg må ikke glemme å nevne Frikirken på Graslia. Der hadde vi vår gang i søndagsskolen. Der fikk vi høre mange nyttige og oppbyggelige ord, og ikke minst fikk vi stjerner til å ha i søndagsskoleboken hvis vi var flinke til å møte. Høydepunktet var juletreffesten som ble holdt hvert år i Frikirken.

Andre sosiale opplevelser.

Hver sommer kom det fanter til bygda. Disse hadde sin vante teltplass innerst i Kilane. Det kunne være fantefølger som bestod av hele familier med mannfolk, kjerringer og unger. Mannfolkene kunne reparere ting for folk, de drev med salg og bytting av klokker, og ellers drev fantekjerringene med salg rundt i bygda.

Noen ganger kom det også tivoli til Vennesla.

En sommer var det tivoli på den tomte hvor det første Herredshuset ble bygget. En annen sommer var det et større tivoli på Graslijordet. Ellers var det nok Steinen med Storebrakkene om sommeren, og Prestøyna om vinteren som var møteplassen for de voksne på Graslia.

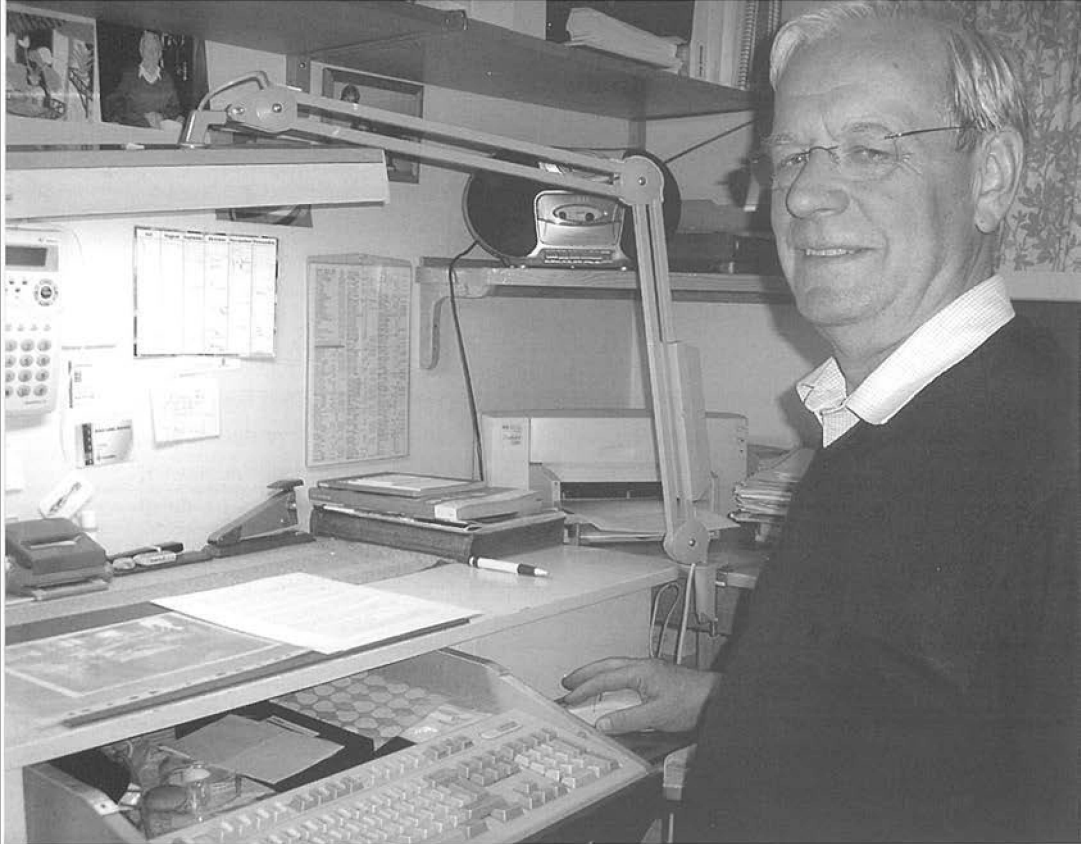
Tilbakeblikk.

Når jeg tenker tilbake til denne tiden jeg har beskrevet kan jeg ikke huske at vi som barn hadde så store bekymringer, - enten det gjaldt levemåten, mat, klær, sko eller alle andre ting som vi nå omgir oss til daglig. Forholdene var vel nokså like for de fleste familiene på den tiden, med lite penger og hardt arbeide for å få endene til å møtes. I ettertid har jeg lært å sette pris på alle de godene vi har fått, og jeg vil berømme våre foreldre som virkelig måtte streve for sine familier i "de harde tredveåra".

Olav K.Eivindson

Øystein Lie leder spikrekonkurransen ved olsokarrangementet på Bommen

Alf Melling er født i Kristiansand i 1932, er utdannet som sivilingeniør ved NTH og kom til Hunsfos Fabrikker i 1962, etter å ha vært ansatt 6 år ved wallboardfabrikken Nøsted Bruk i Drammen. På Hunsfos arbeidet han i forskjellige stillinger i teknisk avdeling i drøyt 36 år. Han er gift med Inger Brita og paret har bodd i Vennesla siden 1962. Som pensjonist får han tid til å dyrke sine hobbyer: Rosedyrking, slektsgransking, historie, innbinding av bøker, fransk, Evert Taube - for å nevne noen. Han er medlem av både Hunsfos og Vennesla historielag.

Hunsfos PM1 - hvor gammel er den egentlig ?

Denne artikkel er en blanding av spesifikke ting vedrørende PM1 samt litt Hunsfos-historie. Som kilde har jeg hatt bøkene til Johannes Seland og Hel-land Hansen samt selskapets årsberetninger, styreprotokoller (direksjonsmøt-er) og annen informasjon som finnes i Hunsfos historielags arkiv. Dessuten har jeg tatt vare på mange notater - både egenproduserte og notater laget av andre - fra min mer enn 36-årige tid på Hunsfos.

PM1- eller «Eineren» som den heter blant venndøler- har forlenget «dratt sitt siste sukk», i hvert fall som papirmaskin ved Hunsfos Fabrikker. Den 24 november 2000 ble den siste tamburen med papir produsert, da hadde mas-kinen vært i drift i over 100 år . Det er mange i Vennesla som har hatt et for-hold til PM1, i mange familier har både far, bestefar og kanskje også andre familiemedlemmer arbeidet på PM1. Mange husker sikkert parhestene PM1 og PM2, i flere 10-år var de Hunsfos' ryggrad og ga eierne gode inn-tektekter.

PM1 ble ikke stoppet p.g.a. tekniske problemer, den produserte mer og bedre papir før den ble stoppet enn den gjorde i sine yngre år. Det var av økonomiske årsaker man stoppet maskinen, den var blitt for liten sammen-liknet med nybygde papirmaskiner og derfor ble det for dyrt å fortsette å pro-dusere papir på PM1. Dessuten var det ledig kapasitet på PM5 for produk-sjon av noen av de papirkvaliteter PM1 produserte.

På slutten av 1800-tallet var PM1, etter tidens målestokk, en stor papir-maskin. Men utviklingen har gått sin gang, nyere papirmaskiner er blitt både bredere og lengre og kjøres med langt høyere hastighet enn man gjorde i tid-ligere tider. En papirmaskin av idag er ca. 3 - 4 ganger så bred som gamle PM1 og produserer papir med en hastighet som er ca. 4 - 5 ganger høyere en det PM1 klarte i sine siste driftsår. Det betyr at en slik maskin produserer langt flere tonn papir i året enn gamle PM1 gjorde. Mot slike «kjemper» er det ikke godt å klare seg økonomisk, selv om man tar i betraktning at en slik «kjempe» har en prislapp på ca. 3 milliarder og følgelig har store faste kost-nader som skal dekkes inn.

Nå er det, heldigvis for eksisterende papirfabrikker, flere faktorer enn bredde og hastighet som teller når det gjelder lønnsomhet. Derfor kan en eks-isterende smal og langsomgående papirmaskin holde stand lenger enn man skulle tro. De store, nye maskinene egner seg ikke for å kjøre små ordrestørr-

elser av forskjellige papirkvaliteter. Det gjelder derfor å utvikle og holde en gammel maskinen i trim, ha dyktige medarbeidere og prøve å finne de nisjer i markedet hvor den kan konkurrere med «kjempene».

Sikkert er det i hvert fall at det var en sprek, gammel travet som i slutten av år 2000 ble satt på stallen. Den hadde da produsert papir i mer enn 100 år.

Fra Otterelven Papirfabrik til Hunsfos Fabrikker.

Otterelvens Papirfabrik startet sin produksjon høsten 1875. I en rapport fra 1880 sies det at *Fabriken er anlagt for Fabrikation af ordinairt Trykpapir, som fabrikeres af mekanisk slebet Træ og Klude, eller som delvis surrogat for Klude, Træcellulose, der nu inkjøbes* Den tremasse som ikke ble brukt til papirfremstilling ble solgt og sammen med papiret skipet ut over Kristiansand havn. Rapporten beskriver detaljert hvordan transporten til byen foregikk, sommer som vinter.

Papiret ble produsert på en papirmaskin man hadde kjøpt brukt. Det var en maskin produsert av det engelske firmaet Millspaugh og den hadde en bredde på 112" (2,85 m). Hvor maskinen kom fra har jeg ikke funnet opplysninger om. Den ga imidlertid eierne store problemer helt fra starten av og frem til den ble stoppet i september 1880, det hjalp ikke at man reparerte og moderniserte. En del papir ble produsert men ikke nok til at driften var lønnsom. Etter knappe 5 år var det definitivt slutt. Høykonjunkturen var over, prisene på papir hadde i løpet av få år falt dramatisk og de økonomiske og tekniske problemene tårnet seg opp og man måtte innstille driften. De 111 ansatte mistet sitt arbeid. I 1881 startet man imidlertid opp igjen sliperiet og det ga arbeid til en del. Otterelvens Papirfabrikk gikk konkurs i 1883.

Det finnes en beskrivelse av fabrikken og det utstyr som fantes der i 1880. Beskrivelsen er datert 21 januar 1880 og undertegnet av H. Kirsebom. Han hadde vært byggeleder og ble senere driftleder. Rapporten er skrevet ca. 8 måneder før driften ble innstilt og ledelsen innser at man trenger tilførsel av kapital for å kunne fortsette driften. Hensikten med rapporten er følgelig å gi eventuelle investorer informasjon.

Papirmaskinen er beskrevet slik i Kirseboms rapport:

Maskinsalen er en 1-Etages Bygning, hvori findes Papirmaskinen, som er 112" engelsk bred, har 2 presser, 11 Tørrecylindre af 4 Fods Diameter, 5 Calendervalser, hvoraf 3 ere af «Chilled iron». Maskinen drives af en 50 Hesters Fourneyrons Turbine og har i Reserve en Dampmaskine. Til maskinen hører ogsaa et Opprullingsapparat. Maskinen har fabrikeret papir fra 35

Superkalanderen på PM1 med mannskap: Fra v. Gabriel Moseid (?), Olav Bakken, Håkon Greibesland, Egil Lindland. (Hunsfos historielags fotoarkiv).

Gram og op til 200 Gram pr. □ Meter, og dens Produktionsevne kan settes til gjennemsnittlig 80 Centner i Døgnet Normalpapir. Den betjenes av Maskinfører, 1 Smøregut og 4 Mand i hvert Schikt.

Den gamle (latinske) vektenheten som her er brukt, Centner, er 100 pund, d.v.s. ca. 45 kg. En produksjon på 80 Centner i døgnet svarer til ca. 3,6 tonn papir.

Som «lokkemat» for eventuelle investorer avslutter Kirsebom sin beskrivelse slik:

Sluttelig skal kun tilføies, at der findes god Anledning til at gjøre Udvidelser ved Fabrikken ,f. Ex. Opstilling af 1 Maskine til, idet her haves hensigtsmæssige Byggepladse og disponibelt Aargangs Vand.

Hunsfos Fabrikker starter opp.

Et nytt selskap med navnet Hunsfos Fabrikker overtok konkursboet i 1886. I selskapets vedtekter heter det at man satser på produksjon av mekanisk produsert tremasse, sulfitcellulose og papir. Man betrakter dette som 3 uavhengige produksjonsenheter, derfor er flertallsformen «fabrikker» brukt i navnet.

I oktober 1886 startet man opp sliperiet, da hadde man modernisert og reparert dette. Og i mars 1887 begynte den flunkende nye sulfitcellulosefabrikken å produsere. Tremasse-produksjonen i årene 1887 til 1891 var ca. 3.700 tonn i året, litt i overkant av det man hadde forventet. Og sulfitcelluloseproduksjonen - man hadde liggende, roterende kokekjeler- synes å ha vært på ca. 1.600 tonn i 1888. Før papirproduksjonen kom igang ble all produsert tremasse og cellulose solgt som råstoff til andre papirfabrikker.

2 år senere, den 8 sept. 1888, startet man opp papirproduksjonen igjen. Papirmaskinen var i mellomtiden blitt reparert og modernisert. Man hadde anskaffet en ny haspel, 2 nye siler, 1 ny tørkesylinder og ny dampmaskinregulator. Og turbinen var reparert. Likevel svarte ikke produksjonen til forventningene, selv om den i 1889 og etterfølgende år synes å ligge på det nivå som Kirsebom hadde oppgitt i sin rapport av 1880. Produksjonen i 1889, -90 og -91 var henholdsvis 1.350, 1.254 og 1.157 tonn pr. år. Og Hunsfos Fabrikker går med overskudd og aksjonærene får utbytte!

Men papirmaskinen er man slettes ikke fornøyd med. Den svenske ingeniøren Eric Asker var på denne tid fabrikkbestyrer og han rapporterer at hovedårsaken til papirmaskinens problemer er svake fundamenter og alvorlige feil ved tørkesylindrene. Det går noenlunde bra når man produserer tykt papir ved lave hastigheter, skriver Eric Asker til direksjonen, følgelig er ikke maskinen egnet for produksjon av tynt trykkpapir, den egner seg bare for produksjon av tapet, emballasjepapir og tykkere makulatur. Men hvis man *omreparerer* og dessuten lager nye fundamenter vil det kunne bli en bra papirmaskin.

Og direksjonen er opptatt av problematikken: Hvordan få skikk på papirmaskinen? I april 1891 blir H Füllner, eier av H. Füllner Maschinenbauanstalt, invitert til Hunsfos for *at fremlegge Forslag om hvad der burde gjøres med vor Papirmaskine for at kunne konkurrere med de nyere Papirmaskiner.*

Herr Füllner er ingen hvem som helst, hans firma er blant de ledende når det gjelder å lage papirmaskiner, kalandre og annet utstyr til papirindustrien. Flere av de papirmaskiner som ble satt i drift i Norge og andre papirproduserende land i første halvdel av 1900-tallet var produsert av Füllner. Fabrikken lå i Warmbrunn i Ober-Schlesien, dette tilhørte Tyskland på denne tiden, men etter 2. verdenskrig har det tilhørt Polen. Alt maskingods til PM1 og PM2 ble sannsynligvis fraktet med lektre på elvene Odra og Oder til Stettin ved Østersjøen og derfra videre med båt til Kristiansand. Füllnerwerke ble ødelagt av bomber under siste verdenskrig og ble ikke gjenoppbygd etter at krigen var slutt.

Füllners rapport kommer en måneds tid senere. Han forslår en fullstendig

ombygging av eksisterende maskin og eventuelt leveranse av en ny papirmaskin. Og nå skjer ting fort. Det blir innkalt til ekstraordinær generalforsamling 20 juni 1891 hvor følgende 4 saker står på dagsordenen:

1. Fatte beslutning om å anskaffe en ny papirmaskin med hjelpeutrustning
2. Oppføring av et nytt mursteinsbygg for begge maskiner
3. Ta stilling til om den gamle maskinen bygges om til tørking av sulfitt eller om den skal grundig repareres
4. Ta stilling til forslag fra Füllner om at han og hans murmester skal reise til Hunsfos for å komme med tilbud på bygging av hus for begge maskinene.

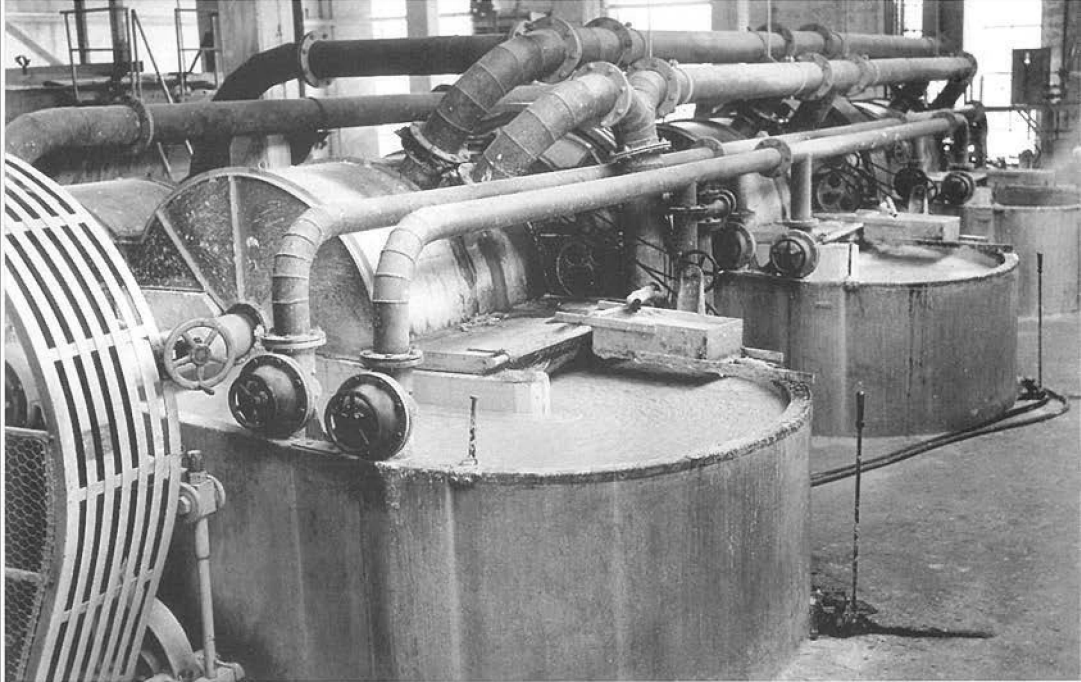
Jeg har ikke funnet noe referat av det som skjedde på den ekstraordinære generalforsamlingen, men i referat fra direksjonsmøtet den 7 juli, ca. 3 uker senere, går det frem at Füllner og hans murmester allerede har vært på Hunsfos, videre at man har besluttet å kontrahere en ny papirmaskin med hjelpeutrustning fra Füllner med oppstart 1 februar 1892. Dessuten skulle man anskaffe en ny dampkjele og en ny dampmaskin til den nye papirmaskinen. Usedvanlig viktige og kloke beslutninger som snart skulle vise seg å få avgjørende betydning for Hunsfos' fremtid.

Men hva med den gamle papirmaskinen? Skal den brukes til tørking av sulfitt, repareres eller hva? Det kommer jeg tilbake til, men først noen ord om den nye papirmaskinen. Og fra nå av vil jeg bruke betegnelsene PM1 og PM2 selv om disse betegnelser først ble offisielt tatt i bruk fra oktober 1896.

PM2 og dens betydning for Hunsfos fremtid.

PM2 skulle ha en papirbredde på 90" (2,29 m) og utstyres med 2 presser og 16 tørkesylindre. PM1 hadde på dette tidspunkt 11 eller 12 tørkesylindre. Selv om PM2 var noe smalere, var også den en stor maskin bedømt ut fra forholdene den gang. Det var en dristig satsning, men maskinen ble en ubetinget suksess for bedriften. Det oppstod imidlertid forsinkelser med leveringen, man kom først igang 5 mai 1892, d.v.s. ca. 3 mndr. senere enn planlagt. Prisen på maskinen var ca. kr. 125.000, det tilsvarer vel minst et par milliarder kroner i dag ? I tillegg bygde man ny fabrikkbygning i tegl for begge papirmaskinene, Füllners murmester Rosanowsky inngikk kontrakt med Hunsfos om dette. Det nye teglstensbygget stod ferdig i 1892.

Allerede første ordinære driftsår, 1893, var produksjonen 1.900 tonn, det er henimot 50% mer enn av hva PM1 til nå hadde klart på sitt beste. Man hadde imidlertid problemer med bomberingen av pressvalsene i noen måneder etter oppstart. Etter gjentatte slipninger av disse - valsene måtte sendes

Hollenderiet – slik mange husker det. (Hunsfos historielags fotoarkiv).

avsted for omsliping - gikk det strålende. Maskinhastigheten var 165 fot i minuttet, det tilsvarer 50 meter i minuttet. Og driften gikk med overskudd, aksjonærene får 8% utbytte.

Og i 2-3 år gikk det bra for Hunsfos. Men så skjer katastrofen: I februar 1895 gikk et glidelager på et av slipeapparatene varmt og en ødeleggende brann spredte seg til store deler av fabrikken hvor praktisk talt alle bygg, unntatt papirfabrikken, var oppført i tre. Alle produksjonsanlegg for fremstilling av tremasse og cellulose ble ødelagt. I en slik situasjon er nedleggings-spøkelset ikke langt unna. Men heldigvis for Hunsfos besluttet direksjonen (styret) å gjenreise sliperiet. Det ble besluttet å bygge et nytt sliperi med dobbel kapasitet av hva det nedbrendte hadde hatt. Cellulosefabrikken ble derimot ikke gjenoppbygd, det skulle gå 23 år før Hunsfos igjen begynte å produsere cellulose. I mellomtiden måtte all cellulose til papirproduksjonen kjøpes, m.a.o. hadde man i disse 23 årene samme situasjon hva massetilførsel angår som man har hatt ved Hunsfos siden celluloseproduksjonen ble stanset i 1998.

Man kan stille spørsmålet om styret ville fattet en slik beslutning om gjenreising dersom man på dette tidspunkt ikke hadde hatt en så god papirmaskin som PM2 å satse på, m.a.o. hvis man bare hadde hatt PM1 som

papirproduserende enhet. Neppe, tror jeg. Slik sett fikk anskaffelsen av PM2 i 1892, samt oppføringen av et bygg i tegl rundt begge papirmaskinene, en avgjørende betydning for bedriftens fremtid. PM2 var i 1895, sammen med det nye sliperiet, selve fundamentet for den videre satsning. 10 måneder etter brannen, den 9 desember 1895, var papirproduksjonen igang og driften gikk med overskudd i årene som fulgte.

PM1 - fra 1892 til 1898.

PM1 ble stoppet den 21 april 1892, ca.14 dager før PM2 startet opp. Man vurderte, som tidligere nevnt, å bruke den til tørking av cellulose, men det kan se ut som det ble med planene. I mars 1893, i forbindelse med erstatningsoppgjøret med Füllner som leverte PM2 ca. 3 mndr. for sent, godtar man, som en del av det økonomiske oppgjør, at Füllner skal levere uspesifisert maskineri for kr. 3.400 til PM1 for å sette den istand til å tørke sulfittcellulose. Men det er ikke noe i de senere styrereferatene frem til 1895 som tyder på at man realiserte disse planene. Og etter brannen i mars 1895 ble jo dette en uaktuell problemstilling.

Helland Hansen skriver at man i 1895 vurderte å selge maskinen, men dette fremgår ikke av styrereferatene.

Tidlig i 1896 begynner imidlertid ting å skje. Man beslutter seg for å kjøre kvaliteten «middler» på PM1. Füllner er igjen samarbeidspartneren og han får bestilling på å forandre virepartiet, levere nye anpressvalser, en fuktepresse samt en ny vals til maskinkalenderen. Og i september samme år starter man maskinen igjen. Det går noenlunde bra, bortsett fra at sugekassene i virepartiet ikke fungerer som de skal, de vil ikke «ta». Man bestiller derfor en sugepumpe fra Füllner og senere på året en skjæremaskin for ark, basert på PM1's bredde.

I mars 1897, ca. et halvt år etter at PM1 igjen begynte å produsere papir, er den nylig ansatte fabrikkbestyrer A.J.Vig sammen med den øverste administrative leder av Hunsfos Fabrikker, disponent Lars Bjønness, en tur på fabrikken. I styrereferatet står det om dette besøket at A.J.Vig mener at PM1 kan oppnå en stor økonomisk produksjon etter en del reparasjoner. Og ifølge samme referat besluttet man å anskaffe en «rotasjonsrullemaskin» for PM1 og dessuten en slipemaskin for valser og tørkesylindre.

De to som var på besøk i mars 1897, Lars Bjønness og A.J.Vig, var i en årrekke svært viktige personer for Hunsfos. Det er ikke å ta for hardt i å si at deres innsats var av uvurderlig betydning for selskapet.

A.J. Vig var på dette tidspunkt fremdeles fabrikkbestyrer på Ranheim

Papirfabrikk, han tiltrådte stillingen på Hunsfos først i august samme år. Han var den tredje i rekken av fabrikkbestyrere på Hunsfos. Den første, svensken Eric Asker, stod i stillingen frem til 1892. I perioden 1892 - 1897 var ingeniør Thoralf Sommerfeldt fabrikkbestyrer. Det er interessant å legge merke til at A.J.Vig, under sitt første besøk på Hunsfos, i likhet med hva en av hans forgjengere, Eric Asker, gjorde en del år tidligere, ser det potensiale som ligger i PM1. Det gjelder bare å gjøre de rette tingene. Og som vi har sett tidligere kom også Füllner med forslag til ombygging av maskinen, også han hadde tro på at man kunne få noe ut av PM1.

Noen ord om disponent Lars Bjønness er også på sin plass. Han var øverste administrative leder for Hunsfos i ca. 33 år, fra starten og frem til 1919. På den tiden var det bare direksjonsmedlemmene som hadde tittel av direktør, derfor var tittelen til Lars Bjønness disponent, i realiteten var han administrerende direktør. Ingen av de senere direktørene for Hunsfos har vært leder i så mange år som han. Han var 24 år da han ble ansatt og 57 år da han i 1919 trakk seg. Han bodde i Kristiania men var ofte på besøk på bedriften. Han var også ansvarlig for salget av bedriftens produkter og reiste mye i inn- og utland for å besøke potensielle kjøpere og slutte kontrakter.

Og mer utstyr bestilles til maskinene. Begge får massedoseringsutstyr basert på skovlhjul og PM1 får en ny Marshall-hollender. En ny 100 hk vannturbin for drift av maskinen bestilles og kjøres igang. Året etter anskaffes en kollergang og nok en hollender til PM1. Men trivielle problemer har man også. Taket over maskinene lekker og mye papir blir ødelagt p.g.a. vanddrypp og man belutter å tekke det med bølgeblikk.

Produksjonen går bra. I 1897, i sitt første driftsår etter oppstart, produserte PM1 1.792 tonn «middler» samt noe «tykt brunt». PM2 setter ny produksjonsrekord og klarer 2.756 tonn, det er 400 tonn mer enn året før. Og tremasseproduksjonen er på 10.350 tonn. Det går bra for Hunsfos. 2 år senere var papirproduksjonen kommet opp i 7.000 tonn. Slikt gir overskudd. Og det fortsatte å gå bra for bedriften helt frem til utbruddet av 1. verdenskrig.

Foranstående beretning om PM1 er unektelig i strid med hva som tildligere er skrevet om maskinen. Redaktør Seland skriver i sin bok «Hunsfos Fabrikker gjennom 75 år» at bedriften var så godt fornøyd med PM2 at man noen år senere bestilte en maskin til fra samme firma og at denne ble startet opp i 1897. Da var, ifølge Seland, den opprinnelige PM1 demontert og den nye maskinen ble montert på samme sted som den første PM1 hadde stått.

Denne fremstillingen av PM1's anskaffelse har jeg, og sikkert mange med meg, tatt for god fisk. Men ved gjennomgang av styreprotokollene t.o.m. 1898 finner jeg ikke noe som bekrefter Seland's fremstilling. Det kom

ingen ny papirmaskin til Hunsfos i 1897. Det ble heller ikke foretatt noen stor ombygging av selve maskinen i disse årene, ref. ombyggingen i 1896. Så vidt jeg kan skjønne, skjedde en større ombygging først ca. 10 år senere.

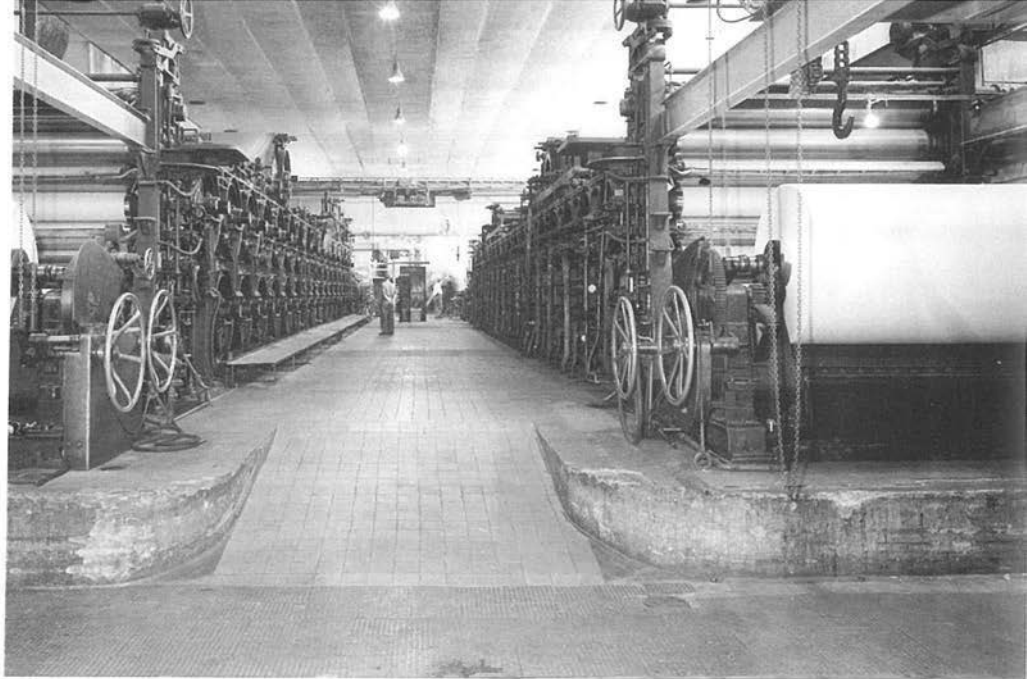
I Vig's tid .

Perioden fra 1897 og til 1913, som i ettertid ble kalt «I Vig's tid», var en særdeles god tid for bedriften.. Østfoldingen A.J.Vig var en erfaren industri-mann på 50 år da han kom til Hunsfos i 1897. Han hadde vært fabrikkbestyrer, først på Bentse Brug og deretter på Ranheim Papirfabrikk. På Hunsfos virket han som fabrikkbestyrer i 16 år, frem til 1913, han var da 66 år gammel. Hunsfos hadde på dette tidspunkt planer om store utvidelser, anskaffelse av en ny, stor avispapirmaskin - PM3 - og mye tyder på at han gikk av fordi han ønsket at nye krefter skulle overta og gjennomføre et så stort prosjekt. Han døde i 1924 i Kristiania.

Det fant sted en «total ombygging av maskinen» (PM1) i 1907-08. Dette var den første store ombygging etter oppstart i 1896, og nok en gang var det Füllner som var aktør. Denne ombyggingen ga straks resultater. Papirproduksjonen økte kraftig og kvaliteten på papiret lå på et høyt nivå. Et par år tidligere hadde også PM2 gjennomgått en større ombygging, og nå produserte de to parhestene tilsammen ca. 10.000 tonn papir i året, hovedsaklig avisapapir, brunt naturell (emballasjepapir) og en del hvite og fargede kvaliteter.

Begge maskinene hadde direkte drift fra hver sin vannturbin v.h.a. langaksel, remmer og skiver. Det var først i 1936 at dette ble byttet ut med flermotordrift. Turbinene var plassert nær maskinene og utløpet endte i den såkalte turbingrava i det som senere ble kjelleren i PM 3-4. (Det er den kummen som siden 1974 er brukt til oppsamlings- og pumpekum for alt bakvann som går til sedimenteringsanlegget). Vannuttaket var i dammen ved blekeriet og herfra gikk det egne tilførselsrør frem til turbinene. For å utnytte fallhøyden best mulig var maskinene plassert så lavt som praktisk mulig i terrenget.

Der var, etter det Kåre Nordhagen kan fortelle, store messingratt for betjening av vannventilen til turbinene, en ved hver maskin. Det var maskinførerens oppgave å betjene disse og før han dreide på rattet, blåste han i ei fløyte for å varsle de andre om at nå skulle noe skje. Men hver maskin hadde også sin kullfyrte dampkjele og dampmaskin som drev papirmaskinen i tider med vannmangel og når det var problemer med turbindriften. Vannet ble prioritert til drift av sliperiturbinene.

PM1 og PM2 en gang mellom 1942 og 1954 (Hunsfos historielags fotoarkiv).

Hunsfos var i en lang periode på begynnelsen av 1900-tallet en fremgangsrik papirfabrikk og gjorde det svært bra økonomisk. Parhestene PM1 og PM2 gikk så det suste og konjunktorene var på bedriftens side. Helt fra 1889 hadde Hunsfos årlig betalt utbytte på 5-8 % til aksjonærene. I årene fra 1906 og til 1916 var utbyttet 10%, hvert eneste år. A.J.Vig utviklet Hunsfos til å bli en av Norges mest rasjonelle og best utstyrte papirfabrikker.

For begge maskiner samlet var produksjonen nå (1908) mer enn det dobbelte av det de produserte i siste halvdel av 1890-årene. PM1's produksjon var kommet opp i ca. 5,300 tonn pr. år. Da maskinen ble stoppet i slutten av år 2000 var produksjonen ca. 35.000 t/år, det er drøyt 6 ganger mer enn i 1908, eller nesten 20 ganger mer enn den produserte i 1897!

Senere, i 1919, ble A.J.Vig's sønn Chr. Vig ansatt som disponent, en stilling han hadde frem til 1933. Han kom fra Union Co. hvor han hadde vært teknisk direktør i en årrekke. Han aktiv i Papirindustriens tekniske forening og var dens første formann i årene 1914 - 15. Og faren, A.J.Vig, ble utnevnt til første æresmedlem De norske papirfabrikanter forening et års tid før han døde. Chr. Vig var formann i samme forening i 1920 - 21.

Større ombygginger/moderniseringer.

Jeg fikk mange ganger i min tid på Hunsfos spørsmålet om hvor gammel maskinen var. Det følte jeg var et vanskelig spørsmål å svare riktig på, spesielt fordi «uinnsvidde» lett kan missforstå det som blir sagt. For å anskueliggjøre hvor gammel PM1 er, eller rettere sagt hvor gammelt det utstyr som PM1 i år 2000 bestod av, kan man, som redaktør Johannes Seland gjorde da han skrev Hunsfos' 75-års historie, tenke på historien om piperøykeren som hevdet at han hadde hatt en og samme snadde i 70 år. I løpet av denne tiden hadde han bare skiftet munnstykket 8 ganger og pipehodet 9 ganger, så på sett og vis var det den samme pipa han hadde hatt hele tiden. Og det er med PM1 som med pipa, svært lite, hvis i det hele tatt noe, av det opprinnelige er tilbake.

Det er helt vanlig, og faktisk tvingende nødvendig, at en papirmaskin gjennomgår ombygginger og forandringer i løpet av sitt liv, i takt med teknisk utvikling, markedets behov for nye papirkvaliteter og eiernes krav til lønnsomhet. PM1 har i så måte ikke vært noe unntak. Og historien forteller at de kunne bygge om maskinene i gamle dager også, med godt resultat.

Hvor gammelt er så det utstyr som PM1 bestod av da den ble stoppet? Det finnes en god del skriftlig informasjon om hva som var hovedinnholdet i de moderniseringer og ombygginger som ble gjennomført i årenes løp, det gjelder spesielt for årene etter 1920. Dessuten forteller årsberetningene mye om hva som har skjedd år om annet. Og når man, som jeg, har fulgt maskinen på nært hold i 36 år, fra 1962 og til et par år før den ble stoppet for godt i 2000, har man et grunnlag for å sette opp en oversikt.

I det etterfølgende er de viktigste hendelser/ombygginger/moderniseringer, som PM1 har gjennomgått, listet opp i kronologisk rekkefølge. Det vil i denne omgang føre for langt å gå i detalj når det gjelder disse.

1875 Otterelven Papirfabrikk starter opp papirmaskinen

1880 Maskinen stoppes p.g.a. bedriftens økonomiske problemer

1888 Papirmaskinen startes opp den 8 september etter å ha fått ny haspel, nye siler, 1 ny tørkesylinder og ny dampmaskinregulator.

1892 Maskinen stoppes og man vurderer å bruke den til tørking av cellulose, men i 1895 blir råstoffavdelingene ødlagt i en brann.

1896 Maskinen startes opp igjen etter en viss ombygging.

1908 Stor ombygging

1920 Forlenget tørkepartiet med 4 sylindre, fra 16 til 20 , ny 8-valers maskinglitt

1928 Større ombygging

1936 Fullstendig ombygging , forlenging av tørkepartiet til 32 sylindre. Flermotordrift i stedet for den opprinnelige drift medvannturbin/dampturbin og langaksel. Ny maskinglitt.

1938 Nytt vireparti og ny maskinglitt fra Thune.
Ny Walmsley superklander .

1938 - 1947 ble det stort sett bare utført vedlikehold på selve maskinen, men man anskaffet 3 nye Kamyr hollendere, 2 Jordanmøller og nye maskinkummer. Himling over maskinene.

1952 Ny innløpskasse (Voith)

1953 Ombygging av press- og vireparti . Ny sugegusk (Beloit)

1954 Hette over tørkepartiet

1955 Nye Beloit sugevalser for 1. og 2. press . Nye stenva­lser .
SKF-laging på alle tørkesylindre

1957 Dandyroll (Kufferath)

1958 4 ukers totalstopp for ombygging :

- Ny innløpskasse (Pilgrim Larsen)
- Delvis nytt vireparti
- Ny opprulling (Millspaugh)
- Diverse forandring av drifter , SKF-lagre på kalandervalser

1959 Sveen-Pedersen fibergjenvinningsanlegg installert (som erstatning for det gamle Adkaanlegget)

1964 Ny blandepumpe , 6 nye sugekasser med kunststoff (Robalit) i stedet for treverk

1965 Ny Beloit - Walmsleys innløpskasse (hullvals-kasse)

1966 Ny Jagenberg Vari-Dur rullskjæremaskin

1967 Hel ombygging og fullstendig renovering av maskinen , Thune var sterkt inne i bildet . (Hele maskinen ble demontert og satt opp igjen i løpet av 4 uker) .

- Limpresse og ettertørkeparti installert
- Ombygging av pressparti , ny 3 press (Smoothing-press)
- Ny Küsters 2-valsers maskinglitt installert
- Seksjonering av tørkeparti , nye drifter
- Nytt damp- og kondensatanlegg , stillestående syphoner innsatt i tørkepartiet (erstattet øser)
- Våte sugekasser og foils i virepartiet

1980 Maskinen stoppet p.g.a. økonomiske vanskeligheter for Hunsfos Fabrikker. Den sto i ca. 7 mndr.

1981 Measurex styresystem installert og maskinen ble startet opp igjen (Skyldtes at Svelvik Papirfabrikk og Saugbrugsforeningen la ned sin finpapirproduksjon)

1984 Keramikkfoils og keramikkbelegg på sugekassene (Ca. 20 år etter at kunststoff hadde erstattet treverk)

1985 Infrarødt utstyr for profilering og tørkekapasitetsøkning . Ombygging av damp- og kondensatsystemet . 8 nye russiskproduserte tørkesylindre (Koneisto). Produksjonsøkning ca. 15%.

1987 Thyristordrift

1998 Kontinuerlig hollenderi , nøytralliming . Nye vakuum-pumper

2000 24 november 2000 ble maskinen stanset for godt .

Som vi ser var PM1 i drift i mer enn 100 år , dette må kunne sies å være respektabelt for en papirmaskin , det er ikke alle papirmaskiner forunt å bli så gamle.

PM1 - en 1967-maskin !

Av ovenstående kan man - når det gjelder selve maskinen fra innløpskasse og til opprullingen/rullskjæremaskinen - trekke følgende konklusjoner hva alder angår:

- * Innløpskassen er fra 1965
 - * Virepartiet har enkelte elementer fra 50-årene , hva stativering angår . Sugekasser , foils og valser er av nyere dato .
 - * Sugegusken er fra 1953 (gjelder ikke mantelen)
 - * Dagens pressparti (stativering, konfigurasjon) er hovedsaklig fra 1967
- Enkelte av valsene er fra 50-årene

* Hovedmengden av tørkesylindrene er levert av Thune , 8 stk er russiske fra 1985

* Limpinpressen så dagen lys i 1967

* Maskinglitten er fra 1967

* Opprullingen kom i 1958

* Rullskjæremaskinen (Jagenberg) er fra 1966

Man kan, etter min mening, med god rett si at PM1 er en «1967-maskin». Etter den fullstendige ombyggingen i 1967 oppsto en «ny» papirmaskin med mye nytt utstyr hvor også det beste av det gamle ble brukt om igjen.

Er det så ikke noe utstyr som er eldre enn f.eks. 1950 ? Jo , en del av de støpte stativene i tørkepartiet er nok eldre, det kan en se av fasongen på disse. Det ville bli for kostbart å lage slike stativer i dag, men også av andre grunner foretrekkes i dag en annen utforming. Noe annet som er eldre enn 1950 finnes ikke så vidt jeg vet.

Jeg har tatt vare på et rundt navneskilt, skrudd løs fra en tørkesylinder på PM2 da denne maskinen ble skrotet på 80 - tallet. FÜLLNER står det på skiltet. Jeg er sikker på at de første tørkesylindrene på PM1 også var utstyrt med slike skilt. Og i 1967 var fortsatt et par av sylindrene av fabrikat Füllner, men disse ble skiftet ut etter noen år.

Vennesla 04.10.04

Alf Melling

PM1 skrotes!

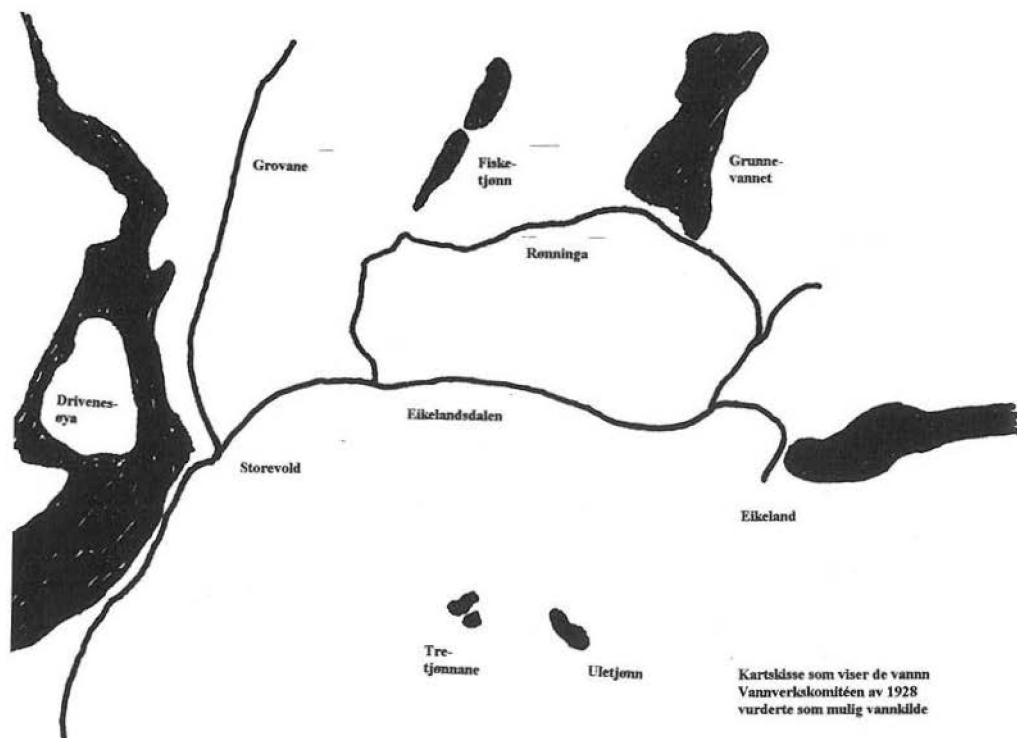
Etter at artikkelen om PM1 ble skrevet har jeg fått vite at maskinen nå blir demontert og solgt som skrap. Det betyr at bedriften ikke har lyktes i sine forsøk på å selge maskinen til noen som ønsket å flytte den og drive den videre et annet sted. Jeg vet det har vært mange interessenter inne i bildet men det har tydeligvis ikke ført til noe. Så nå lider PM1 samme skjebne som ble PM2 til del en gang i 1980-årene: Den blir til flere hundre tonn med skrapjern.

Skrapjernet blir til nytt støpejern, papirmaskinen resirkuleres med andre ord. Og da kan det jo hende at en del av de mange jernatomene, som tilhørte stativer eller roterende sylindrer og valser, blir brukt til å lage de store navkulene på ca. 13 tonn som Kristiansands Jernstøperi produserer for bruk i vindmøller. I så fall vil en god del av atomene fortsette sin rotasjon i mange år fremover, om enn i et noe roligere tempo og på et høyere nivå over bakken enn da de tilhørte PM1 på Hunsfos. Men så lunt og godt som de hadde det på Hunsfos får de det ikke i sitt nye miljø!

Intet kan skapes og intet kan tapes.

13.11.2004

Alf Melling

Kartskisse som viser de vann
Vannverkskomitéen av 1928
vurderte som mulig vannkilde

Vannverksplaner i 1928 - 1930.

En konvolutt med gamle papirer.

Under en ryddesjau i 1980-årene i tegnearkivet på Hunsfos Fabrikker, fant jeg og tok vare på en konvolutt med et interessant innhold. Innholdet hadde ikke noe å gjøre med Hunsfos Fabrikker, men konvoluttene er sikkert blitt lagt i arkivet av en tidligere ansatt på fabrikken.

Innholdet gjelder planer om vannverk i Vennesla, først og fremst planer fra tidsrommet 1928-30 om et privat vannverk for øvre Vennesla. Det går frem at ingeniør Martin Petersen var involvert i disse planene, som medlem av arbeidskomitéen. Han var ansatt på Hunsfos på den tiden, senere ble han teknisk sjef på Nøsted Bruk, en wallboardfabrikk i Drammen. Hans sønn Martin vil kanskje mange eldre Hunsfos-ansatte huske, han var papirmester

på Hunsfos fra 1954 - 61.

Den andre saken dreier seg om geografisk oppmåling av deler av Vennesla og er fra 1940-årene. Bakgrunnen for denne oppmålingen er kommunens egne planer om vann og avløp for sentrale deler av Vennesla, fra ca. 1934 synes det som om en kommunal vannverkskomité har vært i arbeid. Det navn som går igjen her er ingeniør S. Skjenneberg, han var ansatt på Hunsfos til i begynnelsen av 1960-årene og har sannsynligvis vært medlem av denne komitéen. Så det er nok han som har lagt konvolutten i tegnearkivet på Hunsfos.

Konvolutten inneholder som sagt bl.a. planer for et privat vannverk for oppsitterne i øvre Vennesla, nærmere bestemt fra *Ludeflaten til Greslia*. Her er det mye av historisk interesse. Der finnes tekniske beregninger og kalkyler utført av en konsulent, diverse søknader og brev samt tilbud fra firmaer som vil levere utstyr, hovedsakelig rør. Og det finnes tilbud på graving av grøfter og levering og legging av rør, helt frem til hvert hus. Flere ingeniører rundt om i landet har hørt om planene og tilbyr sine tjenester, med referanse til andre vannverk som de har vært med på å planlegge og bygge.

Nå ble ikke planene fra 1928-30 om et vannverk for øvre deler av Vennesla realisert. Det var først mange år senere at denne del av bygda fikk sitt trykkvann, og da i kommunal regi. Men det arbeid som en privat vannverkskomité utførte i 1928 - 30 har lokalhistorisk interesse.

En søknad fra oppsitterne i øvre Vennesla.

Året er 1928, og det er ennå mange i Vennesla som ikke har trykkvann frem til huset, ei heller innlagt vann. Disse må derfor fortsatt hente vannet fra brønn og kilde eller fra elv, bekk og tjern. Nå var jo ikke det daglige vannforbruket stort sammenliknet med dagens forbruk, men likevel! Og de som holdt husdyr hadde nok mer arbeid med å bære vann enn de som bare skulle ha det til personlig bruk. Og det er ikke til å undres over at man etter hvert kunne bli lei av det slit det var å hente vann, særlig når man ser og hører at andre har fått trykkvann fram til sine hus, mer enn halve Vennesla hadde det på denne tiden. Nå vil også de som bor i øvre del av Vennesla ha sitt eget private vannverk, i likhet med hva andre sentrale deler av bygda allerede har fått. Og den 30 mai 1928 sender 45 huseiere og oppsittere følgende skriv til Vennesla Herredsstyre:

Undertegnede huseiere og opsiddere paa Strekningen Greslia - Ludeflat-
en tilater sig herved at anmode det ærede herredstyre om at la oppgaa, kal-
kulere og eventuelt gaa til anlegg av et vandverk for omtalte omraade innen
Vennesla.

Vi skal i den anledning tillate os at peke paa at baade Kvarstein, Vike-
land, Moseidmoen, Hunsfos og Greslien nu har sine vandverk, mens den
store del av bygden som omfatter strekningen Greslia - Ludeflaten intet vand-
verk har. For en hel del av disse eiendomme er forholdet det at der ikke kan
finnes vand paa eiendommen, og man er henvist til naboerne.

Vi skulle anta at man maatte kunne regne med et bidrag fra de forskjellige
brandforsikringsselskaper som har interesser innen bygden, bl. a. til anlegg
av brandkummer m. v. Man kunde muligens ogsaa regne med lit lettelse i
brandkontingenten.

Det vil forstaaes at igangsettelsen av sligt arbeide som dette, vilde bety en
betraktelig avhjelp av den store arbeidsløshet som nu hersker i Vennesla, og
komunen vilde, naar verket var ferdig, ha noget igjen for de midler som nu
utbetales i fattigunderstøttelse aar om andet.

Vi hadde tenkt os at verket maatte ordnes med aarlig avgift for hvert hus i
likhet med hvad der gjøres i byerne.

Hvorvidt vanverket skulde anlegges som trykvands eller pumpeverk,
maatte i tilfelde undersøkes.

30-5-1928 Ærbødigst

Herman Jørgensen,	Reinert Olsen,	Bernhard Neset,
Martin Bakken,	Ole M. Mjaaland	Knut Jeppestøl
Gustav Honnemyr	Anna Larsen	Gustav Johansen
Otto Bakken	Adolf Askedal	Aanen Erland
Knut O. Lian	Baard Guttormsen	Olav Bakken
Katrine Nordvold	Johannes Akselsen	Tønnes Bakken
Markus O. Bakken	Kristian Wik	Einar Fjeld
Hans Berntsen	Olaf Ravnevand	G.G. Honnemyr
Hansine Pedersen	Otto Jørgensen	Nils Vennesland
N.Horverak	Hans Lian	Ammund Vennesland
Andreas Honnemyr	A .T. Askedal	Ole Lian
Gustav G. Neset	R. Olsen	Olaf Neslabø

Gunvald Nesheim
Olav Strandberg
Jens Hammen

Gotfred G. Neset
Ole Knudsen Vennesla
Rudolf Carlsen

G. Grundtjern(yngre)
Hans Andresen
G. Grundetjern

Allerede på dette tidspunkt var det dannet en arbeidskomité, men det finnes ikke opplysninger om hvem som var med i denne fra starten av. Men blant initiativtakerne er med stor sannsynlighet brødrene Herman og Ole Jørgensen. Herman er den første som har skrevet sitt navn på lista, som oftest gjør initiativtakere det. Hans eldre bror Ole er ikke med på lista, men han må ha vært den drivende kraft i arbeidet fra første stund av, det er hans navn som går igjen på alle brev o.l. og mye tyder på at han allerede på dette tidspunkt var arbeidskomitéens formann.

På denne tiden var Ole Jørgensen sekretær i Vennesla Kredssykekaske, senere ble han forretningsfører i Vennesla Trygdekasse. Han var ordfører for Arbeiderpartiet i årene 1946 - 55, og stortingsmann fra 1954 - 65.

Ole Jørgensen jobber hardt med saken.

Initiativtakerne lå ikke på latsiden etter at ovennevnte skriv var sendt til kommunen. Det gjorde ikke kommunen heller. Allerede den 29 juni svarer Vennesla Formandskap slik på anmodningen av 30 mai

Herr G.K. Gundersen.

Deres m.fl. andragende om at faa opgaat, kalkulert og eventuelt anlagt et vandverk paa Vennesla behandles i herredstyremøte 27 ds.

Mot 2 st. besluttedes at tilbakesende andragendet til ansøkerne til nærmere utforming av andragendet med hensyn til de forskjellige bestemmelser og med overslag for vandverkets bygning , beliggenhet m.v.

Jørgen O. Aas

sekretær

Planene konkretiseres.

Ole Jørgensen og hans hjelpere tar opp hansken. Man har helt siden planene ble lansert, regnet med å ta vannet fra Tretjønn, ovenfor Ludeflaten.

Nå tenker man rørdimensjoner og trasé og søker derfor NSB om å lov til å la rørene krysse jernbanelinjen ca. 100 meter søndenfor broovergangen ved Ludeflaten. Også Vest Agder Veistyre blir tilskrevet , man søker om å legge

en 1,5" ledning tvers over hovedveien 5 til 6 gange. Dessuten ber man om tilatelse til å legge vannledningen langs efter veigrøften i en lengde av 3 til 400 meter. Både NSB og Vest Agder Veistyre stiller seg positive. NSB godtar kryssing av sporet paa de for lignende forhold vanlig gjeldende vilkaar.

Neste skriv til herredstyret er datert 9 august. Da søker arbeidskomitéen, på vegne av huseiere og oppsittere, om kommunal garanti for det lån man akter å ta opp til *dekning av utgifterne til verkets bygning*. Komitéen tenker seg et lån på kr. 15.000 med en tilbakebetalingstid på 5 - 6 år. Man har på dette tidspunkt tegnet 75 abonnenter og regner med at flere kommer til etter hvert. Et slikt opplegg vil bety at hver oppsitter må betale inn mellom kr. 25,- og kr. 30,- pr.år i 5 - 6 år. *Kommunen får sikkerhet i vandverket for garantien.*

I brevet redegjøres det for planene. Vannet skal tas fra Tretjønn,

det ligger 1600 meter fra hovedveien, inne paa heien ved Ludeflaten. Dette vannbassin ansees av alle de som er kjent der for fuldt ut tilstrekkelig for en lang aarrekke fremover, selv om der skal bli megen nybygging, og selv paa den tørreste aarstid. Bassinet har et flateinnhold paa 2,5 à 3 maal, og er desuten beliggende i en bløt myr omgitt av høie heier, slik at der er et temmelig stort nedslagsdistrikt. Dessuten er bassinet temmelig bypt, slik som saadanne tjern altid pleier at være. Fallhøiden er opmaalt til 125 meter loddrett fall.

Av brevet går det videre frem at at man vil legge en hovedledning på 4" fra tjernet og frem til hovedveien ved Holtet, videre en ledning på 3" til Th. Nordvolds hus, derfra og til Jens Bakkens hus blir dimensjonen 2". Stikkledningenes dimensjoner blir 1" eller 2". Disse dimensjonene *ansees av fagfolk paa omraadet for fuldt tilstrekkelige, selv om man regner med mange nye abonnenter fremover.*

Og så har man satt opp en kalkyle. Den har en sluttsum på kr. 35.000 og det fremgår av denne at kostnadene for innkjøp av rør er omtrent like store som kostnaden for graving og legging. Og man er optimistisk og regner med å få arbeidet utført i løpet av høsten samme år, det er viktig å få gravd og lagt rørene før telen går i bakken.

Brevet til kommunen er imidlertid ikke bare en søknad om garanti, slik det innledningsvis sies. Man anmoder også om et bidrag fra kommunekassen på 33,5% av kostnadene.

Og kommunen er igjen rask på labben. Allerede 14 august kommer svaret:

Herr Ole Jørgensen.

Deres m.fl. andragende om bidrag til anlæg av et vandverk behandledes i herredstymøte 11. ds.

Det besluttedes at bevilge kr. 10.000,00 på betingelse av at kommunen faar vandledning anlagt til sine samtlige eiendomme inden omraadet. Andragendet om kommunegaranti blev avslaat.

Jørgen O. Aas

sekretær.

Innhenting av anbud

Svaret må betraktes som positivt, selv om kommunen ikke ville stille garanti. Og komitéen arbeider videre. Den 23 august annonserer man i Sørlandet og Fædrelandsvennen (prisen var kr. 15,- pr. annonse):

Anbud på levering av ca. 1850 m. 4" og ca. 950 m. 3", ca. 350 m. 2", ca. 1400 m. 1,5" og ca. 3150 m. 1" galv. rør med tilbehør. Leveringstid fra 15/9 - 15/10 1928 paa strekningen Ludefladen - Græslia.

Anbud paa graving av ca. 7700 m. grøft samt nedlegging av ovennevnte rørlengder (transport fra veien incl.) alt pr. m. i gjennomsnit kan insendes til undertegnede inden 31. aug. 1928.

Anbud paa rørlegger- og gravningsarbeide ønskes baade hver for seg og samlet underett.

Arbeidet paavises lørdag 25/8 kl. 2 em.

Man forbeholder sig ret til at anta et hvilkenksomhelst av de indkomne anbud eller at forkaste samtlige.

Vennesla den 23.aug. 1928

Ole Jørgensen

Og anbudene strømmer inn, både på rør og graving. Og man er fortsatt optimistisk hva fremdrift angår, for allerede den 28 august kommer det en ny annonse (til en pris av kr. 5,35):

VANDVERK - VENNESLA.

Møte av de interesserte opsiddere avholdes i Kommunelokalet lørdag 1/9 kl. 7 em. Til behandling: De indkomne anbud m.m.

Komitéen

Selv om de oppgitte tidsfrister, vurdert i ettertid, må sies å være meget knappe, får man inn en god del anbud, både fra lokale firmaer og fra rørfirma-

er i Oslo (flere av disse firmaene eksisterer fremdeles). Alle mener de skal klare tidsfristene. Jeg tar med et av anbudene fra en lokal tilbyder , jeg mener det var det billigste:

Undertegnede tilbyr sig herved at utføre gravnings og paa-gravningsarbeidet for en gjenemsnitspris pr. løpende meter a kr. 1,83 pr.m.

Ærbødigst

Th. Drivenes

Noe uforutsett dukker opp.

Hva som skjedde på møtet med oppsitterne lørdag 1 september fremgår ikke av de papirer som jeg har funnet. Men jeg antar at det må ha kommet frem spørsmål og problemstillinger som komitéen ikke har kunnet svare på. Jeg skulle tro at enkelte ønsket en grundigere behandling av saken før byggestart. Arbeidkomitéen synes i hvert fall å ha fått betenkeligheter, for allerede den 13 september sender Ole Jørgensen brev til alle som har sendt inn anbud med beskjed om at

arbeidet paa grund av intrufne omstendigheter er utsat intil videre.

Kanskje har et brev som Sigurd Seland i Lyngdal skrev til komitéen betydd noe for denne beslutningen. Etter først å ha beklaget at han ikke kan ta på seg arbeidet med å legge rørene, *serleg daa tidi er noko knapp sett*, skriver Seland:

Eg vil likevel taka meg lov til aa beda Dykk lata ein fagmann sjaa yver dette fyrr De tek noko endeleg avgjerd, serleg daa eg synes vatni var for smaa til å forsyne so mange hus med vatn. Er der ikkje lenger nede i bekken høve til aa laga ein høveleg dam, som De kunde samla tillsiget fraa alle smaabekkjene, - og so stemma upp dei smaavatni De no hev i tanke, for aa fylla paa i turketid? Um De ynskjer skal eg skaffa ein insjenør som for rimeleg betaling kan rettleda Dykk

Med vyrnad

Sigurd Seland

Arbeidkomitéen tar en pause?

Det kan i hvert fall se slik ut, det finnes nemlig ingen papirer som er datert mellom 13 september 1928 og 1 juli 1929. Det første synlige spor av komitéen etter september 1928 er en bok, kalt *Protokol for Vandverkskomitéen*, her

refereres det fra et komitémøte den 1 juli 1929. Det er Ole Jørgensen som fører protokollen og han sier innledningsvis at i komitéens første møte ble han valgt til formann. Videre går det frem at møtet den 1 juli 1929 er det fjerde møtet i komitéen, men fra de tre første møtene finnes det ikke noe referat. Kan det tyde på at det er dannet en ny komité i løpet av den tid som er gått etter at saken ble utsatt? Uansett, det arbeides videre med saken. Hvem komitéen består av sies det ikke noe om, men lensmann Robstad og ing. M. Petersen har fått i oppdrag å *undersøke vannbassinerne og komme med forslag om hvilke bassiner der bør komme på tale* og legge frem sine forslag .

Det synes som om saken nå er kommet inn i et bedre spor. Man velger å gå grundig til verks.

Nye alternativer.

Tretjønn, som man gikk inn for tidligere, synes ikke lenger å være et aktuelt alternativ. Nå vil man utarbeide plan og omkostningsoverslag for følgende alternativer, se kartskisse:

Alt. 1: Grundevannet som reservoar

Alt. 2: En del småtjern inne på Venneslaheia som reservoar.

Til å utføre dette arbeidet engasjeres ingeniør Fredrik Kristensen fra Vennesla. Men først skal vannkvaliteten undersøkes og prøver blir sendt til Statens Hygieniske Institut i Oslo. Svar kommer et par måneder senere. I møtereferat fra 3 september 1929 heter det:

Der referertes skrivelse fra medisinaldirektøren angaaende resultatet av undersøkelsen. Det fremgikk herav at vannet i samtlige bassiner reagerte sterkt surt og at man måtte være forberedt på at der vilde bli meget rustdannelse i rørene. Grundevannet ansaaes best skikket til vandbassin.

Nå får Fredrik Kristensen klarsignal . Grundevann er fortsatt alternativ 1, men nå er Uletjern alternativ 2. Nytt møte skal holdes så snart Kristensen er ferdig med sitt arbeid.

Fredrik Kristensens rapport.

Fredrik Kristensen ble født i 1901 i Klokkestua i Vennesla. Han var 27 år på dette tidspunkt og utdannet ingeniør fra en teknisk høyskole i Oslo. Far hans var den kjente kirkesanger og overlærer Karl Kristensen.

Rapporten er interessant lesning og et grundig arbeid. Kristensen bruker

tiden frem til 28 mars 1930, d.v.s. nesten 7 måneder, på arbeidet. Det vil føre for langt å gjengi hele rapporten, jeg nøyer meg med å nevne de vesenligste punkter samt konklusjonene. Dessverre er de tegningene han laget ikke ikke blant de papirer som jeg tok vare på. Selve kakylen finnes imidlertid.

Kristensen tar utgangspunkt i et vannforbruk på 100 liter pr. person pr.døgn. Han regner videre med at vannverket skal forsyne 180 husstander med 5 personer i hver husstand. Ut fra dette beregner han at det maksimale vannforbruk blir 13.500 liter pr.døgn. For å unngå å få for stort trykkfall kommer han til at hovedledningens dimensjon må være 6" fra inntaksstedet og frem til Vennesla skole. Herfra og videre kan man gå ned til en diameter på 5". Han konkluderer med følgende:

Alt. I: Uletjernsprosjektet.

Her tænkes Uletjern som inntaksbasseng og de omliggende tjern opdemmes til basseng.

Dette prosjekt har den fordel at hovedledningen ikke blir så lang i motsætning til alt. II. Men så har det den ulempe at der maa demmes op flere tjern som antydnet paa planen for at faa stort nok basseng. Man kan tænke sig en ikke liten erstatning til grunneierne for mark som blir satt under vand.

Det er desuten et altfor stort hydrostatisk tryk (ca. 155 m). For at mindske det maa der anordnes en trykkreduksjon som fordyrer anlegget og driften siden. Der er desuten svært vanskelig at transportere de tunge rør inn gjennom heien p.g.av daarlige og nesten ikke veier.

Alt. II: Fisketjernnsprosjektet.

Herfra blir hovedledningen adskillig lenger enn ved alt.I. Men her har man Grunnvand som basseng hvilket er i overmaal stort. Ved at bruke Fisketjern som inntaksbasseng faar man her en hydrostatisk trykhøide på ca. 90 m og som er passelig. Man vil ved dette prosjekt kunne spare inn adskillig paa transporten av rør i det hovedledningen følger hovedveien et langt stykke saa man kan faa rørene like paa plass med bil. Lenger ope kan man benytte Rønningsveien til rørtransporten. Desuten er vannet bedre i Grunnvand end Uletjern. Jeg anser Fisketjernnsprosjektet for det beste.

Kristiansand mars 1930, Fredrik Kristensen

Fredrik Kristensens legger frem sin utredning og kalkyle i komitéens møte den 28 mars 1930. Ole Jørgensen skriver i protokollen fra dette møtet:

Fredrik Kristensen fremla planer og omkostningsoverslag for anlegg av vandverk i 2 alternativer.

Uletjernsprosjektet er kalkulert i kr. 78000

Fisketjernsprosjektet er kalkulert i ca. 84000 kr.

Komitéen besluttet enst. at anbefale Fisketjernsprosjektet

Komitéen besluttet enst. at sette sig i forbindelse med Hunsfos Fabrikker, og Norges Brandkasse for om mulig at opnaa bidrag og samarbeid. Til at forhandle med Hunsfos Fabrikker valgtes Ole Jørgensen og M. Petersen.

Det beløp man nå har fått på bordet er ca. 2,5 ganger høyere enn alternativet basert på Tretjønn. Hovedledningens dimensjon er økt fra 4" til 6". Det er også lagt mye mer arbeid i saken og man har derfor et bedre beslutningsgrunnlag, både teknisk og økonomisk. Det må vel være tillatt å si i ettertid at det var bra ikke arbeidet ble igangsatt på det svake tekniske og økonomiske grunnlag man hadde sommeren/høsten 1928.

Saken ebber ut.

Det neste møtet, og det siste møtet som er referert i protokollen, fant sted 16 september 1930. Her redegjøres det for de forhandlinger som har vært ført med Norges Brandkasse. På betingelse av at bygnings- og brandloven gjøres gjeldende paa omhandlede strøk vil Norges Brandkasse yte et bidrag på kr. 10000, dette fremgår av et brev datert 30 august 1930. I brevet sies det også at hovedledningens dimensjon må økes fra 6" og til 8" for å unngå undertrykk i rørledningen når vannet brukes til brannslukking.

I følge møtereferatet vil man forsøke at faa Brandkassen til at fragaa denne betingelse. Videre heter det i referatet at man vil tilskrive de interesserte grunneiere for å inhente deres forlangende om eventuel skadeserstatning (Disse eventuelle beløp er ikke tatt med i Kristensens kalkyle).

I et brev av 1 oktober 1930 skriver Norges Brandkasse at den ikke vil frafalle sine betingelser.

Og med dette kan det synes som om saken ebber ut, det planlagte vannverket ble ikke bygget.

Av enkelte dokumenter fra 1934 ser det ut til at en kommunal vannverkskomité på dette tidspunkt er på trappene, men når den begynte sitt arbeid

fremgår ikke. I 1940-årene var den i hvert fall i virksomhet, det viser en del dokumenter som bærer Ing. Skjennebergs underskrift.

Vennesla fikk sitt kommunale vannverk i begynnelsen av 1950-årene med Eikelandsvannet som kilde. I 1961 ble Linvannet koplet sammen med Eikelandsvannet. I 1971 bestemte kommunen at det skulle bores etter vann på Drivenesøya. Brønnene her forsyner idag det sentrale Vennesla med vann.

Vennesla 11.09.2004,

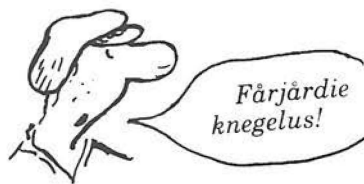
Alf Melling.

Trygve Jortveit forteller fra tidligere bosetning i Skådane

He dykken kjukken heime 'os dykken?

Historielagets dialektspalte redigert av Olav Jortveit

Her kjem den ellefte dialektspalta. Me har kome så langt som til bokstaven t.
– Det finst mange særmerkte ord i dialekten vår på denne bokstaven, og her er teke med om lag 80 av dei.

Ordliste for Vennesla-målet (framhald).

Utdrag på bokstaven t.

Forkortingar:

s = substantiv, v = verb, adj = adjektiv, adv = adverb, prep = preposisjon, m = maskulinum (hankjønn), f = femininum (hokjønn), n = nøytrum (inkjekjønn), sg = singularis (eintal), pl = pluralis (fleirtal) nyn = nynorsk, bm = bokmål, da = dansk, isl = islandsk, sv = svensk, eng = engelsk, ty = tysk, fr = fransk, nl = nederlandsk, lat = latinsk, germ = germansk, norr = norrønt (gammalnorsk), Aasen = Ivar Aasen, Ross = Hans Ross.

Ordformer som er merka med stjerne *, er sannsynlege former som ikkje er funne i skriftlege kjelder, men som forskarane har rekonstruert på grunnlag av inngåande kjennskap til strukturen i vedkomande oldspråk.

Staving som har hovudtrykket i eit ord, er understrekt. Ord av norsk opphav har som regel trykk på fyrste stavinga.

tai (adj) - seig, uthaldande, tåg, som ikkje gjev opp så lett (Aasen: tai, nederl: taai, eng: tough).
Døme: Jåon æ ein tai arbeiskar. Han mårje og stræve da'en lang.

Aasen held ordet saman med adjektivet 'taug' som han gjev tydingane "som gaar sagte", "langsom", "spagferdig", - men skriv vidare: "Vel egentl. 'dragende' eller 'udstrækkende' (jf. 'tøygja'), af et gammelt verbum 'tjuga'. En mere fremmed Form er 'tai' = 'sei', 'utrættelig', 'udholdende'. (Ved Mandal). Jf. Ang. 'tóh' (= 'sei'), eng. 'tough' ".

Aasen har altså på studiereisene sine omkring midten av 1800-talet funne dette ordet "ved Mandal", - dvs. i Agder. Kan hende har me fått denne forma av ordet hit med nederlandske sjøfolk som kom med skutene sine til Agder-kysten (jfr. forma 'taii' ovanfor). I dag bruker me helst den engelske forma 'tough' med vår norske uttale 'tøff'. Germ. grunnform er *'tanhu' (adj) som tyder 'seig'.

tare (v)

– trenge, behøve, vere nødvendig (Aasen: turva og tarva, norr: þurfa).

tar

tarte

tart

Døme: "Æ tar 'kje ha alle te å jælpe mæ. Æ trænge bare tåo mann". "Du tart' ikkj' ha sagt de dær te Per! Du va så ufårdrageli atte!"

Verbet er svakt bøygt i Vennesla-målet. I praksis bruker me stort sett bare formene i presens og preteritum.

Verbet er svakt også i nynorsk, men med skifte i rotvokalen (turve – tarv – turvte – turvt) som i norrønt.

Det finst dialektar på Sunnmøre og i Nordland der dette verbet blir bøygt utan vokalskifte – som hos oss. Slik er det også i svensk (tarva – tarv – tarvade – tarvat).

Eit gotisk verb ' þaurban' (presens ' þarv') = ' behøve', 'trenge' ligg til grunn for dei formene som er nemnde. I tysk har dette utvikla seg til infinitiven 'dürfen' med ein liten nyanse i tydinga ('få lov til'). Det har bøyingsformene dürfen – darf – durft – gedurft. Her kjenner me igjen rotvokalane i dei norrøne og nynorske formene. Jfr. elles substantivet 'tarv' = 'behov', ' trong', 'nødvendighet'.

talle (s,m)

– Lag av møkk og strø som etter kvart dannar seg på golvet i eit saue- eller geitefjøs, talle (Aasen: Talle, sv dialekt: talle = møkk + strø av gran- eller furebar).

Døme: Nå sauane he kämme ud om våren, æ tia inne te å læmpe ud tallen som kan vere ganske kjokk ett' ein heil vintår.

Ordet kan vere danna med innverknad frå både norr 'tad' (= møkk', 'gjødsel') og ' þoll' (pl ' þallar' = 'ungfurer'). – I eldre tid var strø av fure- og granbar vanleg.

taske (s,f) - veske, pose, mappe av lær el. skinn; - (Aasen: Taska, norr: taska, ty: Tasche, italiensk: tasca).

Døme: Han hadde fått sæ ny taske te skulebøgane.

teie (s,f) - open handleveske el. handlekorg fletta av skinnremser, tæger o.a. (Aasen: Teia og Tægja).

Døme: "Du må prøve å få alle varane opp i teia. Så sleppe me å dra heim ein a dessa plastpåsane ijønn".

Tæger (trerøter) var det opphavlege materialet som blei brukt til å flette ei teie (tægje). – Ordet er såleis laga av fleirtals-forma 'tæger' til 'tåg' = 'rottrevle, rotgrein av tre (norr: tåg – tægr). I eldre tid blei teiene laga til å sile mysa frå ostestoffet under ystinga. Store og grovlagde teier (tægjer) blei t.d. i Setesdalen og Vest-Telemark nytta til oppbevaring av flatbrød.

teine (v) - teikne, lage bilde av, forme med blyant og fargar på papir, vise teikn til, notere (Aasen: teikna, norr: teikna = vise med teikn, sjå ut til, sv: teckna, da: tegne, nl: teekenen, ty: zeichnen) Døme: På skulen lære me båd' å reine og teine – og møe ant. - De teine te å bli fint vêr. "Æ vil teine mæ som medlæm i idrættslage".

*Ei anna Vennesla-form av dette verbet, som ein kan høyre av og til, er 'tingne'. Elles blir bokstavsamansettinga '-egn' uttalt '-ein' hos oss: - segne om (seine om), regne (reine), hegne om (heine om), degn (dein). Det kan såleis tyde på at det er den danske forma 'tegne' me har i tankane når me seier 'teine'. Ordet er avleidd av eit germ. verb *taikian = 'vise til' som også ligg til grunn for m.a. eng. 'teach' = undervise.*

**tele (v) -
telte-
telt** - finne kor mange einingar det er av ei eller anna mengd, halde tal på, seie tal etter kvarandre, ha betydning, omfatte, råde noen til noe, telje (Aasen: telja, norr: telja, sv: tälja, da: tælle, ty: zählen, nl: tellen).

Døme: Gudongen hadde lært å tele te honre.

"Nå he æ telt alle flaskane og he kâmmte te honråfæmmåtyve. Mæn me skolle ha honråtrædve. He du knust none?"

"Æ vil tele dæ ifrå å ha no' mæ Per å jårr. Æ tru 'kje du kan

stole på 'an rætt og slett!"
"De tele så lide hå me gamlingane meine".

*Germ. grunnform er *'taljan' til substantivet 'tal'.
Ein skal merke seg den lange rotvokalen både i 'tele' og 'tal'.
Dei eldre venndølane seier helst orda med lang rotvokal. Dei
yngre har nok som oftast kort rotvokal her og uttaler orda
'telle' og 'tall'.*

temre (v) - bygge hus av tømmer, drive med tømmerarbeid, tømre,
(Aasen: timbra, norr: timbra, sv: timre, ty: zimmern, eng: tim-
ber, nl: timmeren).
Døme: D'æ mange som tykke d'æ stas å få sæ ei hytte som æ
temra.

*Ein germansk verbstamme *'temra-' ligg til grunn. Det kjem i
sin tur av ei indoeuropeisk rot *'dem-' = bygge.
Merk at det tyske substantivet 'Zimmer' som opphavleg tyder
'tømmer', i dag har hovudtydingane 'værelse', 'opphalds-
rom'. I vårt eige språk får ei tømra hytte nemninga 'ei tømre'.
"Temre" er gammal Vennesla-form.*

tere (s,m) - hann av storfugl i skoghønsfamilien, tiur (Aasen: Têr, Tere
og Tidur, norr: Þ idurr, sv tjäder, da: tjur).
Døme: D'æ spennanes å "springe på teren" nå 'an leike på
tåppane!

*Germ. grunnform er *'þiþura' el. *'þeþura'.
Den svenske etymologen Hellquist syner til fleire ulike ord-
former som finst på denne fuglen i heimlandet hans (tjädur,
tidur, tjödör t.d.) og konkluderer slik: "Den starka formväx-
lingen beror på ordens ljudhärmande ursprung".*

tettemjælk (s,f) – eldgammal nordisk form for surmjølk som inneheld
mjølkesyrebakteriar og gjær, tettemjølk, tjukk mjølk (Aasen:
Tettemjølkk, sv: tätmjölk, långmjölk).

'Tettemjælk' er svært seig og tjukk (tett) og held seg frisk lenge, Ho kan jamvel tørkast utan at mjølkebakteriar og gjær-sopp døyr før etter lengre tid.

Ein har gjennom hundreåra meint at tette blir skapt i mjølk frå kyr som har beita på tettegras – ein insektetande plante i blærerotfamilien med tjukke og kleimne blad -. Men vit-skaplege granskingar har ikkje greidd å stadfeste dette.

tila (adv) - i uttrykket *"i da' tila"* = fyrst på dagen i dag (Aasen: tidlege [utt.: 'tile'], norr: tidliga = fust, ivrig)
Døme: *"I da' tila plaskreinte de. Nå sjine såola frå klar him-mel! D'æ 'kje te å tru!"*

Endinga –a i dette ordet kan vere det gamle norrøne avleiings-suffikset -a i 'tidliga' som har overlevd i dette faste uttrykket i dialekten vår. Noe tilsvarande har me i adverbet 'illa' (norr: 'illa' el. 'illiliga'). "De va illa!" seier me.

tivêr (s,n) - mildvêr som får snø og is til å smelte (tine), tøvêr, tøyr (Aasen: Tidveder, isl: Þidvidri).
Døme: *Me fekk 'kje tivêr før udi april.*

tjadre (v) - plapre, skravle, sladre, tjatre, prate fort og lågt (Aasen: tjadra, Vest-Telem: tjodre, sv dialekt: tjatträ, da: tjadre. bornholmsk: kjäddra)
Døme: *Dei sadd og tjadra om alt og ingenting udøve heile kvellen.*

Lydane tj og kj blir uttalte likt hos oss.

todre (v) - småsyngje for seg sjølv, sutre smått og monotont, pludre lågt og stille, tutre
Døme: *Ho todra på ein liden melodi mæns 'o skurte gålve. Ho va visst gla' li'væll.*

Båne lå og todra og smågrein mæns de vænta på å bli stelt. Både 'tjadre' og 'todre' er såkalla lydhermande ord.

togge (s,f) - munnfull med mat – passe stor til å tygge greitt, matbit; tolleg stor tyggegummi, bit av kokt kvæ som skal tyggast for å reinse tennene (Aasen: Tugga, norr: tugga, sv: tugga).

Døme: Han hadde løst te å spytte ud heile togga. – De va alt-fårr møe pebbår i maden!

Maren hadd' ei ståor togge mæ "toy" som 'o koste sæ mæ.

*Ordet høyrer saman med verbet 'tygge' (Aasen: tyggja, norr: tyggja / tyggva, sv: tugga, da: tygge, urnordisk: *tyggwan, eldre urnordisk: *kiggwan, ty: kauen, nl: kauwen, germ. grunnform: *kewwian).*

*Som ein ser av dei to urnordiske formene i parentesen, så har det skjedd to endringar frå eldre til yngre form, - av framlyden $k > t$ og av rotvokalen $i > y$. – Overgangen $k > t$ skuldast sannsynlegvis såkalla dissimilasjon (= det å gjere ulik), og endringa $i > y$ er omlyd (w-omlyd). Ulikgjering kan vere tenleg når lydar som blir laga på same staden i munnhola, skal uttalast like innpå kvarandre. Slik er det med kogg i *kiggwan. Ein kan merke seg at det er dei nordiske landa som har utvikla dissimilasjonen i dette høvet.*

Dei nemnde formene for tysk og nederlandsk har utvikla seg annleis enn dei nordiske formene, m.a. ved å halde på den opphavlege k-lyden som framlyd.

toki (adj.)

- dum, gal, tosket, "nauden", - "som saknar grundleggande själslig förmåga och altså inte är tillräknelig, som ofta betar sig dumt eller oberäkneligt, som känner sig mista självbehärskningen", token, tokig (Aasen: Toka (s,f) = tåpeleg kvinne, finsk: tokko = "dumhufvud", dumskalle, sv: tokig).

Døme: "En skolle tru du va heilt toki sånn som du oppføre dæ!"

Me kjenner dette adjektivet best frå svensk, og sitatet ovanfor er frå ei svensk ordbok. – Kan hende var rallarsvenskane med på å gjere ordet alminnelig i Vennesla den gongen bygda fekk storindustri og jernbane?

- Det er mogeleg at ordet er lånord frå lågtysk med grunnlag i verbet 'token' = spøke, leike - og substantivet 'Tok' = forvirring.

tokke (v)

- flytte på, skuve til sides, gje plass (Aasen: tukka og tokka, norr: Þoka, Sør-Vestlandet: toka, sv dialekt: tokka, da (jysk): tokke).

Døme: "Tokk ståolen bårt te båore og sett dæ, så ska æ slå i litt kaffi te dæ!"

*Indoeuropeisk rot er *tug = støyte.*

tolle (s,f) - ferdigkarda, langstrekt krull av ull, klar til spinning (Aasen: Tull [m] , sv. dialekt: 'tulla' og 'tylla' [f]).
Døme: Berte kara olla og lagte fine tolle mæns måora sadd og spant.

tommelomsk (adj) - fortumla, forvirra, omtåka, ør, tummelumsk.
Døme: "Håll nå opp då, alle sammen! - Bestefar bli aldelesommelomsk i haue a alt bråge dykkårs!"

Ordet skal vere avleidd av eit eldre dansk substantiv 'tummelom' som igjen er ei avleiing av verbet 'tumble om'.

topt (s,f) - tuft, tomt, grunn til å bygge hus på (Aasen: Tuft, norr: topt, tuft, tupt, sv: tomt).
Døme: Du kunne ænnå se topta dær dei gamle husane hadde stått.

*Indoeuropeisk rot er *dem- = bygge (Jfr. merknad under 'temre' ovanfor!).*

'Topt' er ikkje lenger i vanleg bruk hos oss. Det er blitt erstatta av det austnordiske 'tomt'.

Dei gamle venndølane brukte p i ein del ord der me i dag har f: skapt (= skaft), gipte sæ (= gifte seg), låpt (= loft), lopt (= luft). – Framleis seier me 'ops' (= ufs) og 'opsedråbane' (= dråpane frå takufsa). Desse p-ane er fyrst og fremst eit vestnordisk språkfenomen.

tosle (v) - gå stilt og roleg omkring, tasse, subbe, pusle og stelle (Aasen: 'tusla' og 'tutla', Bornholm: tössla, da (jysk): tusle).
Døme: Bestemåor tosle ront i kbyggene og staua på filtøflane sine heile da'ane. – Dær æ så møe å posle mæ at!

toste (v) - vere sein og ineffektiv, vere gammal og seinvoren, lage ugreie, vikle i hop, tuste (Aasen: tusta, frisisk: tûsteren).
Døme: Tåone toste så nå 'o lage mad. – Ho lige rætt og slett

ikkje sånn et arbei’.

Gonil he tosta møte i de siste. – Ho bjønn’ å bli gammel.

”Nå he du tosta gåne fælt!”

*Germansk rot er *tus = rive, ruske i*

Her kjem ein del ord som høyrer saman med verbet ’toste’:

tost (s,f) - Det å vere gammal og senil.

Døme: Besta jårr så møte rart og ufårrståeli. Ho må ha bjønt å bli på tosta.

tost (s,n) - noe som er ugreitt, vanskeleg eller leitt.

Døme: De va no’ tost at så få blei mæ på turen!

toste (s,f) - samanfiltra bundel av trådar, hår, garn o.l., floke, vase, tuste.

Døme: Fisketøymen va ei einaste fæl toste.

Hårtoste. Grastoste.

tostekåpp (s,m) – person som rotar og har problem med å bli ferdig med det han held på med.

Døme: ”Du æ ein tostekåpp! Bli du allri færi mæ å pakke de du ska ha mæ dæ?”

tosteli (adj) - som er ugrei, lei, vanskeleg, upassande, tusteleg.

Døme: ”De va none tostelie klæe du he fått tag i! – Du kan ’kje vise dæ i kjørka mæ sånn no’ på dæ!”

”Så tosteli at du he blitt så fårrkjøla!”

tosten (adj) - sein og ineffektiv, tuslut, seinvoren, puslet, ”seintosten”.

Døme: ”Per he blitt så gammel og tosten at d’æ sønnli. – Æ tykke så vondt om ’an atte.”

tott (s,m) - hardt samanrulla hårknute som kvinnene ”føritia” bar i nakken eller oppå hovudet, topp, spiss, tutt (norr: tuttr = stubb, stabbe [om lubben smågut], ty: Tüte = kremmerhus, spisspose, da: tutt = kremmerhus. – Ordet høyrer språkleg saman med ’tut’).

Døme: Ho setta de flåtte håre sitt opp i ein elegant tott bag i nakken.

trabelt (adv) - annsamt, travelt

Døme: "Hå møte ska du røkke i da' sia du he de så trabelt?"

Ordet høyrer truleg saman med eit lite brukt verb i norsk: 'trabelele' = spasere fram og tilbake, springe hit og dit (sv dialekt: trabellera, sveitsisk dialekt: trabellen). Likeeins er ordet i slekt med fr: 'travail' (= arbeid), spansk: 'trabajo' (= arbeid) og eng: 'travel' (= reise, farte omkring).

Det var "dei gamle" som brukte ordforma 'trabelt'. Når det gjeld overgangen b>v (trabelt >travelt), kan ein godt tale om ein viss analogi med overgangen p>f (Sjå under 'topt' ovanfor!). P og b blir danna på same staden i munnen (lippelydar). P er ustemt (klanglaus) mens b er stemt (klangfør). Det same gjeld tilsvarende for f og v. Dei blir danna mellom underlippa og framtennene i overmunnen. Me kallar dei labiodentale lydar.

tranle (v) - legge ut trandlar (kløyvde stokkar) på tvers der ein gangveg for hest eller folk skal gå over myr eller kjerr, - slik at ein ikkje søkk i.

Døme: Me måtte tranle veien øve ei tåli brei myr før me fekk fram lasta. – Me lagte altså ein 'tranlevel'.

*Germ. rot er *tren til ty 'trennen' = splitte, skille frå.*

trassi (adj) - strilyndt, sta, eigenrådig, som står hardt imot, trassig, motvillig (da: trodsig, sv: trotsig, ty: trotzig, norr: þrjózkr).

Døme: Bånnane he ein periaode i triårs-allåren då dei æ veldi trassie.

*Germ. grunnform er *þrutta- = "gjenstridig person" 'Trassipådde' er elles eit godt dialektord hos oss for ein tverr og motvillig person.*

trau (s,n) - Stort, avlangt og uthola trefat (Aasen: trau el. trog, norr: trog, sv: tråg, da: trug, nl: trog, ty: trog, eng: trough, germ: tru-ga- = "kar av tre").

Døme: Han håolte ud et romsli trau som kåna kunne sette brøddei' i.

trege (v) - ønske at noe var ugjort, angre; gjere misnøgd (Aasen: trega, norr: trega, sv dial.: träge = ergre, bedrøve, eldre da: treje = vere lei seg, ang: tregian = pine .bedrøve).
Døme: "Nå æ de fårr seint å trege. – Jårt æ jårt!

Me kjenner den gamle danske forma 'treje' frå bygdene utmed Agder-kysten, t.d. frå Flekkerøya. Der seier dei: "De dær treiår æ på!"

Og ein som var misnøgd med giftet sitt, skal ha sagt – etter det saga fortel: "Å du, som æ treiår på dønn turen te Skjærnøya!" 'Tregeli' (adj) er elles eit ord som høyrer heime her med tydingane - 'som er til å harmast over' – eller – 'som ein er lei seg for', 'ergeleg'.

treneva (adj) - som er keiveleg og lite flink med hendene, trehendt (Aasen: Treneve (s,m) = "ubehendig Person", "En som ikke kan gjøre fint Arbeide").
Døme: Han æ så treneva at 'an ikkje kan spisse ein blyant mæ kniv eigång!

tri (talord) - grunntalet 3, tre (Aasen: tri, norr: Þrir (m) – Þrjár (f) – Þrjú (n), eng: three, ty: drei, nl: drie).
Setesdølane har tri ulike former for dette talet, éi for kvart kjønn, tilsvarende formene i norrønt: tri (m) – trjá (f) – trju (n).

Her fylgjer eit par ord frå det gamle Vennesla som heng saman med talet tri:

trisleien (adj) - om ei eng som kan haustast (slåast) tri gonger i løpet av sommaren og hausten. (I eldre tid blei verbet 'slå' bøygd slik: slå – slære – slåo – sleie).

trispent (adj) - om ei ku som mjølkar bare på tri spener.

trolte (s,f) - kortvokst, rund, rask og triveleg jente el. kvinne, trulte.
Døme: Tåone æ ei lida ronn og bli' trolte som arbei' fått og fint.

tromleståkk (s,m) – kraftig, rund og tung stokk som ein rullar (tromlar) over ein nysådd åker for å gjere overflata jamn og fast, åkerrull.
Ein 'tromleståkk' er rigga til med drag for hest.
Døme: Dænn gamle tromleståkken va 'kje så ronn længår. Han hadde fått none fæle sprække langsette og va tosteli å bruke.

truden (adj) - oppsvulma, hoven, truten (Aasen: truten, norr: Þrutinn).
Døme: Æ va truden i heile fjæse ett' å ha blitt vapeståkken.

Jfr. 'trutne' (v) = svelle ut, utvide seg (Aasen: trutna, norr: Þrutna).

tryde (v) - bli tom, ta slutt, bli oppbrukt (Aasen: tryta, og trjota, norr: tryde-trøyd Þrjota, sv: tryta, eldre da: tryde).
(traud)-trøde Døme: På gåren te Jåon og Gonil hadde dei ein
(trode) brønn som allri trøyd (traud).

*'Trøytt' er avleidd av 'tryte' og kan tyde noe slikt som 'tom for krefter'.
Her har me igjen eitt av dei sterke verba som har rotvokalen y i infinitiv og med ei eldre bøyning 'tryde – tryde – traud – trode'. Tilsvarande vokalskifte har me t.d. i verba slyde, ryge, fyge, snyde (Sjå merknad s 42 i årsskriftet for 1986 om overgangen au – o > øy – ø i preteritum og perfektum partsipp!).*

trælle (v) rulle, trille (Aasen: trilla, da: trille, nl: trillen = skjelve. Germansk rot er *tri = svinge dreie).
Døme: Han trælla ve'en inn i sjule mæ trællebåra.

'Trælle' er endå eit døme på ord der 'i' kan gå over til 'æ' i talemålet til venndølane (Jfr. brælle, fræsk, lakræss, ræps, ræste, særrop!).

træskåo (s,m) - sko laga av tre (fullt og heilt) – eller med såle av tre og overdel av lær (Aasen: Tresko).
Døme: Du hørle dæ gåo og varm mæ træskåo på fødana!

'Træskåosjebbe' er eit godt lokalt namn på ei skjebbe (åbor) som er svær og brei som ein vaksen tresko.

tråon (s,f) - avlangt kar til mat og drikke for husdyr, opphavleg laga av ein kløyvd stokk som blei holt ut, tro (Aasen: Tro, norr: Þró. Av germ. *Þrúh = kløyvd stokk. Indoeuropeisk grunnrot: *tru = hole ut).
Døme: Æ tømte skrællingane opp i tråona te grisen (grisetrå-ona).

Einstava hokjønnsord som i norrøn tid endte på rotvokal, får i dialekten vår som regel ein 'n' lagt til stamma som fast inventar. Denne 'n'-en kjem frå den gammalnorske bundne hokjønnsartikkelen 'hina'. Utviklinga for den bundne forma i eintal har kanskje vore om lag slik:

Þró hina > Þró-ina > Þróna > tråona
 (Jfr. fylgjande hokj.ord i b. form eintal: bruna, kråona, øyna, åna).

trås (s,n) - tørre, morkne kvistar som fell frå trea i skogen, vedrask etter hogst, "kvist og kvas" (Aasen: Tros, norr: tros, bornh: tråss, da (jysk): tros, germ rot: *trus).
Døme: Dei hadd' ikkje ant enn trås å fyre mæ.
 Ordtak: "D'æ trås i alle skaue"

*Verb: 'tråse' = samle småved i skogen, trose.
 'Tråseve' er elles eit godt Vennesla-ord for tros som kan brukast som ved for omnen.*

tråsen (adj) - om rotgrønsaker og poteter som utover våren er blitt mjuke, seige og innskrumpa på grunn av groing.
Døme: Kolrabia va blitt så gammel og tråsen at 'o va 'kje te å skrælle.

Om våren pele me grøane a potetsane så dei ikkje ska bli tråsne.
tun (s,f) - uteromet mellom bygningane på ein gard, gardsplass, tun (Aasen: tun, norr: tún, eng: town, gammel svensk: tun = inne-gjerd jordstykke).
Døme: D'æ fint fårr ongane å konne lege i tuna.

Ein skal merke seg at 'tun' opphavleg er inkjekjønnsord, mens det i Vennesla er hokj.ord i dag. - Kan hende er ordet blitt

analogisk påverka av 'to' (= lita grasslette), eit hokjønnsord som i innhald kan forvekslast med 'tun'(n).
'To' høyrer til hokjønnsorda med grunnform som endar på vokal og ville i si tid i Vennesla-dialekten hatt eintalsformene 'ei ton – tona' (tåon – tåona). Jfr. utgreiinga under 'tråon' ovanfor! Eg seier " i si tid" fordi ordet truleg ikkje er levande i dialekten vår i dag. Men det ville vere rart om det ikkje har vore i bruk hos oss i tidlegare tider. - Aasen fann det andre stader i Vest-Agder. - Kanskje ser me ein rest av det her i form av påverknad på eit ord med liknande tyding og uttale. Det kan altså vere tale om analogisk påverknad mellom 'to' og 'tun' og då fyrst og fremst i b.eint. med formene 'tona' og 'tuna'.

tune (s,f) - (rein) lyd som held same høgda over ei viss tid, tone; melodi (Aasen: tone, norr: tóni el. tón, gr: tonos, lat: tonus, eng: tune (utt. tju:n), sv: ton, nl: toon, ty: ton, indoeuropeisk rot: *ten = 'strekke ut').

Døme: "Pettår! – Kan 'kje du finne fysste tuna på dønn sangen? Du æ så gao te de!"

"Kåmm hitt e pianoe så ska æ lære dø tuna på ein ny sang .
 Ho æ så nydeli!"

tusan - svensk kraftuttrykk som kan hende har kome til bygda med rallarane.

I Sverige høyrer me det særleg i uttrykket "Ta mig tusan!"

Døme: "De va då som tusan!" "Fy tusan!"

tvitånn (s,f) - dobbeltann. – Når mjølketanna hos eit barn ikkje er felt før den nye tanna veks fram, kan det få ei 'tvitånn' med den nye tanna stikkande fram over mjølketanna.

Døme: Lille Tåone så så rar og konsti ud nå 'o smilte mæ tåo tvitænne oppe i monnen.

Venndølane har frå gammalt ein del særmerkte ord med 'tvi-' som forstaving for å markere "dobbelhet":

Tvibekkane - Namn på to bekkar som renn parallelt og nær kvarandre eit langt stykke.

Tvidøblane - Namn på to "døble" (= deplar , pyttar) som låg innmed kvarandre i eit kjerr som blei tørka ut (drenert) då dei gjorde byggefeltet Tvidøblane klart ein gong i 1950-åra (norr: depill = pytt, vasshol).

tvihålle (v) - halde seg så fast at knokane kvitnar; vere påståeleg og sta.
Døme: Han tvihålt sæ fårr ikkje å ramle a lasse.
Arne æ ein a dei som tvihølle på meiningane sine.

tvisleien (adj) - (om ei slåtte) som kan slåast to gonger same sommaren.

tvistae (s,m) - dobbelt islag med snøsørpe mellom.

Tvitjønne - namn på to tjønner som ligg innmed kvarandre.

tvitolla (adj) - tvikjønna, hermafroditisk, av uvisst kjønn.

tvitolling (s,m) - tvikjønna individ, hermafrodit.

tyddeber (s,m) - plante av lyngfamilien, raudt og smakfullt skogsbær, tyttebær (Aasen: tytebær, tyting, sv: lingon, Bornh: tyssling).
Døme: Å pele tyddeber æ både måoro og nytte. Då fære me et søltetøy som fårr eksempel æ veldi godt innte kjøddmida mæ brun saus.

tyddevers - uttrykk som borna bruker til å seie frå om at dei er ute av leiken ei stund, t.d. når dei leikar 'sisten' (el. "tikken" som det heiter i Vennesla).
Dette ordet er ikkje å finne i noen norsk ordbok. – Kanskje det kjem frå fransk 'tu devers' (utt.: ty døvør) som tyder noe slikt som 'du - ved sida av'?
'Devers' er eit noe gammalmodig fransk ord.
(Etter opplysningar frå Astri Jortveit Horn).

tykke (v)- - synast, meine, ha tankar om, føle, ha som kjensle el. inntrykk
tykke-tykte (Aasen: tykkja, norr: þykkja, sv: tycka, da: tykkes, isl: þykja, færøysk: tykja, nl: dunken, ty: dünken).
(totte)-tykt
(tott) Døme: "Æ tykke Jåon he vore så stille og sturen i de siste. Æ 'an ikkje fræsk , tru?"

Enkelte stader på Sundmøre, i Hallingdal og Telemark har dette verbet 'i' som rotvokal (tikja). Slik er det også i frisisk (tinken). Germ. grunnform er *þunkijan. Samanliknar me denne forma og formene på tysk og nederlandsk med dei nordiske formene (Sjå ovanfor!), ser me den vanlege nordiske overgangen av nk > kk (k). - Det same gjeld t.d. au for verbet 'takke' (eng 'thank', ty 'danken', nl: 'bedanken'). Denne tendensen er likevel ikkje like sterk for alle ord i denne kategorien. 'Tenke'(v), som høyrer til same ordfamilien som 'tykke'(v), har t.d. fylgjande former i nordisk: Aasen: tenkja - og tekkja = merke, bli var, "fornemme" - , norr: þekkja, gammal sv: þækkia, gammal da: thænkia, isl: þekkja, færøysk: tekkja, nyn: tenkja, da: tænke, sv: tänka. Formene 'totte' i preteritum og 'tott' i perf. part. har vore i bruk – og er kanskje framleis i bruk hos ein del eldre venn-dølar, særleg nord i bygda.

tvårke (s, ubøyd) - tverrstilling, motvilje, tverke, mest brukt i uttrykket 'på tvårke' = bakvendt, skeivt, gale stilt, på tverke, til hinder.
Døme: Jøren æ ein vriompeis som allti stille sæ på tvårke.

tvårken (adj) - som set seg på tverke, tverr, trassig, vrang, tverken (Aasen: tverken)
Døme: Per æ bestandi så vanskeli og tvårken å ha mæ å jårr.

tænne (tinne) (v) - sette "tenner" (tindar) i ei rive (Aasen: tenna el. tinda.)
Døme: Ett' ein lang arbeidsda i høygåanna sadd karane og tænn (tinna) rivane som hadde mista tænn (tinn), sånn at redskaben va klar te brug neste mårra.

Både 'tænne' og 'tinne' er verb som har vore brukte i Vennesla til å fortelje kva som må gjerast for å vøle ei trerive som har mista "tenner" (tindar). Dette var i tida før plastrivene kom i vanleg bruk. Eik var treslaget som blei mest nytta til rive-tenner (-tindar). Verbet 'tænne' er avleidd av substantivet 'tann'. Den gamle Vennesla-forma for 'tann' er 'tånn' (norr: tonn) som er omtalt lengre ut i artikkelen her. Legg elles merke til fleirtalsordet 'tinn' i parentesen under

dømet ovanfor. 'Tinn' er hankjønnsord i dei fleste dialektane og i skrift, men inkjekjønnsord hos oss.

– Det er elles ein tendens i Vennesla-dialekten til at einstava inkjekjønnsord med kort rotvokal ikkje får bøyingsending i ub. fl.tal (et tinn – fleire tinn). - Tilsvarende ord med lang rotvokal har gjerne bøyingsending i ub. fl.tal og blir uttalt med tostavings tonelag i denne forma (et hus – mange huse).

tære (v)

- skilje el. helle vatnet frå noe som er kokt (Aasen: tæra).

Døme: "Kan 'kje du tære potetsane fårr mæ – og tømme dei opp i dænna bållen, - så æ du grei!"

Karl tærte siste dråbane a kaffikjelen.

*Denne tydinga av 'tære' ser ut til å høyre heime i Agder fyrst og fremst. Ivar Aasen har den med i si "Norsk Ordbog" frå 1873 der han legg tydinga fram slik: "- klare, hælde Vandet af (noget som er udblødt eller kogt, f.ex. Fisk). Lister, Mandal, Rbg." Lister, Mandal, Rbg. er altså området der han har funne denne tydinga av 'tære'. Vest-Agder fylke heitte Lister og Mandals Amt den gongen. Rbg. er forkorting for Råbyggelaget (norr: Rábyggjalog) som er ei eldgammal nemning for dei indre bygdene på Agder og Setesdal. Aust-Agder fylke hadde tidlegare namnet Nedenes og Råbyggelagets Amt. Indoeuropeisk grunnform: *der- = skilje frå , kløyve.*

tø (v)- tø-tødde- tødd

- reservere for seg sjølv (Brukt av born som vil sikre seg den beste tingen, den beste plassen osv.).

Døme: "Æ he tødd ein fin plass heilt framme mæ scena!"

"Tø mi tue!" (= "Eg reserverer denne bærtua for meg sjølv!").

tøe (s,f)

gras som veks opp etter den fyrste slått, hå, tøde (Aasen: Tøda, norr: tada = gjødsla eng, gras på gjødsla eng, sv dial.: taduhø = høy som har vakse opp i nærleiken av fjøset).

Døme: Kjyrane lige å kämme ud i tøa udpå sommåren.

tølle (v)

- drikke fort og lenge; helle; renne, tømme fort og rikeleg, tylle.

Døme: Han va så tyst at 'an tølte i sæ tåo flaske øl på "nau taim". Berte kamm beranes på ein ståor mogg som 'o hadde tølt foll a nysilt mjælk.

tøym (s,m) - taum, (Aasen: taum, bm: tøm el. tømme, norr: taumr, sv: tøm, da: tømme, nl: toom, på Austlandet : tom. I Setesdal kan 'taum' også vere ulltråden som blir tøygd ut mellom fingrane når ein spinn på rokken).

- snor el reim som ein styrer eit trekkdyr med.

Døme: Småen hadde kjøpt sæ ny tøym te fiskestånga.

Han råpte "proo - -" og stramma tøymane fårr å få hesten te å ståppe.

Ein må rekne med at venndølane brukte ordforma 'taum' "føritia". Forma 'tøym' kan ha blitt til samstundes og analogt med verbformer (preteritumsformer) der diftonglyden 'au' har gått over til 'øy' - t.d. 'fraus' > 'frøys', 'naus' > 'nøys', 'skaud' > 'sjøyd', - eller at 'tøym' rett og slett er laga av 'tøyme'(v), - sjølv om ein frå gammalt reknar at verbet 'tøyme' kjem av substantivet 'taum' (med i-omlyd).

*Indoeuropeisk rot: *tu = trekke (v) (Jfr. den spesielle tydinga ovanfor for 'taum' i Setesdal!).*

tå(s,f) - kvar enkelt av dei langsmale rørlege delane ytst på foten, fremste delen av ein sko eller ein sokk (Aasen: Taa, norr: tá, nl: teen, ty: Zehe, eng: toe).
Bøying (eldre form i parentes): ei tå – tåa (tåna) – tæe (tæne) – tæane (tænane)

Døme: Et menneske he ti tæe (tæne) og ti fingre.

Skåoen va altfårr trång frammi tåa (tåna).

Her har me igjen eit hokjønnsord som endar på rotvokal, og som i dei (eldre) bøygde formene får med seg ein 'n'. Denne 'n'-en er ein rest av den gammalnorske hokjønnsartikkelen 'hina' som var med på å danne bunden form av substantivet . Me har sett det tidlegare i andre hokjønnsord som endar på rotvokal: Bru – bruna, klåo – klåona, kråo – kråona, tråo – tråona, øy – øyna, å – åna.

tåd (s,n) - munn, trut (- Helst brukt i nedsetjande vendingar.).

Døme: Håll tåde på dæ! (= Hald kjeft!). "Hør på de tåde!"

Ordet høyrer saman med 'tåde' (s,f) = drikke som barnet får suge frå ei 'tådeflaske'. 'Tådemjælk' = mjølk som barnet drikk frå ei 'tådeflaske'. Frå gammalt var 'tåde' nemning på ein liten tøypose med oppbløytt mat som spedbarnet kunne suge på når det skulle roe seg. Blei også kalla 'patteklud' (Aasen: Taata, isl: táta).

tåfes (s,f)

- vond lukt frå skitne tær.

Døme: Nå en jænge mæ foktie såkke i gommistøvle, te d'ikkje lang ti' før du märke lokta a tåfes.

tåge (s,f)

- utvendig tak på eit hus, toke (Aasen: Toka).

Døme: Han la ny tåge på huse. Dæn gamle va råden og lakk fælt. "Hør! – De rabe frå tåga! Nå bli de millvêr!"

Ordet er ei avleiing av 'tag' (tak).

tåll (s,f)

- furu, - særleg ungfuru el. furu som er i god vekst (Aasen: Toll el. Tall, norr: pollr, sv: tall, da: tol, Østerdal: tall, Setesdal og Vest-Telemark: todd).

Døme: Åore 'tåll' æ 'kje møe brugt i Vennesla i da'. Mæn me he de i navne Tållemåonen.

"Toll, furu, tyri ", sa bjørnen då han kappast med reven om å seie fram namna på tri treslag fortast. "Ask, or, eik", sa reven.

tållekniv (s,m) - kort og kraftig kniv til å telgje eller spikke med, slirekniv, tollekniv (Aasen: Tolekniv, norr: tolguknîfr, da: tælgekniv, sv: täljekniv).

Døme: En må ha kvass tållekniv nå en ska' spikke tønne te riva.

Det norrøne verbet 'talga' (= telgje) ligg til grunn for fyrste delen av dette samansette ordet (tålle-). Rotvokalen 'å' er u-omlydt 'a' som ein kan sjå av den norrøne forma 'tolgu'.

tång (s,f)

- tong, reiskap av stål som du bruker til å gripe og knipe med, - sett saman av to delar som formar eit kryss: knipetong, røyrtong, nebbtong osv. (Aasen: Tong, norr: tong, bm: tang, eng: tongs, nl: tang, sv: tång, da: tang).

*Her har me nytt døme på eit ord med gammal u-omlyd, dvs. at ein 'u' i ending har påverka rotvokalen 'a' slik at denne har blitt runda og gått over til å-lyd. Samstundes har u-en falle (apokope): * 'tangu' > tong (tång). Dette skjedde i overgangen mellom urnordisk og norrøn tid (om lag 500 – 800 e.Kr.). Legg elles merke til eng. 'tongs' som er fleirtalsform fordi ei tong er sett saman av to like delar (Jfr. eng: 'scissors').*

tånn (s,f) - hard bitereiskap i munnen, tann [tonn] (Aasen: tonn, norr: tonn, da: tand, sv:tand, eng: tooth, ty: Zahn, nl: tand, isl:tönn).
(pl: tæne) Døme: Ein våksen pørsåon kann ha så møe som tåoogtrædve tæne. Æ værka så i ei tånn at æ fekk 'kje såve.

tånna (tåtta) - bar mark, tå (Aasen: Taa, norr: pá).
(s,f) Døme: "Nå kan me snart gå på tånna (tåtta) øve alt. D'æ godt at snøen snart æ vekke!"

Dei to substantiv-variantane er førte opp i b. eint. fordi dei i praksis blir brukte bare i denne forma. 'Tånna' (uttalt med tostavings tonelag) er antakeleg b.eint. av 'tå' (= bar mark) og høyrer heime mellom b.eint.-formene som er nemnde under 'tå' ('tåna' – 'tæne' – 'tænane') ovanfor. Rotvokalen kan ha blitt forkorta for å skilje ordet frå b.eint.-forma 'tåna'. Og uttalen med tostavings tonelag skil ordet frå b.eint. av bite reiskapen 'tånn'. 'Tåtta' er laga av inkjekj.forma 'tått' til adjektivet 'tåen', - eit adjektiv som elles er lite nytta hos oss anna enn i inkjekjønn: "Nå æ de snart tått i alle bakkane!"

Fra kulturuka 2004: Tore Lunden demonstrerer kunsten å smi for unge skoleelever

Måseimåonen.

Språkprøve av Olav Jortveit

Æ jænge ud ifrå at de bu fålk i Nesane og på Revia som ennå minnes Måseimåonen sånn som 'an va på andre sia a åna før husane kåmm dær. Dænn gånge va bådane i travelt brug fårr eventyrlystne bønn. På hi sia va et eldorado fårr bading og fisking langs strånna, og bagenfårr lå ein mørk og mystisk skau dær bønnane kunne sjærpe fantasien og nysjærriheden sin, og gå på oppdagelsesreise mellom treane, dær det yrte av fogle, dyr og insekte, - og et planteliv så mangfåldi at - -. Dær jekk gudongane på jakt mæ pil og båge ellår springbørse, mæns småjentane stelte te legestaue mæ dyr og fålk lagt a gran- ellår fåorekogle, og ståole og båor a pinne og bårk.

På ein åbning litt opp ifrå strånna rødda dei ståore gudane ein plass fårr foddballsparking. Plassen kalte dei "Sletta" – Då tåo dei mæ sæ sag og øks heimenifrå fårr å kvitte sæ mæ tre og boske som va i veien. Detta likt' ikkje skau eiåren. Han kåmm steganos og va sinna og jagte foddballsparkårane langt innøv' i skauen. – Mæn ette ei stonn va dei tebage ijæn.

Foddbollen dei sparka mæ, va som regel et gammelt sjinn fylt mæ avispa-pir ellår klæsfilte. Bare ei sjella gång fekk ein av gudane ein årtli foddball te jebursda'n. – De va stas! Dænn skolle foddballsparkårane vere veldi fårr-siktie mæ så dei kunne ha 'an længe, sa dei. – Mæn håssen tru dykken de jekk ette vært?

De va mange fine stie innøve i skauen, stie som va dekte mæ måse og barnåle. Dei va veldi gåoe å springe på, og somti så me none som trænte innøve dær, none som sprang fårt. Og ein da så me ein sprintår som fåor som ein vinn bårtøve. Dei ståore gudane sa 'an hette Håkon Tranberg og va dæn beste sprintåren i heile lanne. De tykte me va rart og litt høgtideli, lissom.

Om vintåren va Fjåoren og elva langs strennane nerøve islagte sånn at en kunne skeise dær en bada om sommåren. Då va de måoro å se ijæn dei ståore steinane gjennom isen neri dær – dær en hadde stått i badebokse om sommåren.

Nå snøen la sæ, jekk de sjispår frå Nesådden øve te Måseilanne og innøve i skauen. Ei gång imellom stelte dei ståore gudane te langrænn, mæ fine premie. – De va i dænn tia då Torleif Haug og Lars Bergendal va dei stå-ore sijnavnane.

Og nå vintåren blei brennkall og elva fraus te mellom Revia og "Måon-en" og snøen va blitt høg, så me rænslane ette oterfameliene som hadde lekt sæ og glidd på magen i skråninga ner imåod isen på hi sia. Dei va på jakt ette

småauren i dæn ståore råga som allri fraus te dær bonnvanne frå Fjåoren blei pressa opp måod gronnane nerenfårr. Strånna langsmæ dær kalte me "Strøymen".

"Strøymen" va badeplassen te dei som hadde rødda tomte og bygd sæ huse på sydsia a skauen, dær me i da finne bebyggelsen frå før krigen. Somti møttes ongane frå Nesane og ongane frå Måseimåonen dær og lekte og bada sammen. De va helst om sonda'ane nå fårælrane hadde fri og kunne vere mæ og passe på. Mæn gudongane måtte som regel slåst litt fystsst. Då va dei røe i fjæse og veldi sinna. Mæn ette ei stonn råoa dei sæ. De jælpte godt å få sæ et bad då.

Og de va stas fårr Måseimåon-ongane å bli mæ ud i bådane som bannane frå Nesane hadde rådd øve mæ. – Fålkane frå Måseimåon-sia hadde ikkje både i Fjåoren. Mæn dei koste sæ li'væl. Fårr dei hadde mæ sæ niste. Og dei tennte bål neri strånna og kåkte kaffi i ein gammel og kolsvart kaffikjele. Og dei hadde mæ sæ kage au, "Tante Marias- kringle".

Nå dei måtte på do, så jekk dei stille opp i skauen te ein plass dær treane ståo veldi tett sånn at dei kunne jøyme sæ. Og dei som va mest reinslie, jekk ner te strøymen ettepå og vaska sæ. Vanne dær va gollreint, og alle som va tyste, drakk a de. Og mannfålkane kydtte og sa at kaffi kåkt på vann ifrå elva va dæn beste kaffien i værden. Så låo dei litt. Og kvinnfålkane va bli'e og bøy ront a dæn gåoslie maden dei hadde mæ, - bede mæ egg og ansjos, - møsssmår ellår søttetøy.

VENNESLA HISTORIELAG

Årsberetning for perioden 6.mars 2003 – 18. mars 2004.

Styret har i perioden bestått av:

Jørdis Hodnemyr – leder
Bjørn Robstad – nestleder
Gerd Wiik Hansen – kasserer
Gerd Hodnemyr – sekretær
Øystein Lie – styremedlem
Georg Hagstrøm – styremedlem
Anne Berit Bårdsen – styremedlem
Lillemor Grundetjern – styremedlem
Ingrid Gundersen – styremedlem

Virksomheten: Medlemstallet er 170 medlemmer.

Det er avholdt 5 styremøter.

”Nytt fra Historielaget” ble sendt ut i mai 2003.

Vennesla Historielag er høringsinstans for nye reguleringsplaner/riving av eldre hus.

Kommunestyret valgte 12.des.2002 medlemmer til bygdehistorisk utvalg.

Fra Vennesla Historielag deltar Anne Kjersti Bentsen og Olav Ingebretsen.

Jørdis Hodnemyr og Anne Berit Bårdsen var Historielagets utsendinger til Vennskapsbesøket i Salo, Finland.

Jørdis og Anne Berit var også representanter til årsmøtet i Agder Historielag.

Jørdis Hodnemyr har deltatt i årsmøtet til Bommens Venner, Hunsfos Historielag og Vennesla Folkeakademi.

Georg Hagstrøm har vært representant til Venneslastua.

Sverre Lie har vært representant til Stiftelsen Vigeland Hovedgård.

Dette året er det gitt ut årsskrift.

Litt om de forskjellige arrangementene:

Årsmøte i Husmorhuset 5. mars 2003.

Regnskap og årsberetning ble godkjent. Valgkomiteens forslag til leder, styre med vararepresentanter ble vedtatt. Vennesla Frimerkeklubb Jan Jortveit, Morten Aslaksen og Kjell Myre fortalte om frimerkets og post kortets historie i Norge og i Europa. Det ble servert kaffe og rundstykker til 20 personer.

Tur til Skulebergåsen 10. mai 2003. Naturlosarrangement.

Lene Skaar fortalte husmannsplassens historie.

Olsok i Bommen 29. juli 2003.

Tradisjonen tro ble det arrangert Olsok i Bommen. Sturla Ertzeid fortalte fra gamle dager.

Bjarne Nygård spilte på trekkspill til allsang for en stor forsamling.

Deilig kaffe og vafler ble servert. Avslutning med bål.

Høstvandring 31. august 2003. Naturlosarrangement.

En flott tur sammen med Vennesla Menighet. Prost Ole Gunnar Sæbø holdt gudstjeneste i Guds natur ved Nasbøtjønn og "menigheten" deltok med sang. Etter matpause gikk en god del av deltakerne rundt Na bøløypa. Bjørn Robstad fortalte om sagnet fra helleren ved Nasbøtjønn.

Kulturuka oktober 2003.

Våre dager var mandag og tirsdag. Bygdemuseet var åpent fra kl. 9.00 – kl. 14.00 for interesserte og skoleklasser/barnehager. Gamle håndarbeidstradisjoner som karing, spinning, veving og hekling ble vist.

Omvisning i bygdemuseet var også mange interessert i.

Det ble arrangert konsert på tirsdagen. Her deltok elever og rektor ved Kulturskolen og Ragnhild Eidet Hansen. Rolf Stokkeland fortalte engasjert om sin bestemor, Guri Stokkeland.

Førjulsfesten 4. desember 2003.

43 stk. hadde meldt seg på Festen som foregikk på Låven v/Vigeland Hovedgård. Jørdis ønsket velkommen til et festdekket bord. Ommund Strandberg leste Juleevangeliet. I år var vi så heldige å få Jappe Eriksen til å fortelle om Normenns utvandring til Amerika og sine egne opplevelser som nybakt sjømannsprest i Brooklyn. Borgny Salvesen leste egne "rim" til stor fornøyelse og Bjarne Nygård spilte juletoner på trekkspillet. På menyen stod julebuffet, kaffe og riskrem. Lillemor og Gerd stod for utlodningen.

Olav Jortveit presenterte og reklamerte for årsskriftet som han hadde laget sammen med Trygve Jortveit og Odd Arild Nordli.

VEDTEKTER

FOR VENNESLA HISTORIELAG

§ 1. Medlemskap og virkeområde.

Medlemskapet er åpent for alle. Vennesla Historielag har sitt virkeområde i Vennesla Sogn.

§ 2. Formål.

Lagets formål er:

- * å arbeide for at alt av historisk interesse innen lagets virkeområde blir tatt vare på og vernet om.
 - * å vekke, øke og spre interesse for, og kunnskap om Sognets historie.
 - * å organisere og lede lokalhistorisk virksomhet.
 - * å arrangere møter, kurser, ekskursjoner.
 - * å foreta registreringer, innsamlinger av muntlig tradisjon, stedsnavn og annet av historisk interesse.
 - * å arbeide for at det blir gitt ut bygdebøker og også andre skrifter om Sognets historie.
 - * å arbeide for vern av fortidsminner og andre kulturminner.
- For å nå målsettingen skal laget samarbeide med andre historielag og Agder Historielag.

§ 3. Årsmøtet.

Årsmøtet er lagets høyeste myndighet.

Ordinært årsmøte holdes innen utgangen av mars måned.

Ekstraordinært årsmøte innkalles når styret finner det formålstjenlig.

Årsmøtet bekjentgjøres i dagspressen og innkalles med to ukers varsel.

Årsmøtet behandler: Årsberetning, regnskap og fastsetter medlemskontingenten. Dessuten foretas det valg på leder, sekretær og kasserer, samt 6 styremedlemmer m/varamedlemmer. Ett av disse m/varamedlem er representant for Hunsfos Historielag. Videre velges 2 revisorer, valgkomite og andre tillitsvalgte. Lagets leder velges for 1 år, de øvrige medlemmer av styret velges for 2 år. Saker som skal behandles av årsmøtet må være oversendt styret senest en uke før årsmøtet.

§ 4. Styret.

Styret administrerer og leder lagets arbeid i årsmøteperioden.

Styret er beslutningsdyktig når minst 5 medlemmer er tilstede og innkallingen er foretatt på vanlig måte.

Styret foretar valg på nestleder og representanter til offentlige utvalg, styrer og råd, funksjonstiden er 2 år.

De valgte representanter fremlegger uoppfordret rapporter, årsmeldinger, referater fra møte i de respektive utvalg, styrer og råd.

Videre er styret lagets kontaktledd med andre historielag og med de kommunale myndigheter. Styret forvalter lagets eiendeler.

§ 5. Arkivering.

Innsamlet skriftlig materiale, originalmanuskripter til lagets årsskrifter m.m Lydbånd- og videoopptak foretatt i lagets regi skal i den utstrekning styret finner det formålstjenlig, deponeres i Vennesla Biblioteks lokalsamling.

§ 6. Inaktivitet.

Dersom styret ikke holder årsmøte i 2 påfølgende år, kan en frivillig gruppe av lagets medlemmer – etter vanlig kunngjøring holde årsmøte. Det foretas valg på nytt styre som overtar det gamle styrets rettigheter og plikter.

§ 7. Oppløsning.

Oppløsning av laget kan bare skje etter et enstemmig årsmøtevedtak.

Styret i Agder Historielag skal konsulteres.

Lagets midler kan overføres til andre historielag i kommunen, eller stilles til disposisjon for tiltak i kommunen som er i samsvar med lagets formål.

Lagets arkiv deponeres i Vennesla Biblioteks lokalsamling.

Revidert på Vennesla Historielags årsmøte 18. mars 2004.

Hunsfos historielag

Årsberetning for 2003

Styret i Hunsfos Historielag har i 2003 hatt 5 ordinære styremøter.

I tillegg har styret hatt en rekke uformelle drøftelser i tilknytning til arbeidsmøtene.

I henhold til valg på årsmøtet den 18/2-2003, har styret i 2003 hatt nedenstående sammensetning: For 2004:

Øystein Lie	styreleder	på valg	(repr. for VHL)
Egil Lie	kasserer	på valg	
Gunnar Hansen	sekretær	1 år igjen	
John Leland	sekretær	1 år igjen	

Kåre Nordhagen	styremedlem	1 år igjen
Alf Hodnemyr	styremedlem	1 år igjen
Harald Skuland	varamedlem	på valg
Gudmund Høiklev	varamedlem	på valg
Viggo Engebretsen	styremedlem	Representant for HF

Revisor: Rolf Stokkeland (ikke styremedlem) 1 år igjen

Etter som Historielagets statutter har en bestemmelse om at laget skal ledes av et styre på 5 medlemmer med 2 varamedlemmer, hvorav 1 medlem utnevnes av Hunsfos Fabrikker og et medlem utnevnes av Vennesla Historielag, forutsettes det at denne bestemmelse følges ved neste årsmøte.

Av saker som har vært oppe til behandling i styremøtene kan nevnes :

Møte med bedriftens ledelse	Søknad om økonomisk støtte
Fortsatt innsamling av materiell	Representant i Vennesla Historielag
Kontakt med pionerer/slektninger	Bevaring av boliger på Hunsøya
Omvisning	Arbeidsmøtene på torsdagene

Kort kommentar til ovenstående punkter:

1) Møte med bedriftens ledelse (Muller og Dahle) ble holdt 1/10-2003. Vårt inntrykk er at ledelsen ser positivt på vårt arbeid. Våre representant er ga uttrykk for ønske om sekretærhjelp for videreføring av gjenstående arbeider. Dette måtte vi ordne med bedriftens representant i vårt styre. Bedriften kunne ikke stille midler til rådighet for bevaring av boligen "Granli". For å frigi HBIL's rom i avd. 9 for personalarkiv og arkiver fra legekantoret, kunne Dahle tilby HBIL andre lokaler i avd.9. Sistnevnte var også en uavklart sak i vår årsberetning for 2002.

2. Historielaget har sendt søknad (datert 24/3-2003) til Hunsfos Arbeid erforening om økonomisk støtte. Søknaden har dessverre hittil ikke medført noen positiv respons.

3. Det har fremdeles foregått noe arbeid med å samle historisk materiale i den utstrekning dette fremdeles har vært mulig.

4. Etter henvendelse fra Vennesla Historielag har vårt styre konkludert med: "Hunsfos Historielag har rett til en representant i Vennesla Historielags styre". Denne beslutning må godkjennes av kommende årsmøte og tas inn i våre statutter.

5. Etter invitasjon til "Pionerer ved Hunsfos Fabrikker", og deres slektninger, var det god oppslutning om vårt arrangement i Velferd en den 13/11-2003. Det var enighet om at samarbeidet med "Pionerene" skulle følges opp.

6. Det har i året som har gått, blitt arbeidet med å bevare boligen "Granli" og brannvaktårnet. Vest-Agder Fylkeskommune og Vennesla kommune er involvert i denne saken.

7. Lørdag 8/11-2003 arrangerte Historielaget omvisning på bedriften. Ca. 50 personer deltok i omvisningen. Etter fremmøte på "Snekkerplassen", hvor det ble gitt en kort historisk orientering, gikk turen videre til Velferden via markeringen fra kong Oscars besøk ved bedriften i 1891. I Velferden var det opplegg av billedmateriale og en interessant orientering av Egil Lie, fra starten av Otterelvans papirfabrikk og fram til etableringen av Hunsfos Fabrikker. Den videre omvisning i selve bedriften, endte opp i Historielagets lokaler hvor det ble orientert om og framvist resultatet av vårt arbeid fram til i dag.

8. Våre faste arbeidsmøter startet i år torsdag 23/1, og varte i vårsemesteret fram til og med torsdag 10/4. Arbeidsmøtene startet opp igjen etter sommerferien den 2/10. Siste arbeidsmøte dette året var torsdag 11/12. Dette blir i alt 12 sammenkomster i vårsemesteret og 11 sammenkomster i høstsemesteret, i alt 23 arbeidsmøter i 2003.

Våre 5 styremøter er avholdt i disse arbeidsmøtene.

For øvrig har Hunsfos Historielag fortsatt arbeidet med tilrettelegging av innsamlet materiale, sortering av fotos, påføring av navn og datering.

Arbeidet med historikk fra ulike avdelinger har fortsatt, selv om fremdriften i dette arbeidet kan virke noe tregt for enkelte aktivitetsgruppers vedkommende.

Historikk fra en del avdelinger som også ble nevnt i forrige års årsmelding, er dessverre fremdeles ikke slutført.

"Kartskisse" over taubanen fra Ålefjær til Hunsfos er montert i "glass og ramme" på veggen i vårt arkivrom.

Det er dessuten blitt forarbeidet et fundament i stål for plassering av en tidligere laget modell av Hunsøya. Denne modellen vil, etter planen, bli bearbeidet videre, et arbeid som er ganske omfattende.

Hunsfos Historielag har i løpet av 2003 kommet et lite stykke videre i arbeidet, men vi kan vel slå fast at det ligger betydelige arbeidsoppgaver foran oss som vil kreve mye tid og stor innsats i de kommende år.

Vennesla, 10. januar 2004, STYRET, GH

